

2009

HEFTET RINGERIKE

RINGE

Special Vibes

Heftet Ringerike 2009

Redaksjonelle adresser:

Else Marie Abelgård

E-post: toreabe@online.no

Tlf: 95 13 45 19 / 32 14 52 03

Bjørn Geirr Harsson

Redaktør

E-post: bjorn.geirr.harsson@statkart.no

Tlf/: 91 56 30 03 / 32 15 99 22

Sigurd Huseby

Forretningsfører

E-post: sigurd.huseby@statkart.no

Tlf/Faks: 97 70 80 20 / 32 13 52 46

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: kristoffer.kristiansen@statkart.no

Tlf/Faks: 91 58 20 52 / 32 11 81 01

Torbjørn Paule

E-post: topaule@online.no

Tlf: 92 85 61 50

Frank Tverran

E-post: frank@tverran.no

Tlf: 97 59 55 20 / 32 13 18 01

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike

v/B. G. Harsson

Nedre Grøndokkvei 17

3531 Krokkleiva.

Heftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Forsidebilde:

Hønefoss ca 1895

Library of Congress, USA

Heftet Ringerike 2009

hefte nr. 81

Utgitt av
Ringerike Historielag
Ringerike Ungdomslag
Stiftelsen Ringerikes Museum

Redaktør: Bjørn Geirr Harsson

ISBN 978-82-996833-9-5

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 4 600 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Årets hefte

Årets hefte er nr. 81 i rekken. Det har vært et mål for redaksjonen å få en god variasjon både når det gjelder innhold og geografisk dekning.

Et sentralt bidrag i årets hefte berører Ringerikes naturhistorie, om hvor og hvorfor natur her er fredet. Vi har fått et par artikler om gamle husmannsplasser som nu hører historien til. Siden det er 100 år siden Bergens-banen ble åpnet, er det naturlig å ta med noe om problemene ved byggingen av den. Særlig her ved Hønefoss viste det seg at leirmasser forårsaket store forsinkelser i byggearbeidet. Hønefoss tekniske aftenskole startet høsten 1909, altså samme året som Bergens-banen kom i drift. I dag bærer skolen navnet Hønefoss videregående skole. Det vil si at skolebasert yrkesopplæring i Hønefoss har pågått i 100 år. Hvem visste at vi her i distriktet har fostret en person som ble en fryktet sjørøver i Nordsjøen, Kattegat, Skagerrak og Østersjøen? Alv Erlingsson het han, kom fra gården Tandberg og levde på 1200-tallet. I årets hefte får du noe av bakgrunnen for hans virksomhet. På midten av 1800-tallet var Ringerike i fokus for flere dramatiske hendelser knyttet til den lokale thranitterbevegelsen. De får du vite mer om her. Ringerikes Museum på gamle Norderhov prestegård skal "spisses" mer som et prestegårdsmuseum, og vi har med en artikkel om dette emnet. Fortsatt kommer det stoff som inneholder ny informasjon fra verdenskrigen 1940 - 1945. Årets hefte har fire artikler med lokal tilknytning til denne krigen. Ellers har vi fått med kommentarer til tre gåtefulle navn på Ringerike, og en analyse av gamle, sentrale pilegrimsleder, som neppe har gått over Ringerike.

Heftet har beholdt utseendet fra de siste årene, men antall sider har øket fra 72 til 76. Redaksjonen er uendret fra forrige utgave. Vi benytter anledningen til å takke alle bidragsyterne som gjør det mulig å utgi Heftet Ringerike med nye bidrag til lokalhistorien. Vi retter også en spesiell takk til de skoler og elever og andre frivillige som deltar i salget av Heftet Ringerike, og som bidrar til at vi fortsatt kan holde en lav utsalgspris.

Med denne utgaven av Heftet Ringerike har jeg vært med i redaksjonen gjennom seks år, hvorav de fem siste som redaktør. Fra og med neste utgave av heftet overlater jeg redaktøransvaret til en annen, idet jeg har valgt å avslutte min tid i heftets redaksjon. Arbeidsoppgavene som redaktør har vært meget spennende og inspirerende, men til tider temmelig tidkrevende. Jeg takker Bladstyret og redaksjonsmedlemmene for et godt og konstruktivt samarbeid gjennom alle disse årene.

Redaktøren

Innhold

Torbjørn Paule	Vernet natur på Ringerike	3
Bjørn Knoph	Storskjæringa – Bergensbanens smertensbarn	11
Viggo Ree	Møter med Anders Kilen.....	14
Jørgen von Ubisch	Kampene i Haugbygd.....	17
Asle Gire Dahl	Gjemt – men ikke glemt.....	22
Ragnhild Eidsgård	Minner fra skolegangen under krigen	25
Astrid Røste Nyhus	Grenda som forsvant	28
Library of Congress, USA	Hønefoss ca 1895	32
Bjørn Geirr Harsson	Pilegrimsleder, Olav den Hellige og Bønsnes kirke.....	34
Joachim Sande	Overtro og bonderomantikk i thranitterbevegelsen på Ringerike.....	40
Tore Skeie	Sjørøveren fra Norderhov	43
Preben L. Johannessen	Prestegården – et kulturelt sentrum i bygda	48
Sten Høyendahl	En skrivekyndig bondekvinne på Tyrstrand	52
Margit Harsson	Fjulsrud, Haverstingen og Bøtet – tre gåtefulle navn.....	55
Ragnvald Lien	Prost Christophersens skolelegat	60
Anders Mehlum	Opi Bygderne	66
Per Ole Rønning	Taubanen i Krokkleiva	70
Bodil Johansen	Fra Hønefoss tekniske aftenskole til Hønefoss videregående skole – yrkesopplæring i 100 år	72
Martin Kloster-Jensen	Hønefossen.....	76

Rettelse/tilføyelse til artikler i Heftet Ringerike 2008:

I Randi Nørgaards artikkel om unntakstilstanden i Hønefoss var året for unntakstilstanden oppgitt feil. Riktig år for unntakstilstanden i Hønefoss er 1944. Det var altså i 1944 Kåre Filseth og disponent Håvard Helseth ble skutt av landets okkuperanter.

Torbjørn Paule har bedt om å få følgende tilføyelse:

"I min artikkel i 2008 om Hønefoss Bryggeri står det nevnt at Carl Sætres sønn Haakon i 1949, etter farens død, overtok som eier av bryggeriet. Her er det på sin plass å ta med en presisering og et supplement: Haakon Sætre var disponent fram til bryggeriet ble lagt ned i 1963. Han eide halvparten av bryggeriet. Hans eldre bror Øystein Sætre eide den andre halvparten. Øystein hadde utdannelse som brygger i Tyskland og var driftsbestyrer i Hønefoss Bryggeri i perioden 1949 - 1963."

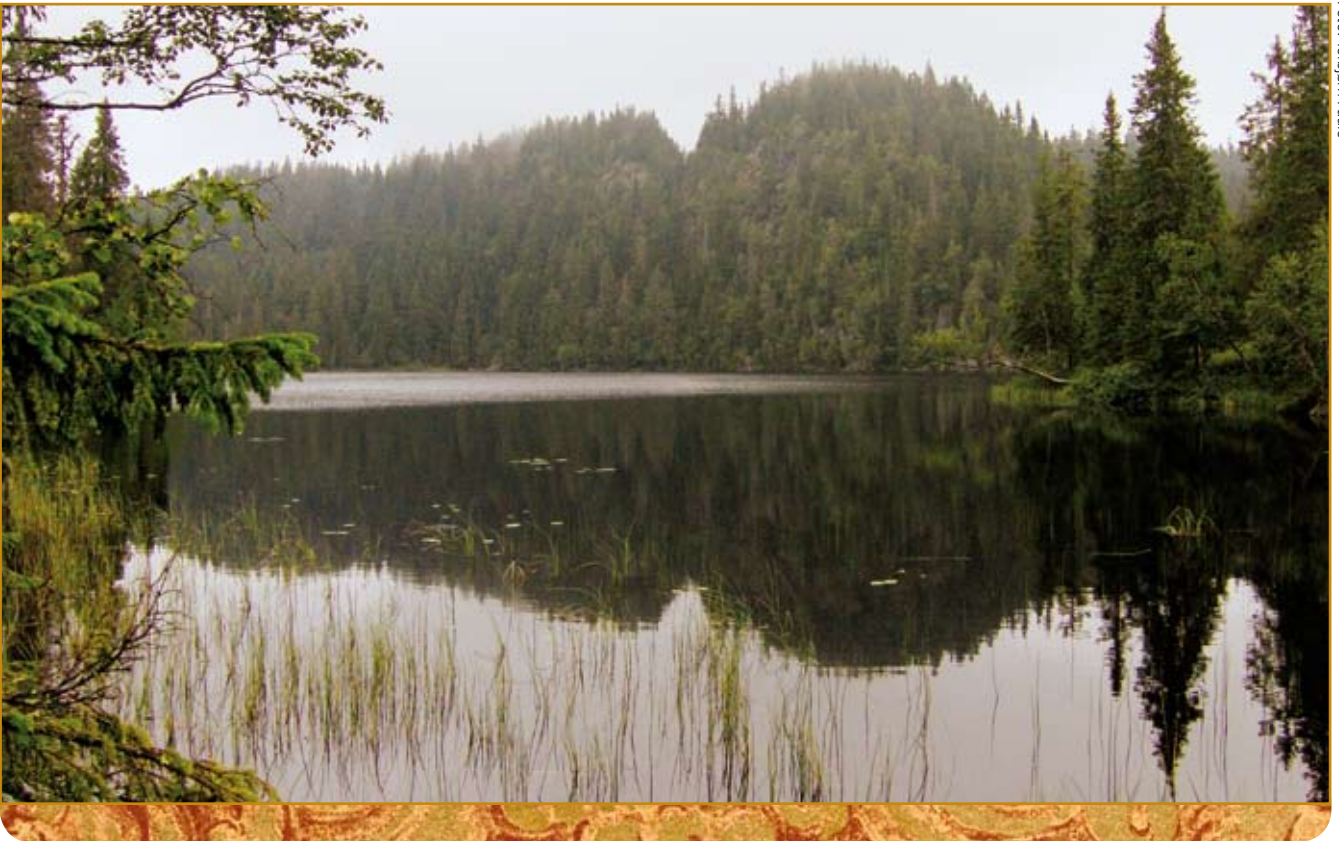

Foto: Torbjørn Paule

Oppkuven (704 moh) er Nordmarkas tredje høyeste topp. Oppkuvvannet i forgrunnen.

Vernet natur på *Ringerike*

Naturfredning har som utgangspunkt å bevare for framtiden områder, forekomster og plante- og dyrearter mot påvirkning som kan endre den naturgitte karakter eller føre til utryddelse av arter. Det prinsipielle målet er å verne representative og karakteristiske områder av alle natur- og landskapstyper, og sikre alle naturlig forekommende, viltlevende dyre- og plantearter fortsatt eksistens. Av plasshensyn dekker artikkelen bare områder og forekomster fredet etter naturvernloven og vassdrag vernet på grunnlag av verneplaner for vassdrag.

Torbjørn Paule

Lov om naturvern av 19. juni 1970 (naturvernloven) er en overordnet lov, som omfatter all bruk av natur og miljø. Loven baseres på det utvidede naturvernbegrep. Lovens formålparagraf (§ 1) lyder slik: "Naturen er en nasjonalverdi som må vernes. Naturvern er å disponere naturressursene ut fra hensynet til den nære samhörighet mellom mennesker og naturen, og til at naturens kvalitet skal bevares for fremtiden. Enhver skal vise hensyn og varsomhet i omgang med naturen. Inngrep i naturen bør bare foretas ut fra en langsiktig

og allsidig ressursdisponering, som tar hensyn til at naturen i fremtiden bevares som grunnlag for menneskenes virksomhet, helse og trivsel".

Loven gir regler om vern av spesielle naturområder og naturforekomster, definert som de fire kategoriene naturreservater, nasjonalparker, landskapsvernområder og naturminner.

Naturmangfoldloven

En annen lov som vil bli svært viktig og få stor innflytelse på vern av natur på Ringerike er Lov om naturmang-

fold (naturmangfoldloven). Denne loven ble vedtatt av Stortinget 16. juni 2009 og trådte i kraft 1. juli. Naturmangfoldloven skal sikre at forvaltningen av norsk natur gjøres på et vitenskapelig grunnlag og foregå på naturens premisser i et langsiktig perspektiv.

Loven innebærer at man ikke lenger kan utrydde arter og at det er ulovlig å ødelegge verdifull natur, også utenfor vernede områder. Internasjonalt er det enighet om at tapet av biologisk mangfold, ved siden av klimaendringene, er vår tids største miljøutfordring.

Verneområder i Ringerike kommune

- 1 - Averøya
- 3 - Grønknuten
- 4 - Gullerudtjern
- 5 - Haverstigen
- 6 - Hurumåsen / Burudåsen
- 7 - Juveren
- 8 - Karlsrudtangen
- 10 - Kulpåsen
- 11 - Lamyra
- 13 - Merråtjern / Søndagsbrenna
- 14 - Mørkonga
- 15 - Oppkuven / Smeddalen
- 17 - Ramberget
- 18 - Sandvann
- 19 - Spålen / Katnosa
- 22 - Synneren
- 24 - Ultvedttjern
- 29 - Ultvedt
- 30 - Vassfaret / Vidalen

Kartgrunnlag: N250 Kartdata, Statens kartverk 2009

10 km

Stortinget har vedtatt at vi skal stoppe tapet av arter i norsk natur innen 2010. Det klarer vi ikke. Men målrettet bruk av den nye loven kan bidra sterkt til å stoppe tapet av artsrikdommen i Norge på lengre sikt.

Naturresevater

Naturresevater er større eller mindre, urørte eller tilnærmet urørte naturområder vernet etter naturvernloven på grunn av spesiell vitenskapelig eller pedagogisk verdi. Et naturresevat kan utgjøre en sjelden eller særpreget naturtype eller være et representativt eksempel på en naturtype karakteristisk for vedkommende distrikt. Grensene for naturresevater er skiltet.

I et naturresevat kan det legges restriksjoner på ferdselen. Eksempel: Når det spesielt tas sikte på å verne fuglelivet, vil det som regel være ferdselsforbud i den tiden fuglene har egg og unger.

I kommunene Hole og Ringerike er det per august 2009 henholdsvis 14 og 17 naturresevater. Fem reservater er felles, slik at det til sammen er 26 områder i denne vernekategorien.

Reservatene er generelt kategorisert i samsvar med et system anbefalt av den internasjonale naturvernunionen (IUCN). I Hole og Ringerike er fem våtmarker definert som såkalte RAMSAR-områder i henhold til RAMSAR-konvensjonen av 1971, som Norge ratifiserte i 1974. RAMSAR-konvensjonen forplikter medlemslandene til å "oppnevne" minst ett våtmarksområde på en liste over internasjonalt viktige våtmarksområder.

Naturresevatene i regionen er:

1. Averøya (Hole og Ringerike).

Områdebeskrivelse: Omfatter Storelvas utløp og ferskvannsdelta (sandøyer/-banker og gruntområder), samt den lave halvøya Averøya. Gamle elveløp på Averøya. Gråorheggeskog, starrsump, vannplantesamfunn. Del av større våtmarkssystem i nordenden av Tyrifjorden. Har særlig stor betydning som trekkrasteplass for våtmarksfugl, især om våren. Overvintringsplass for sangsvaner. 173 arter påvist, herav 77 våtmarksarter (1980). Rik småfuglfauna. Spissnutet frosk er også observert. Et område på stranda i NV

ble hevet ca. 20 cm i 1983. Oppdyrking innenfor Andryggen 1983 – 85. Universitetet i Oslo leier gnr/bnr 1/38. Ramsarområde fra og med 1996.

2. Brakøya (Hole). Områdebeskrivelse: Fossilforekomst i Oslofeltet. Øy i Steinsfjorden som består av lag fra silur, etasje 8b,8c, 8d og 9a. Referanseprofil. Av størst interesse er utviklingen av flekkrevstrukturer. Verneverdig kalkfuruskog. Foretatt betydelig fossilsamling.

3. Grønknuten (Ringerike). Områdebeskrivelse: Området er variert og kontrastrikt, og består foruten Grønknuten (681 moh) av de høyeste toppene i Holleia, Rudskollen (712 moh) og Spelhaugkollen (704 moh). Store deler av toppområdene er til dels rike og nesten helt grandominerte. I de rikere partiene finnes småbregnegranskog, med innslag av storbregnegranskog i nord- og østhellinger. I sydskråninger og soleksponerte steder forekommer en del lågurtgranskog. For øvrig forekommer også blåbærgranskog. I Stakemyrdalen finnes kompakt og til dels grov granskog med høgstaudegranskog som dominerende type. De vesentlige deler inneholder en del myrområder. Den største delen av området ligger i Ringerike kommune, og resten i Modum kommune.

4. Gullerudtjern (Ringerike). Områdebeskrivelse: Knotblom vokser i sørvestenden av Gullerudtjern. Kalksjø med kalkfuruskog rundt.

5. Haverstingen (Ringerike). Områdebeskrivelse: Området er en frodig barskogli som ikke er påvirket av moderne skogbruk. Det finnes en interessant lavflora på gamle løvtrær.

6. Hurumåsen/Burudåsen (Hole og Ringerike). Områdebeskrivelse: Kalkfuruskog. Åsen danner en markert nord-sørgående kalkrygg øst for Steinsletta. Formålet er å bevare et tverrsnitt av de typiske kalkfuruskogutformingene som finnes på Ringerike. Tørre urterike skogtyper, moserike lågurttyper samt ekstremtørr lavdominert kalkfuruskog er representert. Området har en interessant flora. Vernevedtaket ble revidert 31.03.2000 fordi det tidligere var gitt konsesjon til kalkuttak. Arealet ble da redusert fra 511 til 420 daa.

7. Juveren (Ringerike). Områdebeskrivelse: Meandersjø (kroksjø) avsnørt fra Storelva, naturlig og næringsrik innsjø. Riksumpskog (svartorsumpsskog), gråorheggeskog,

starrsump. Del av større våtmarkssystem i nordenden av Tyrifjorden. En av de rikeste fuglelokaliteter i fylket. Trekkrasteplass og hekkelokalitet bl.a. for knoppsvane, sothøne og sivhøne. 40 våtmarksarter påvist, over 1000 individer av andefugl. Dårlig vannkvalitet. Vasspest. Ramsarområde siden 1996.

8. Karlsrudtangen (Ringerike).

Områdebeskrivelse: Sognas utløp i Tyrifjorden og ferskvannsdelta. Del av større våtmarkssystem i nordenden av Tyrifjorden. Riksumpskog, gråorheggeskog, fukteng, starrsump, frodig vannplantesone. På selve Karlsrudtangen vokser mye furuskog. Har særlig betydning som trekkrasteplass for våtmarksfugl. 61 våtmarksarter påvist. Største dagsnoteringer av andefugl 500 – 1000 individer. Ramsarområde siden 1996.

9. Krokkleiva (Hole). Områdebeskrivelse: Geologiske forekomster fra silur og perm. Interessant flora med mange sjeldne og plantegeografisk interessante innslag, spesielt når det gjelder klippevegetasjon og alpine arter.

10. Kulpåsen (Ringerike). Områdebeskrivelse: Naturverdi: Huldrestry. Kulpåsen er en liten åsrygg mellom Løvliseter og Gyrihaugen i Nordmarka. Blåbærgranskog finnes i områder med lite løsmasser. Gransumpskog forekommer på svakt hellende og flatt terreng i vestskråningen.

11. Lamyra (Hole og Ringerike).

Områdebeskrivelse: Lamyra er del av en nesten gjengrodd meander (elvesving). Ekstremrik myr. Motjern og myrene har også limnologisk og ferskvannsekologisk interesse. Svartsumpskog. Motjern og områdene rundt har kulturhistorisk interesse som Jørgen Moes barndomstrakter. Deler av myra er i ferd med å gro igjen. Tuedannelse med fattig vegetasjon. Beiting igangsatt i 1999. Ramsarområde fra og med 1996.

12. Lemonstangen (Hole). Områdebeskrivelse: Fossilforekomst i Oslofeltet, som består av selve Lemons-tangen samt tre strandprofiler nord og øst for tangen. Viser lag fra silur. Ringerikes beste profil gjennom under-silur, etasje 6c, 7a, 7b og 7c. Referanseprofil. Stor forskningsverdi. Brygge sør for gården. Stier på tangen.

13. Merrattjern/Søndagsbrenna (Hole og Ringerike). Områdebeskrivelse: Barskogområde, referanseområde. Storvariasjonsbredde, både nærings-

Lamyra.

rike og fattige skog- og myrsamfunn. Skogstrukturen er variert og området er lite påvirket av nyere hogstinngrep med kultur. Partier med urskoginteriør.

14. Mørkgonga (Hole og Ringerike).

Områdebeskrivelse: Kløftene og skrentene illustrerer et historisk forløp med geologiske prosesser. Edellauvskog (alm-lindeskog) med et betydelig innslag av barlind. Interessant klippevegetasjon; sjeldne og plantegeografisk interessante arter, truede lavarter og interessant barskog.

15. Oppkuven/Smeddalen (Ringerike).

Områdebeskrivelse: Oppkuven er en av Markas høyeste topper (704 moh) med vid utsikt i ulike himmelretninger. Toppartet er småkupert med koller, myrdrag og småvann. Terrenget faller brått mot Store Oppkuvann. Videre sørover mot Storflaka er terrengformasjonene roligere. Smeddalen skjærer inn i Oppkuven-massivet som en trang sprekkedal fra øst-nordøst. Berggrunnen består av mektige permiske lavaserier, særlig porfyrer. Skogbildet domineres av storvokst gammel granskog.

16. Purkøya (Hole). Områdebeskrivelse: Fossilforekomst i Oslofeltet. Omfatter strandsonen. Lag fra silur.

17. Ramberget (Ringerike). Områdebeskrivelse: Barskogområde som dekker et vidt høydespenn med et bredt spekter av vegetasjonssamfunn. Lokaltiteten inneholder en rik ligradient med barskog med til dels høy bonitet.

18. Sandvann (Ringerike). Områdebeskrivelse: Typeområde, med minerotrofe myrer (jordvannsmyrer), bakkemyrer, strengmyrer og flatmyrer. Bakkemyrene har helling på opptil 13 grader. Høyden på strengene i strengmyrene når enkelte steder 2,5 meter. Plantelivet har et påfallende innslag av vestlige (suboseaniske) arter. Bl.a. er strenger med rome en sjelden vegetasjonstype i landsdelen.

19. Spålen/Katnosa (Ringerike). Områdebeskrivelse: Området er det største naturreservatet i Ringeriksregionen. Det inneholder skogkledde åser og store vann med vide og rolige terreng-former og noen bratte skrenter og dalsider. Berggrunnen er næringsrik.

Skogbildet er til dels urørt barskog og domineres av gran. Det er forekomst av huldrestry. Området er rikt på kulturminner som fløtningsanlegg, ferdsels- og driftsveier, setrer og bruk med tidligere fast bosetting.

20. Store Svartøya (Hole). Områdebeskrivelse: Fossilforekomst i Oslofeltet som omfatter strandområdene. Lag fra ordovicium (etasje 5a, 5b) og silur (6a). Viser overgangen mellom ordovicium og silur. Flere fornminner på øya.

21. Storøya (Hole). Områdebeskrivelse: Fossilforekomst i Oslofeltet. Omfatter strandsonen vest på Storøya. Lag fra silur.

22. Synneren (Ringerike). Områdebeskrivelse: Meandersjø (kroksjø) avsnørt fra Storelva. Naturlig næringsrik innsjø, men mindre gjengrodd enn Juveren. Gråorheggeskog, fukteng, starrsump. Del av større våtmarkssystem i nordenden av Tyrifjorden. Trekkrasteplass og hekkelokalitet, men mindre hekking enn i Juveren. 27 våtmarksarter. Dårlig vannkvalitet. Ramsarområde fra og med 1996.

23. Ullerntangen (Hole). Områdebeskrivelse: Fossilforekomst i Oslofeltet. Lokaliteten viser snitt og lagflater gjennom revlignende strukturer fra ordovicium, etasje 5. Snittene har gjort det mulig å detaljkonstruere miljøet for revet. Urterik kalkfuruskog og kalktørrang finnes på tangen. Stor forskningsverdi. Hytte, båthus og båt-opptrekk på tangen.

24. Ultvedttjern (Ringerike). Område-

beskrivelse: Lite påvirket Chara-sjø (meget kalkrik med kalkutfelling og forekomst av kransalger). Forekomst av blanktjønnaks i tjernet og en del sjeldne dyrearter, bl.a. ferskvannsnegler. Ekstremrik myr nord for tjernet er nordligste voksested for myrflangre i Norge. Andre interessante arter er engstarr, nebbstarr og bunkestarr. Kalkås-landskap rundt. Vakkert landskap. Voksested for truet/sårbar(e) plantart(er).

Myra er i ferd med å gro igjen med taksrør. Muligens behov for skjøtsel.

25. Vikåsen (Hole). Områdebeskrivelse: Kalkfuruskog og kalktørrang. Til dels svært lavrik kalkfuruskog. Artsrik flora. Funn av sjeldne sopparter. Karstforekomster.

26. Vinterguten (Hole). Områdebeskrivelse: Fossilforekomst i Oslofeltet. Lag fra silur. Vinterguten er sikret som friluftsområde.

TABELL 1. NATURRESERVATER PÅ RINGERIKE

Navn	Vernedato	Vernetema	Verneformål	Areal (da)	Internasj. status	Forvaltningsmyndighet
Averøya	28-06-85	Våtmark	Et rikt og variert våtmarksområde med vegetasjon	1070	RAMSAR	Buskerud
Braksøya	15-01-88	Geologi	Fossiler	40	IUCN IA	Buskerud
Grønknuten	09-07-93	Barskog	Høyreliggende barskogområde med et urørt preg	10454	IUCN IA	Buskerud, Modum
Gullerudtjern	13-12-02	Barskog	Kalkskogområde med bl. a. svært rik sopppflora	257	IUCN IA	Buskerud
Haverstingen	10-06-05	Skog	Bevare et tilnærmet urørt skogområde som økosystem	2578	IUCN IA	Buskerud
Hurumåsen/ Burudåsen	09-07-93	Barskog	Bevare et tverrsnitt av kalkfuruskogutformingene	420	IUCN IA	Buskerud
Juveren	28-06-85	Våtmark	Bevare et særlig rikt våtmarksområde	442	RAMSAR	Buskerud
Karlsruadtangen	28-06-85	Våtmark	Rikt våtmarksområde, del av et større våtmarkssystem	867	RAMSAR	Buskerud
Krokkleiva	14-06-02	Geologi	Landskap og natur med spes. geologiske forekomster	272	IUCN IA	Buskerud
Kulpåsen	09-07-93	Barskog	Bevare en rik og fuktig barskog og huldrestry	363	IUCN IA	Buskerud
Lamyra	21-03-75	Myr	En vellykket gjengrodd meander	337	RAMSAR	Buskerud
Lemostangen	15-01-88	Geologi	Fossiler	86	IUCN IA	Buskerud
Merratjern/ Søndagsbrenna	13-12-91	Barskog	Et representativt montant barskoglandskap	7055	IUCN IA	Buskerud
Mørkgonga	07-12-01	Skog	Løvsog og barskog i kløfter og skreter	1565	IUCN IA	Buskerud
Oppkuven/ Smeddalen	23-06-95	Barskog	Lite påvirket grenselokalitet for subalpin barskog	4105	IUCN IA	Buskerud
Purkøya	15-01-88	Geologi	Fossiler	25	IUCN IA	Buskerud
Ramberget	09-07-93	Barskog	Et barskogområde som dekker et vidt høydespenn	2159	IUCN IA	Buskerud
Sandvann	20-06-86	Myr	Myrområde med varierte og interessante myrtyper	1008	IUCN IA	Buskerud
Spålen/Katnosa	23-06-95	Myr og vann	Myr, vann og vassdrag uten tekniske inngrep	18499	IUCN IA	Buskerud, Oppland
Store Svartøya	15-01-88	Geologi	Fossiler	33	IUCN IA	Buskerud
Storøya	15-01-88	Geologi	Fossiler	35	IUCN IA	Buskerud
Synneren	28-06-85	Våtmark	Rikt våtmarksområde, del av et større våtmarkssystem	503	RAMSAR	Buskerud
Ullerntangen	15-01-88	Geologi	Fossiler	24	IUCN IA	Buskerud
Ultvedttjern	20-06-86	Myr	Ei kalkmyr med tilstøtende del av bekkedraget	181	IUCN IA	Buskerud
Viksåsen	12-02-82	Barskog	En tørr, artsrik furuskog på grunn, kalkrik jord	263	IUCN IA	Buskerud
Vinterguten	15-01-88	Geologi	Fossiler	30	IUCN IA	Buskerud

Nasjonalparker

Nasjonalparker er større sammenhengende områder, hovedsakelig statseid, vernet mot inngrep som i vesentlig grad kan endre naturforholdene. Nasjonalparkenes grenser er skiltet. Det er ingen nasjonalparker i Ringeriksregionen.

Landskapsvernområder

Landskapsvernområder er områder med natur- og/eller kulturlandskap som etter naturvernloven er vernet mot inngrep som i vesentlig grad kan endre landskapskarakter. Som regel kan tradisjonell

næringsmessig utnyttelse, som jordbruk og skogbruk, foregå som før. Grensene for landskapsvernområder er skiltet.

Hole og Ringerike kommuner har per august 2009 fire landskapsvernområder.

27. Biliåsen (Hole). Områdebeskrivelse: Kulturlandskap typisk for Ringerike. Kalkfuruskog, artsrik flora. Karstforekomster. Skjøtselsplan godkjent i 1985.

28. Djupdalen (Bærum, Hole). Verneområdet består av en forkastningsdal som strekker seg fra Nordre Kjaglia nord for Skui og ca. 8 km i nord-nordvestlig retning mot Bureheim.

Dalen er V-formet og dalbunnen er preget av Isielva og dens arbeid. Noen steder er dalsidene så bratte at dalen slynger seg gjennom juv.

29. Ultvedt (Ringerike). Områdebeskrivelse: Kalkåslandskap med tilhørende vegetasjon.

Særlig verneverdig er kalkfuruskog på ryggene. Ultvedt landskapsvernområde vil også virke som en buffersoner mot Ultvedt naturreservat. Muligens behov for skjøtsel.

30. Vassfaret/Vidalen (Ringerike, Sør-Aurdal, Flå, Nes i Buskerud). Områdebeskrivelse: Verneområdet

TABELL 2. LANDSKAPSVERNOMRÅDER PÅ RINGERIKE

Navn	Vernedato	Verneformål	Areal (da)	Internasj. status	Forvaltningsmyndighet
Biliåsen	12-02-82	Landskapstype - særegen i landssammenheng	263	IUCN V	Buskerud
Djupdalen	14-06-02	Forkastningsdal - geomorfologi og bergarter	2089	IUCN V	Akershus, Buskerud
Ultvedt	20-06-86	Kalkåslandskap med sjeldne vegetasjonstyper	374	IUCN V	Buskerud
Vassfaret/Vidalen	28-06-85	Landskap, barskog, kultur	200519	IUCN V	Buskerud, Oppland

ligger både i Oppland og Buskerud fylker. Gjennom vernet ønsker en å ta vare på en karakteristisk naturtype for indre deler av Østlandsområdet. Det er dessuten mange kulturverdier knyttet til området.

Naturminner

Naturminner kan være geologiske, botaniske eller zoologiske forekomster som er særpregede eller har vitenskapelig eller historisk interesse. Naturminnene er skiltet.

I kommunene Hole og Ringerike er det per august 2009 tre naturminner med vernetemaene botanikk og geologi:

31. Ask Gods (Ringerike). Vernetemaet er botanikk. Områdebeskrivelse: Gnr. 78, bnr. 1. Naturverdi: En eik, to furuer.

32. Garntangen (Hole). Vernetemaet er geologi. Områdebeskrivelse: Fossilforekomst i Oslofeltet som

utgjøres av veiskjæringene mellom Sundvollen og Vik. Viser lagrekke fra silur, etasje 7c til etasje 10, referanseprofil. Av spesiell interesse er forekomst av bentonitter (forsteinet aske). Overgangen fra grågrønne marine sedimenter til rødlige kontinentale sedimenter er svært tydelig. Naturminnet består av 5 atskilte områder.

33. Kjellerberget (Hole). Vernetemaet er geologi. Områdebeskrivelse: Fossilforekomst i Oslofeltet. Nedlagt kalkbrudd. Bruddet viser lag fra silur, etasje 6c, 7a og 7b (pentameruskalkstein), dvs. samme lag som på Lemonstangen. Inngang til gruslager i bruddet.

Vernede vassdrag

Noen vassdrag på Ringerike er vernet gjennom Verneplan I og Verneplan IV for vassdrag. Vernet gjelder generelt hele nedbørfeltet for vassdragene. Ved Kgl. res. er det i tillegg gitt rikspolitiske

retningslinjer for vernede vassdrag, som kommunene og fylkeskommunene skal følge ved planlegging etter plan- og bygningsloven. Ringerike og Hole har flere vernede vassdrag, og berøres derfor av disse retningslinjene.

Retningslinjene innebærer at de vernede vassdragene må deles inn i kategorier ut fra verneverdier og arealtilstand, og at det må settes bestemmelser for forvaltningen med utgangspunkt i disse kategoriene.

I Hole og Ringerike kommuner er følgende vassdrag vernet mot kraftutbygging:

1. Osloomarkavassdragene. Vernet gjelder vassdrag som drenerer til Oslofjorden og omfatter blant annet mesteparten av Nordmarka. Arealet er 1499 km² og omfatter 11 kommuner i Akershus, Oppland og Buskerud, inkludert Hole og Ringerike, samt Oslo. Vassdragene ble vernet i 1973 med generell begrunnelse at de kjente utbyggingsinteressene er ubetydelige, mens vernehensynene er vesentlige.

2. Tyrifjorden. Tyrifjorden er Norges femte største innsjø med et areal på 138,56 km², og vernet berører flere kommuner, blant annet Hole og Ringerike. Tyrifjorden har en gammel regulering på 1 meter. Tyrifjorden ble i 1973 vernet mot ytterligere regulering.

TABELL 3. NATURMINNER PÅ RINGERIKE

Navn	Vernedato	Verneformål	Internasj. status	Forvaltningsmyndighet
Ask Gods	26-02-54	En eik, to furuer		Buskerud
Garntangen	15-01-88	Oslo-feltets fossilførende bergarter	IUCN III	Buskerud
Kjellerberget	15-01-88	Oslo-feltets fossilførende bergarter	IUCN III	Buskerud

Foto: Torbjørn Paule

Sogna med intakt forbygning for tømmerfløtning ca. 5 kilometer nord for tettstedet Sokna.

3. Holleivassdragene. Nedbørfeltet er på 212 km² og omfatter foruten Ringerike kommunene Krødsherad og Modum. Vassdragene ble vernet i 1973 med begrunnelsen at utbyggingsinteressene er ubetydelige og vernehensynene vesentlige.

4. Sogna. Nedbørfeltet er på 639 km². Den øverste delen av vassdraget ligger i kommunene Flå, Krødsherad og Sør-Aurdal. Verneverdiene er særlig knyttet til vassdragets betydning som friluftsområde for mange og de betydelige kulturminnene i området. Hele vassdraget ble vernet i 1993.

5. Vassfaret med Urula. For Ringerike kommune gjelder dette vernet Urula nedenfor sammenløpet med Vidøla, som danner grense mellom Buskerud og Oppland. Nedbørfeltet er på 612 km². Vassdraget ble vernet i 1973 på grunn av store natur- og friluftsinnteresser samt gode fiskemuligheter.

6. Tørrsjøelva. Denne elva drenerer en del av høydedraget mellom Randsfjorden og Begna-Sperillen, og renner ut i Begna 10 kilometer før utløpet i Sperillen. Nedbørfeltet er 111 km². Vassdraget ble vernet i 1973 begrunnet med dets preg av urørthet og dets beliggenhet i et område som ellers er mye utbygget.

Fredning av truede arter

Ved kongelig resolusjon av 21. desember 2001 er det vedtatt fredning av en rekke truede plante- og dyrearter i Norge. Fredningen omfatter vern av 43 arter karplanter og 9 arter av virvelløse dyr for hele landet. Flere av artene har tilhold i Ringeriksregionen, og det medfører derfor et spesielt ansvar å påse at fredningsbestemmelsene blir overholdt for disse artene. (Se Norsk Rødliste av 2006.)

Oppsummering

Ringeriksregionen har en mangfoldig og spennende natur. Her er det villmark med store skogområder og høgfjell, kulturlandskaper og by- og tettstedsnære rekreasjonsområder, store og små vann og elver. I kommunene Hole og Ringerike er det 26 naturreservater, fire landskapsvernområder og tre naturminner som er vernet etter naturvernloven. Åtte av naturreservatene har vernetemaet geologi med utgangspunkt i de rike fossile forekomstene i regionen, to har verne-temaet skog, åtte verne-temaet barskog og åtte vernetemaet våtmarker og myrer. Fem av våtmarksområdene er RAMSAR-områder. Det er ingen nasjonalparker i regionen. Seks vassdragsobjekter er vernet mot kraftutbygging. Mange truede og fredede arter av planter og dyr har tilhold på Ringerike.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Hole kommune. Kommuneplan. Kommuneplanens arealdel 2008 – 2018.
- Lov om naturmangfold av 16. juni 2009.
- Lov om naturvern av 19. juni 1970.
- Naturbase. <http://dnweb12.dirnat.no/nbinnsyn>. Direktoratet for naturforvaltning. Om Verneplan I for vassdrag. Stortingsvedtak 06.04.1973.
- Om Verneplan IV for vassdrag. Stortingsvedtak 01.04.1993.
- Ringerike kommune. Kommuneplan. Kommuneplanens arealdel 2007 – 2019.
- Rødlistebasen: www.artsdatabanken.no/Article.aspx?m=39&amid=1864, Artsdatabanken
- T-1078 Vernede vassdrag. Rikspolitiske retningslinjer for vernede vassdrag. Kgl. res. av 10.11.1994.
- Verneplan for vassdrag: www.nve.no/no/Vann-og-vassdrag/Verneplan-for-vassdrag. Norges vassdrags- og energidirektorat.

FORFATTEROMTALE

Torbjørn Paule (f. 1939), er sivilingeniør fra NTH, Bygningsingeniøravdelingen. Han har hatt en rekke ledende stillinger i Norges geografiske oppmåling/Statens kartverk, har vært generalsekretær i Norges Naturvernforbund og daglig leder av GeoForum. Han har vært formann i Ringerike Historielag. Paule har skrevet boka *Den økonomiske kartleggingens historie i Norge* og vært bidragsyter i flere bøker og tidsskrifter. Han har vært redaktør for tidsskriftet *Posisjon*.

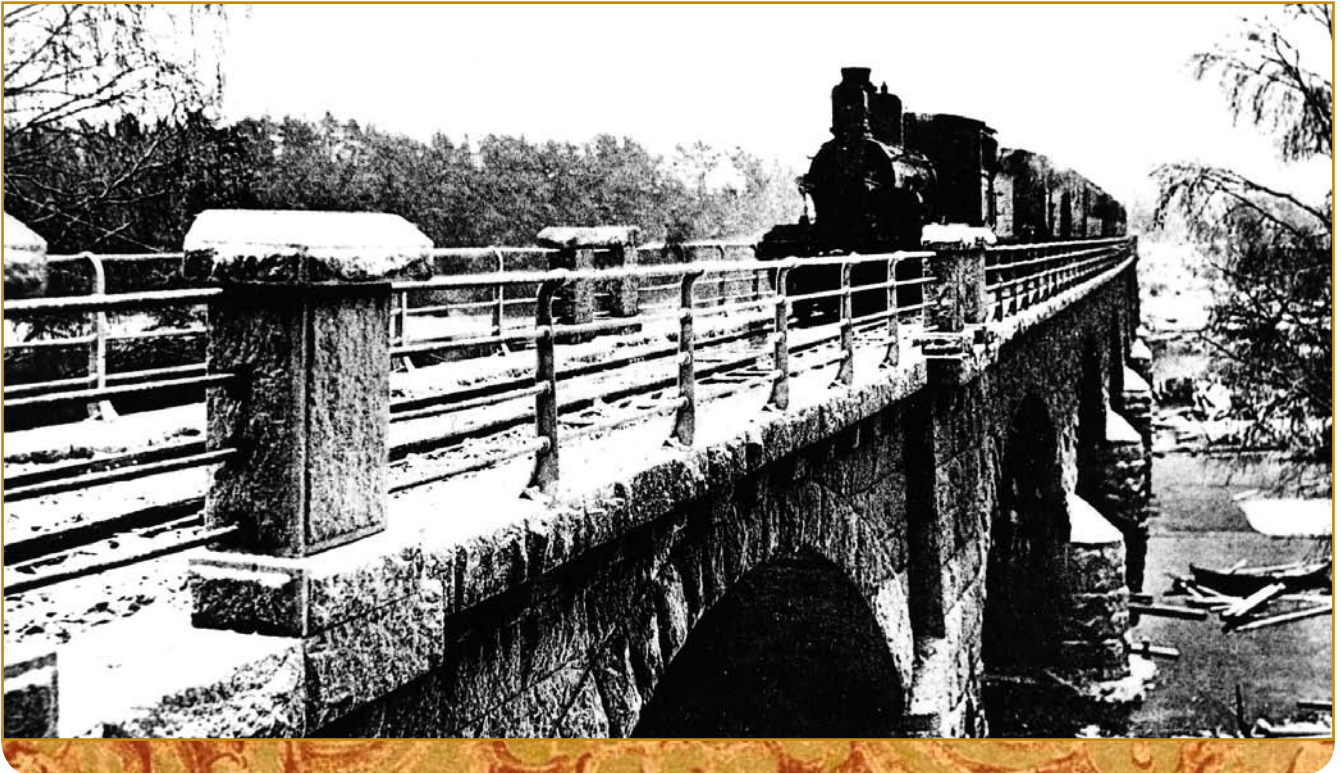

Foto: Postkort

27. november 1909 ble Bergensbanen høytidelig åpnet. Bildet viser åpningstoget med Hans Majestet Kong Haakon og diverse notabiliteter idet det kom prustende over den fine, nye brua.

Storskjæringa

– Bergensbanens smertensbarn

For ett hundre år siden, 27. november 1909, ble Bergens-banen offisielt åpnet. På våre kanter vil mange mene at banen ikke er fullført før den nye Ringeriksbanen er bygget fra Oslo til Hønefoss.

Bjørn Knoph

Banen var imidlertid ikke helt ferdig i 1909 heller, for arbeidet med å spa opp den 900 meter lange Storskjæringa vestover fra Hønefoss stasjon var ikke ferdig før i 1911. I mellomtiden gikk trafikken på en 670 meter lang midlertidig linje fra Randsfjordsbanen ved Tolpinrud til den nybygde Bergens-banen ovenfor Storskjæringa.

Anlegget av Bergens-banen var et storverk. Banen kostet et helt statsbudsjett. 15 000 mann til sammen arbeidet i sitt ansikts sved med enkle redskaper, i sol og regn og snøstorm på høyfjellet og i lavlandet. 60 mann omkom ved ras og andre arbeidsulykker. Ved hjelp av bor og feisel ble det slått kilometer etter kilometer med tunneler. Ingeniører planla arbeidene, dyktige anleggsarbeidere trosset de barske forholdene og utførte arbeidene.

Med båt over Krøderen

I 1908 var banen klar for ordinær trafikk mellom Bergen og Gulsvik etter at skinne vestfra og østfra var sammenkoblet på høyfjellet ved Ustaoset i 1907. Nå kunne de reisende slippe å gå, kjøre med hest eller å ta båt rundt kysten mellom Kristiania og Bergen. Men de slapp ikke helt unna det våte element, for de måtte reise med dampbåt på Krøderen til og fra Gulsvik. Om vinteren ble de skyssert med slede på isen. De reisende mellom hovedstaden og Bergen sparte imidlertid mye tid ved å ta toget. Jernbanereisen fra hovedstaden om Drammen – Vikersund – dampbåt over Krøderen og tog videre til Bergen tok den gang rundt 18 timer. De som gikk eller kjørte med hest brukte rundt tre døgn.

Togene ble trukket av svære damp-

lokomotiver. De hadde sin egen sjel, og spydde ut røyk og damp og laget mange forskjellige lyder både når de gikk og når de sto stille. Den nye tid var kommet til dalene og høyfjellet.

November 1909

I november 1909 var alt klart unntatt den forbistrede Storskjæringa. Kong Haakon den 7. og hans prominente følge kom kjørende komfortabelt fra Roa på den nye banen. Over den mektige 216 meter lange steinbrua over Hønefossen kom de og inn på stasjonen. Der skred majestetten ned for å beundre brua som fortsatt er et syn verd. Barna fra Hønefoss skole og de lokale autoriteter var der, og så gikk følget tilbake til toget. Det bakket ut fra stasjonen med lokomotivet bakerst opp til Tolpinrud. Der kjørte toget inn på den midlertidige

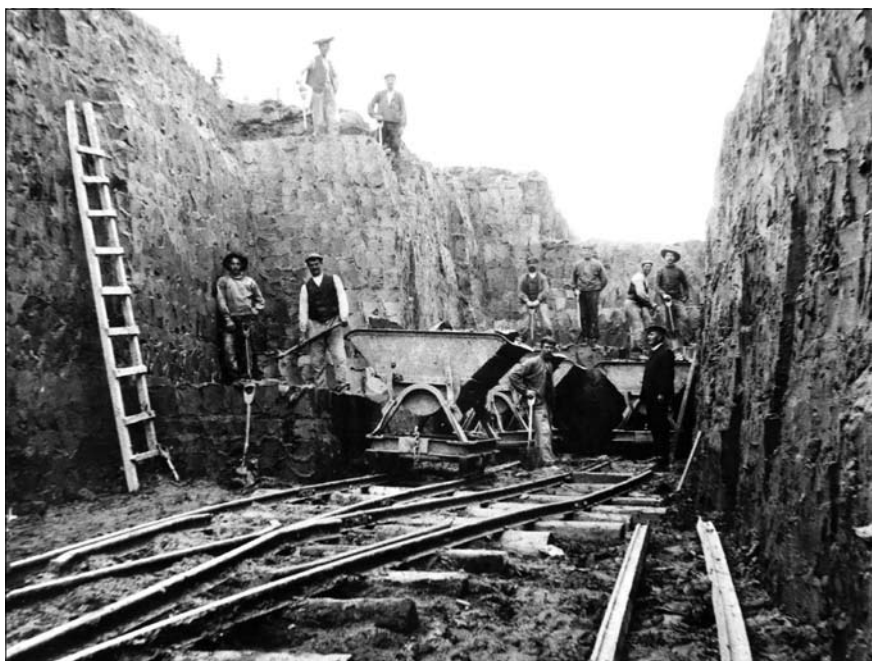

Foto: Ringenke Samferdselsmuseum

Det var et enormt arbeid å anlegge Storskjæringa.

Foto: Ringenke Samferdselsmuseum

Det var et yrende liv på Hønefoss jernbanestasjon da det i november 1909 ble lagt om fra smalt til bredt spor.

linjen med lokomotivet foran og videre oppover Soknedalen. Denne dalen – og Hallingdal – opplevde en kommunikasjonsmessig revolusjon til det bedre. Tidligere hadde soknedølene gått til fots eller brukt hesteskyss. Rutebiltrafikken ble det ikke noe særlig skikk på før Norefjell ble Olympiadearena i 1952. Privatbiler var det ikke mange av før i 1960-årene. Toget ble en fin løsning for transporten av passasjerer og gods for Soknedalen. Hønefoss-

distriktet hadde vært gjennom denne omveltningen fra 1868 da den smalsporede Randsfjordsbanen Drammen – Hønefoss – Hen - Jevnaker ble åpnet.

Bergens-banens smertensbarn

Den 900 meter lange Storskjæringa ved Hønefoss var jernbanebyggernes smertensbarn. Just Broch, en av banens historikere, skrev at skjæringa voldte de byggende menn mang en sorg. ”Thi her fikk de å hankses med en vannsyk

leire som lett fløt ut til velling. Skjæringa var også stygg nok til å slå seg vrang ved banens høitidelige åpning i 1909”. Det tok over seks år å grave ut skjæringa. Ifølge Teknisk Ugeblad var det inntil 1905 tatt ut 11 000 kubikkmeter. Det var beregnet at det måtte flyttes 243 000 kubikkmeter, men utrasing og behovet for å gjøre sidene slakere, førte til at anleggsarbeiderne måtte spa opp og kjøre vekk noe slikt som 350 – 360 000 kubikkmeter. Mesteparten av massene ble deponert nede ved Hønefoss stasjon. Der lå den såkalte Oppenmyra som var meget bløt og tok imot veldige mengder med masse. Senere ble det tippet en god del masse vest for den øvre enden av skjæringa, da ras hindret transporten ned til stasjonsområdet.

Døgnet rundt

Disse kolossale mengder med masse ble gravd ut med håndmakt. På to skift a 10 timer sto anleggsarbeiderne og spadde og fylte vaggene med masse. Det øverste laget besto av sand, og den var grei nok å grave opp. Under den var det stolpeleire og blåleire. For å få arbeidsplass nok, og på grunn av den store høyden, ble skjæringa tatt i 2 – 3 etasjer. Da man kom ned i den bløte leiren arbeidet man til sine tider to og to mann sammen, ble undertegnede fortalt av to av dem som i sin tid var med på arbeidet. Én stakk ut en firkant og én stakk en stokk inn i den og løftet kladden opp i en vagg. Ofte ble spadene så klinete at de måtte dyppe dem i vann for at leira eller lomsen skulle slippe. ”Storskjæringa – fy faen” sa en av veteranene til undertegnede en gang. ”Nei, da var Sørlandsbanen noe annet, du”.

Farlige ras

Den første anleggsvinteren ble massene kjørt vekk med hest og slede. Senere ble det brukt vagger til å transportere vekk massene. De gikk på skinner med sporvidde 75 cm. De rullet ned til stasjonsområdet av seg selv og ble kontrollert av en mann som bremsset. Vaggene ble trukket opp igjen av hester. Avdelingsingeniør M.E.V. Saxegaard opplyste ifølge Teknisk Ugeblad at fyllingen for det nye stasjonsområdet var inntil ni meter høy. Om man senere måtte fylle enda mer for å bli kvitt massene kjenner vi ikke til. Det var mange vannårer i området og

Foto: Ukjent. Eier av bildet: Sigrid Heia.

Arbeidere som jobbet i Skjæringa. Mannen med spade er Syver Petersen Haukedalen f. 1864. De andre er ukjente.

det gikk noen ras i 1905. Men arbeidet gikk framover og arbeidet var på det nærmeste ferdig til banens åpning i november 1909. Men så raste det på ny 11. september og så var det bare å spytte snusbrunt i nevene og ta fatt igjen.

Søndag 18. februar 1910 kom ras nr. 3 ifølge Ringerikes Blad. 20 arbeidere drev på rasstedet og de sprang for livet i forskjellige retninger. 18 av dem frelste seg, den 19. ble sittende fast med beina og fikk disse slemt kvestet mens den 20. omkom. Det var Johan Braaten fra

Norderhov som i det øyeblikket raset gikk var nede i en dreneringskum.

Det var alle vannårene i leirmassene som gjorde dem så rasfarlige. Det måtte derfor settes i gang svære dreneringsarbeider. Det ble lagt to store ledninger på bunnen av skjæringa og på hver side ble det lagt dreningsgrøfter med 10 meters mellomrom. Etter raset 1910 ble området ovenfor raset holdt fritt for vann ved stadig pumping. 6 – 8 mann sto ved pumpene natt og dag. Senere ble det ordnet med en brønn, og fra den

ble vannet ført vekk ved hjelp av en hevert. Det hele begynte å se lysere ut, og i august 1910 var man omtrent ferdig til å begynne å gruse. Men søndag 6. november raste det igjen i en lengde på ca 80 meter, og i en dybde på 5 – 8 meter. Heldigvis var det ingen mennesker her da raset gikk. Så var det å gå i gang å spa påny!

Sommeren 1911 var alt klart og trafikken kunne settes på. Da var Bergens-banen fullført – hvis man da ser bort fra strekningen Oslo – Hønefoss som vi fortsatt venter på.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Heber, Sigvard 1924: Da Bergensbanen blev til.
- Holø, Bjørn 1934: Bergensbanen 75 år.
- Norsk Jernbanemuseum årbok 2009.
- Skauleisposten nr. 1, 2009
- Øyen, P.A. 1907: Hønefoss-skjæringen og de geologiske forhold ved samme. Alb. Cammermeyer forlag.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Knoph er født (f. 1928) på Nordstrand i Oslo. Han startet sin journalistiske løpebane i Dagningen, Lillehammer. Han flyttet til Hønefoss i 1957 og arbeidet på Fremtidens avdelingskontor. De siste 15 arbeidsårene var han ansatt i Ringerikes Blad. Knoph har vært bidragsyter til Heftet Ringerike i en årrekke, og han representerte Ringerike historielag i heftets redaksjon fra 1993 til og med 2004, siste året som heftets redaktør.

Anders Kilen (1901-2002) i sitt fascinerende hjem på Kilen en vårdag i 1992. Med sin vennlige framferd og nøysomme livsførsel representerte han en særegen del av kulturlandskapet og bondetradisjonene i Ringerike på 1990-tallet.

Møter med *Anders Kilen*

Like etter at vi flyttet til min kones slektssted i Hole i april 1990 fikk jeg under en av samtaler med Oslo-arkitekten og naturverneren Jens Gram enkelte opplysninger om livet ved Synneren i tidligere år. Hans far eide Hønenkilen på vestsiden av denne kroksjøen i Ringerike i perioden 1940-53. Jens – som ble født i 1937 – tilbrakte sine gutteår på dette stedet hver sommer. Familien Gram ble naturlig nok kjent med naboene ved Synneren. En av disse var Anders Kilen på småbruket Kilen. Her bodde han sammen med sin mor Sofie på 1940-tallet.

Viggo Ree

Jens fortalte i 1990 at Anders Kilen fortsatt bodde på gården, og at jeg burde ta en tur innom for å hilse på ham dersom det passet seg slik. Det hadde jeg ikke noe i mot, siden jeg i alle år har benyttet anledningen til å besøke en del grunneiere i tilknytning

til mitt feltarbeid i natur- og kulturlandskapet.

Første besøk på Kilen

Under en av mine turer i Tyrifjordenområdet for å registrere fuglelivet bestemte jeg meg for å ta en stopp

på Kilen. Det var en vårdag i 1991. Etter å ha banket på kom en eldre kar til syne i døråpningen på det skjeve våningshuset. Han var kledd i solide og godt brukte arbeidsklær og hadde sikspens på hodet. Anders Kilen tok vel i mot meg, og etter å ha forklart

ham om bakgrunnen for mitt besøk ble vi stående å prate litt om det ene og det andre. For meg var dette møtet på mange måter en oppfrisking av barndomsopplevelser. På 1950-tallet bodde min familie på en gård i Osen i Åmot i Hedmark. Min far Edmund var yrkesaktiv billedkunstner hele livet, og han besøkte jevnlig originaler og gamle folk på gårdene rundt i Østerdalen der han fant sine motiver. Min søster og jeg ble ofte tatt med på disse malerturene, og vi fikk derfor erfare mye spennende knyttet til den gamle bondekulturen i våre barneår. Kilen gård og dens eier Anders minnet meg om staute og sympatiske folk jeg stiftet bekjentskap med på små gårdsbruk i Østerdalen under oppveksten.

Et sted med sjarm

Senere avla jeg Anders en rekke besøk. Han satte åpenbart pris på at folk stakk innom, og det hendte jeg hadde med venner og familiemedlemmer som ønsket å oppleve noe av det eiendommelige miljøet på Kilen. For denne plassen var spesiell. Alle husene på gården var gamle og skakke. Tiden hadde stått stille på Kilen. På mange

måter framsto stedet som et pust fra en forgangen tid. Med sjarm og vennlighet. Anders selv var full av ro og fri fra tidens stress og jag. Men en sprek kar i 90-årene. Jeg tenkte rett som det var på hvordan det ville gå med stedet når han en gang forsvant derfra. Man ville neppe få noen til å flytte inn i den vaklende tømmerstuen. Derfor representerte møtene med Anders på Kilen et innblikk i en helt særegen bit av norsk bonde- og kulturhistorie. Der og da. Min far var med til gården ved flere anledninger, og allerede sommeren 1991 malte han både stedet og Anders. Vi besøkte også hans søster Anna Helene Simensen som bodde i nabohuset i sør. Hun var født i 1898, og oppnådde også en svært høy alder – nesten 96 år.

Anders brukte den gamle ringeriksdialekten. Han snakket om Hønefossen – ikke Hønefoss. Rett som det var refererte han til ”da han far levde” og ”da a mor levde”. Hans far Johan Martin Andersen Grøtnes var født 18. april 1858 i Hole, mens moren Sofie Halvorsdatter Langbråten var født 19. februar 1864 og kom fra Lunder i Norderhov kommune. De

gikk bort henholdsvis 27. desember 1927 og 19. november 1946. Begge ligger begravet på Hole kirkegård. Det så nok ikke så mye annerledes ut på Kilen på 1990-tallet sammenlignet med tiden da foreldrene var i live. Inne hos Anders var det trivelig med vekster og blomster i pottes og spann. Lokalavisen lå alltid på bordet i stuen, for han fulgte hele tiden godt med på hva som skjedde i samfunnet. En tidlig vinterdag fant jeg ferske grevlingspor i snøen bak tømmerlåven. Anders hevdet imidlertid at den siste grevlingen på Kilen ble skutt under krigen!

Det meste av livet på småbruket

Kilen var et beskjedent bruk - med om lag 20 dekar dyrket mark og rundt 30 dekar havn og skog. Ved siden av våningshuset var det stabbur og en tømmerlåve med stall og fjøs. I en bjørk like inntil hovedhuset satt det nesten alltid en flaggspett og hakket i sin smie på begynnelsen av 1990-tallet. Anders kom til Kilen som 6-åring. Han ble født den 30. desember 1901 på Grøtnes, en plass under gården Røsholm. Oppveksten på Kilen fant sted i lag med den litt over tre år eldre

Foto: Viggo Ree

Våningshuset på Kilen en sommerdag i 1991. Dette egenartete stedet kunne vært tatt ut av Asbjørnsen og Moes eventyrskildringer.

Kjøkkenet på Kilen en marsdag i 1995. Senere dette året måtte Anders Kilen flytte fra hjemmet han hadde bodd i det meste av livet. Han var da nesten 94 år gammel.

søsteren Anna Helene. Anders gikk på skole på Stranden. Militærtjenesten hans fant sted på Hvalsmoen i 1922. Her lærte Anders seg å bli glad i hester. Han ble etter hvert dyktig til å sko dyrene, og dette kom til å bli en sidenæring for ham i årene som fulgte. Det ble benyttet hest til slåing på Kilen like til 1985. Ved siden av å drive gårdsbruket deltok Anders også i tømmerbrøtningen – fløtingen – til Tyrifjorden. Det var et hardt og krevende arbeid, for Storelva kunne være stri og farlig. Etter at moren døde i 1946 bodde Anders for seg selv på Kilen. Han var ikke redd for å gå sine egne veier, og han greide seg godt alene – blant annet var han flink til å stelle seg mat. Året rundt var han stadig å se langs veiene i området på sykkel.

Etter hvert som Anders kom oppover i 90-årene ble det vanskeligere for ham å greie seg alene. I 1995 – i en alder av nær 94 år – måtte han flytte fra Kilen. Det var stusselig å komme til stedet etter at det ble folketomt. Den nye adressen til Anders ble Tyribo Oase på

Nakkerud. Her kom han i god kontakt med omsorgssenterets tilsatte, og han var alltid blid og tilfreds. Men han likte seg best inne på rommet sitt, selv om det kunne bli stille dager innimellom. Her hygget Anders seg ofte med å se på fjernsyn, noe han ikke hadde hatt så mye til overs for da han bodde på Kilen. Det var spesielt travsendingene som fanget hans interesse. Som i tidligere år orienterte den samfunnsengasjerte Anders seg gjennom lokalavisen. Før jul i 1997 ble han intervjuet av en journalist i Ringerikes Blad i anledning det årlige julebordet på Tyribo. Anders fortalte da bl.a. litt om julepakker og julemat til både folk og fe i tidligere år.

Sprek 100-åring

Anders lyste opp hver gang jeg kom for å besøke ham på Tyribo. En gang var min far med, og vi hadde en trivelig stund på rommet hans. Da han rundet 100 år i romjulen 2001 var jeg innom Anders for å gratulere. Han hadde fått diplom fra Kong Harald, og

var kledd opp for anledningen i dress og slips. Jeg hadde nettopp kommet hjem fra en reise i Thailand, og hadde spekulert på hva jeg skulle ta med tilbake som gebursdagspresang til jubilanten. Valget falt på en kløpinne av bambus – formet som en slank kvinnehånd. Da jeg overrakte ham presangen sa jeg at 100-åringer sikkert også klør på ryggen. Men han likte ikke denne gaven noe særlig. I anledning 100-årsjubileet ble han intervjuet av Anders Skrataas i Ringerikes Blad. Her uttrykte Anders betenkelighet i tilknytning til nedleggelsene av militærleirene. Han mintes det svekkete norske forsvaret i mellomkrigstiden, og hvor lett det var for tyskerne å invadere landet vårt. Ellers poengterte han hvor god helse han hadde hatt gjennom livet, og satte det i sammenheng med jevnlig fysisk arbeid. Kun en gang hadde han vært syk. Da fikk han magesår, men dette kurerte han selv. Anders var fornøyd med at han kom seg opp hver dag, og kunne gå til og fra spisesalen på Tyribo – selv om han måtte ha noe støtte. ”Har’n helse kommer alderen av seg selv”, uttalte han til journalisten.

Et kapittel er over

Fredag den 19. juli 2002 sovnet Anders stille inn på Tyribo. Et liv gjennom over 100½ år var slutt. Begravelsen fant sted fra Norderhov kirke en varm og solfylt sommerdag fem døgn senere. Sogneprest Jan Otto Myrseth forrettet under høytideligheten. Jeg vil huske Anders som en sympatisk, utadventt og behagelig person – ganske så forskjellig fra noen av hans yrkesbrødre som holder til i dette området i dag. Det er med vemod jeg ser at de gamle bygningene på Kilen nå stort sett har ramlet sammen. Naturen er i ferd med å ta stedet tilbake. Kun minner om en del av Ringerikes mangfoldige og fascinerende kulturhistorie er igjen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Granum, S. K. (red.) 1990: Norske gårdsbruk. Buskerud fylke. Bind 1. Hole – Modum – Ringerike. ISBN 82-91124-00-0. S. K. Granum DA.
- Myrseth, J. O. 2002: Minneord i begravelsen til Anders Kilen i Norderhov kirke 24.7.2002.
- Opplysninger fra Norderhov prestekontor v/ Kari Fossum 26.6.2009.
- Prestesæter, M. 1997: Julebord på Tyribo. Ringerikes Blad 12.12.1997.
- Skrataas, A. 2001: Samfunnsengasjert 100-åring. Ringerikes Blad 29.12.2001.

FORFATTEROMTALE

Viggo Ree (f. 1950) er utdannet på Statens håndverks- og kunstindustriskole i Oslo (1976-80). Arbeider som wildlife-kunstner og har illustrert i en rekke bøker, tidsskrifter, aviser o.l. Innkjøpt av bl.a. Nasjonalgalleriet og deltakelser på Høstutstillingen. Han arbeider også som forfatter, og har publisert over 480 skriftlige arbeider, først og fremst av populærvitenskapelig art - hovedsakelig om ornitologi, store pattedyr og naturvern. Ree flyttet til Hole i 1990, og har bl.a. engasjert seg for ivaretagelse av våtmarker, biologisk mangfold og kulturlandskap på Ringerike.

Kampene i *Haugsbygd*

Foto: Privat

Jørgen von Ubisch 1916 - 1999

Tyskeren Jørgen von Ubisch kom til Norge som 16-åring. Foreldrene hans forlot Tyskland i en stille protest mot Hitler, bare få år etter maktovertakelsen. Jørgen tok norsk skogskole og utdannet seg videre til forstkandidat ved NLH. Våren 1940 skulle han tatt avsluttende eksamen. Men så kom 9. april. Jørgen bestemte seg for å melde seg som frivillig soldat på norsk side. Men det var ikke enkelt. På sine eldre dager skrev han en fyldig og meget interessant selvbiografi, "Erindringer og tidsbilder" (Elverum 2000). Det er fra denne Røyne Kyllingstad har sakset nedenstående utsnitt fra beretningen om kampene i Haugsbygd. Alle tekster i kursiv er skrevet av Kyllingstad. Overskriftene er også hans.

Jørgen von Ubisch

På Ringerike var det ingen mobilisering

Jørgen kom seg fra Ås til Oslo med tog. Der var det bare kaos, og for å komme seg videre tok han sykkel fatt til Hønefoss. Ikke mindre kaos der. Ingen mobilisering hverken på Helgelandsmoen eller Hvalsmoen. Men etter mye fram og tilbake fikk han plass på et tog som skulle til Brandbu, der det var et depot og en fungerende mobilisering. Toget var egentlig på vei for å hente de mobiliserte for innsats i Haugsbygd. Jørgen er eneste passasjer på oppturen.

I første runde kom vi ikke lenger enn til Hvalsmoen stasjon. Det ble bråstopp. To tyske Messerschmidt jagere bombet Forsvarets bygninger. Så kom de opp til toget for å feie langs vognrekken, og i skråstilling slik at de kunne se tvers gjennom vinduene. Jeg hang i hvit anorakk som eneste passasjer ut av et vindu og fotograferte dem, der de snittet forbi. Jeg var ikke nok å spandere krutt på, så etter noen runder forsvant de mot syd.

Da intet skjedde, ruslet jeg tilslutt frem til loket. Der var ingen å se, før jeg hørte lyder under maskinen. Jo, der lå både

fører, fyrbøter og konduktør tett sammen mellom skinnegangene, den mest utsatte plassen, om Messerschmidtene skulle ha funnet på å immobilisere loket. De hadde risikert å bli kokt levende.

Jeg fikk overbevist dem om at faren var over, og toget fortsatte mot Jevnaker. ... Med ett hogg bremsene i, og min vogn ble stående i en mørk tunnel. Jeg kom meg ut og trasket frem mot åpningen mellom to tunneler. Der stod to fresende lok med et par meters mellomrom med nesene mot hverandre, omtrent som i en engelsk komiserie. Samtidig foregikk en hissig diskusjon mellom begge togs personale: om begge tog skulle kjøre mot nord, mot sør, eller om hvert tog skulle ta hver sin vei – dit de kom fra. Jeg måtte jo blande meg inn i argumenteringen, og bekrefte at vårt tog var under militær kommando, mens det andre bare var sendt fra Oslo for å frustrere mobiliseringen. Enden ble at begge tog fortsatte nordover, nese mot nese, og jeg kunne melde meg på depotet i Brandbu.

Et nissekompani

På depotet i Brandbu plasserte Jørgen sykkel og alt annet sivilt utstyr han

hadde med seg og fikk utlevert uniform samt Krag karabin, stålhjelm, bajonett og randsel. Det hele toppet av en feltgrå nisselue siden det ikke fantes uniformsluer på depotet. Vi ble med andre ord et rart nissekompani og tyskerne må ha undret seg.

Da jeg oppga mitt navn ved den følgende registrering, stusset skriveren. "Vel", sa jeg, "jeg er ingen spion". Og det var det. – *Alt Jørgen hadde levert fra seg forsvant for godt, men registeret ble i alle fall ikke stjålet, fordi det en stund etter freden ankom i posten en deltakermedalje og takk for innsatsen.*

Det var ellers en allsidig blanding som hadde stilt opp: Fra Oslo og ulike landsdeler, med eller uten militær utdannelse. Noen var medlemmer av NS, andre Finlandsfrivillige, osv.

Befalet må ha funnet mange av oss alt for sivile, for de stillet opp en person med noen vinkler, og så måtte vi rekrutter marsjere forbi og hilse med hånden i alle mulige og umulige vinkler mot den grå nisseluen. Noen fikk kjeft. En litt underlig prioritering av opplæring når vi skulle straight ut mot fienden.

Foto: P. K. Lanzinger/HSMV D14.2

Tysk stilling på tunet hos Rasmus Sætrang i Haugsbygd, 15. april 1940.

Ut i felten

Jeg ble tilordnet en maskingeværtropp [...] Med lastebil ble vi så kjørt opp til et tett granholt nær Klekken Turisthotell, der vi fikk beskjed om å overnatte. Det var lite snø inne i skogen, mot 1 m ute på jordene. [...] På bilveien utenfor traff jeg en kollega fra Ås, fenrik André Gustavson. Han hadde organisert dype innhogg i de største trærne langs veien. Disse skulle om nødvendig felles over veien for å vanskeliggjøre fiendtlig trafikk.

Neste morgen fikk vi anvist som basis en bolig på en av gårdene Berg. Den tilhørte en bilsakkyndig, hvis familie hadde måttet rømme hals over hode etter husets tilstand å dømme. Vår kaptein var Erling Lehre. Jeg var med å plassere våre to maskingeværer som sidedekning for en mitraljøsstilling med 2 mitraljører. Den befant seg i en ny mursteinslåve på selve gården Berg, og kunne ikke skyte til sidene. Med Messerschmidtene i fersk erindring plyndret jeg så laken, dynetrekk m.m. fra bilsakkyndiges senger, for montering over de åpne maskingeværstillingene så de ble usynlige fra luften. Heldigvis var det overskyet noen dager, så det ankom ingen fly.

Bilsakkyndiges husholdning hadde ellers utmerket jordbærsyltetøy og

andre matressurser, som kom vel med siden den offisielle forsyningen var tilfeldig. Det fantes heller ikke noe sanitet, så vidt jeg kunne se.

Nå hadde jeg som tenåring lest endel litteratur om 1. verdenskrig [...] Jeg trodde bl.a. at jeg visste litt om kontinuerlig mitraljøseilds destruktive muligheter. Fra denne synsvinkel så jeg med tvil på vår nye kommandoposts sikkerhet. Om tyskerne hadde kuttet bort og toppet de tregrupper og skogsnar som hindret innsyn, ville de kunne overraske kommandoposten med uventet mitraljøseild.

Kapteinen hadde andre bekymringer

For om mulig å redusere sjokkvirkningene av slike overfall hadde jeg samlet sammen gulvtepper, ryer, madrasser etc., og forsterket de "forskansninger" som allerede fantes på fiendesiden, nemlig de radiatorer av jern som stod under vinduene. Mens jeg holdt på med dette, kom kaptein Lehre inn og presenterte seg. Da han så hva jeg holdt på med, ble han tydelig forundret, men sa ikke et ord, hverken da eller senere.

Jeg fortalte ham om de tanksryktene jeg hadde hørt på Østfoldbanen, noe

han antakelig visste fra før, og foreslo i denne sammenheng å informere soldatene om hvordan man oppfører seg i møte med tanks med tanke på erfaringene fra 1. verdenskrig. Videre foreslo jeg å danne små sappørgjenger, dernest få tak i dynamitt, lunte, perler m.m., samt bensin, og, om mulig, stormstikker, for å lage Molotov-cocktails, samt kontakte de Finlandsfrivillige som sannsynligvis ville være mer sakknyndige enn oss andre. Jeg vet ikke hva kapteinen kan ha tenkt; han lyttet stille, men sa aldri et ord.

Ingenting i den retning ble gjort, så vidt jeg vet. Det viste seg å bli uheldig for enkelte. Men kapteinen hadde, som kapteiner flest, helt sikkert andre sorger og gjøremål. En slik krigssituasjon måtte rimeligvis være helt ny for dem.

Mitraljøsstillingen på Berg

På gården Berg gikk det et fareskille. Det var en brekk i terrenget, dvs. mindre bratt på oppsiden, slik at mitraljøseild fra tyske stillinger i bunnen av dalen gikk over oss. Bare tyske mitraljører plassert mer nordlig kunne skyte mer langs med lia og dekke lavere terreng. Tyske mitraljøsosalver økte hele tiden, mens norske og tyske bombekastere foreløpig bare sprengte og satte i brann bygninger i de lavere seksjoner av

dalsiden. Tilsammen laget de et infernalsk bråk, med stadig mer grå og svart røyk og høye lyse flammer innimellom, som viste at denne delen av Haugsbygda var i ferd med å utslettes.

Jeg ruslet nå en smal sti ned til fjøset på Berg, hvorfra jeg hørte regelmessig mitraljøseld. Der ble jeg positivt overrasket over å treffe en kjenning fra Storhove [*skogskolen ved Lillehammer*], Peder Strande, fenrik, med lua på snei, helt i stil med personen. Peder tilhørte en Ringeriksfamilie med militære tradisjoner. Tidligere hadde jeg hilst på en annen militær Strande, og så vidt jeg vet hadde en tredje vært general i Syd-Amerika. Så sa ryktet. [...]

Peder hadde slått ut alle vinduene i fjøset for å redusere faren for splinter. Så hadde han slått 2 hull, ett i hvert hjørne av fjøset, og installert sine 2 mitraljører der. Han dekket veien, der den gikk i rett linje fra den venstre dalsiden mot den østre. Men Peder forklarte at tyskerne brukte norske sjåfører på sine lastebiler. Derfor skjøt han ikke før bilene svingte noe mot nord under lia, slik at han kunne ”pusse rent lasteplanene” som han uttrykte det. [...]

Da Peder så hjelmen jeg hadde dinglende i beltet, sa han at den var livsfarlig. Jeg kunne risikere å bli skutt av våre egne, hvilket hadde hendt for andre norske soldater på rekognosering. Følgelig ga jeg hjelmen til en av mitraljøskskytterne, mot rikosjetter og mursteinsplinter. [...]

Tomt for ammunisjon

Den 16. april brøt det norske forsvaret endelig sammen [...]

Dagen opprant med en intensivering av tysk ildgivning, det var tydelig at noe var i gjære. Det hadde vært stille i lengre tid fra Peders mitraljører og mulige maskingeværer på begge sider. Jeg ruslet derfor i dekning ned den vanlige smale stien til låven, der Peder med sine folk stod uengasjerte i ly av låveveggen. ”Har du skutt alle tyskerne?”, spurte jeg Peder. ”Nei”, svarte han, ”vi er tomme for ammunisjon. Saken er den”, tilføyde han, ”vi har ammunisjon nok oppe ved depotet, men ingen av mine folk tør hente det. Og saken gjelder den haugen der”, fortsatte han

og pekte på gårdsveien, hesteveien, som fra plassen bak låven gikk oppover kanskje 20 m for så å flate ut, og deretter gå litt nedover igjen. ”Viser noen seg på haugen, smeller det, antakelig fra én eller flere tyske mitraljører på nordsiden, de kan se inn på denne haugen.” [...]

Vel, jeg tenkte at jeg ikke var kommet hit for å leke krig, så jeg sa til Peder: ”Jeg skal hente ammunisjonen, hvor er den?” Peder ga noen forklaringer ”og der vil du finne en lagerbygning, en lagermann, en militærhest med langsled og en halling som kjører.” Jeg fant fram og alt var som Peder hadde sagt.

Vi lastet de lange, meget tunge, ammunisjonskassene i 2 høyder på den lave sleden, alt det vi mente hesten kunne greie, og strøk veien tilbake. Hallingen var den typiske hestekjører fra den tiden. Han var ikke høy, kanskje litt hjulbent, hestekar til gangs. Da vi kom i le av haugen ba jeg ham stoppe, med låven 40 m foran oss. Så pekte jeg på haugen foran oss og forklarte: ”Når vi stikker hodet opp der, smeller det.” ”Nå foreslår jeg at vi hviler hesten. I mellomtiden kan du skjære deg en kjepp. Når hesten er uthvilt, gir du den noen rake rapp så den ”flyr” over haugen.” I etterpåklokskap var det nok dumt sagt rent teknisk sett, fordi lasset var for tungt til særlig raske sprett. Men også fra en annen synsvinkel: For da jeg hadde sagt det kikket hallingen bare på meg – men han sa ingenting. Imidlertid sa øynene hans mer enn ord: Han! Slå en hest? Ikke tale om! – Men så tror jeg heller ikke han helt oppfattet vår situasjon.

Elendig militært håndverk

Vel, da hesten hadde hvilt bar det i vei, jeg på venstre side ved hestens skuldre og hallingen på høyre, litt bak med begge tømmene som før, i samme stil. Med mine 1,85 på strøpelesten var det rimelig at tyskerne ville oppdage meg først. Men jeg kunne ikke la hallingen gå alene. Jeg var tross alt sjef for transporten. Men klokt var det ikke.

Og riktig, vi hadde ikke gått mange meterne før det suste rundt ørene mine på begge sider, kanskje en 10 til 15 skudd i sekundet. Jeg kastet meg flat på bakken og bare kikket på hesten, der den på grunn av det tunge lasset lå lavt,

”flat i sjøkene”, med hallingen synlig under buken i rolige skritt. Og de gikk og de gikk, og ingenting hendte dem. Jeg skjønte ingen ting. Ilden mot meg hadde stoppet brått, den tyske skytteren må ha trodd jeg var truffet. Da halling, hest og lass endelig var i sikkerhet, ålte jeg meg etter bakken og ned mot låven. Der stod Peder & co bom stille og så opp mot haugen som om vi leverte en forestilling. Kommet i le av fiendens synslinje reiste jeg meg opp og gikk ned til Peder. Han var ganske stiv i ansiktet, sa bare: ”Jeg hadde aldri trodd dere skulle greidd dere.”

Meget senere, i etterpåklokskap, kom jeg til å tenke på hvor dumt vi hadde oppført oss. Vi skulle selvsagt ha spent fra foran haugen, og dratt kassene over med tau.

I alle fall, elendig militært håndverk. Jeg er redd vi ’ga bort’ Peders stilling i og med denne lett gjenkjennbare transporten. Peder og maskingeværene fikk ikke brukt av det lasset vi hadde kommet med, for ikke lenge etter ble hans låve bombet. Men det visste jeg ikke da. For umiddelbart etter tilbakekomsten fikk jeg ordre om å forflytte meg i egenskap av nyutnevnt ordonnans, sammen med to andre, til en gard snaue 200 syd for et kryss i hovedveien, den som kom fra Hønefoss.

Attglømt ordonnans

Under sterk intensivert tysk mitraljøseld gikk vi til anvist plass. Der tok vi oppstilling i en kjøkkenhage med bærbusker, så vi kunne holde øye med gårdsveien. Bærbuskene rakk oss til brystet, så bare hoder og nisseluer

Forstmann Ubisch i sitt rette element.

Foto: Privat

Jørgen hjemme i Elverum, der han bosatte seg som godt voksen.

røpet vårt nærvær. Kragene stod oppstilt mot husveggen. Det fantes ikke mennesker noe sted, alt var tomt og stille, bortsett fra automatilden og de regelmessige, skjærende eksplosjonene fra bombekasterne. Dette hadde vi vendt oss til. Grå og svart røyk, bl.a. fra restene av Klekken Turisthotell, krøp høyere og høyere opp i lia, etter som brannene spredte seg. [...]

Der ble de stående, det kom aldri noen ny ordre eller et menneske. Plutselig fikk jeg se et lite rundt tårn ved veikrysset, såvidt over snøkanten på vår side. Ut av tårnet stakk et løp som måtte være et kanonløp. ”Se der,” sa jeg til de to andre, ”der står en tanks.” Nei, ”det er bare en lastebil”, svarte en av kollegane. ”Vel, men hva med det røret som stikker ut av toppen på førerhuset?”

En lang ventetid endte med at tanksen til slutt syntes å ha blitt lei av oss eller andre, for plutselig forsvant den nordover. Like etter hørte vi en rasende mitraljøseild fra den kanten. Det var lett å forestille seg hva som hendte. Tanksen hadde kjørt uanmeldt på en norsk avdeling. Det var en forferdelig lyd å måtte lytte til. Jeg døpte stedet ”Massakreskogen” og fikk hendelsen bekreftet senere på dagen. Tapene var imidlertid ikke så store som lyd-

infernoet lot oss formode.

De siste på skansen

Det tanksen kanskje hadde ventet på, viste seg snart: Plutselig dukket det opp norske soldater i gårdsveien snaue 150 meter bortenfor oss, i nisse- og uniformsluer. Etter litt betenkningstid begynte de første å trække sti i den dype snøen oppover mot den hvite åpne snøflaten mot en skogkant 2-300 meter unna. Ikke i sikk-sakk, men stort sett i tett linje. Det undret meg fordi 100 meter lengre syd kunne de ha trakkert i bedre dekning fra innsyn fra hovedveien. Etter en stund var stien oppover tettpakket med i det minste 200 soldater. Flaks at ingen tanks stilte seg opp på ny eller kjørte inn til bunnen av den rettlinjede stien.

Da siste mann var forvunnet opp mellom skogens trær, lurte vi på om vi kanskje var glemt igjen som de siste på skansen. Selv ville jeg bli, ordre er ordre, men de to andre overbeviste meg til slutt om at vi virkelig måtte være glemt, eller... Hva vet jeg. I alle fall trasket vi tre etter til vi rakk skogkanten.

Og der satte vi oss på en liten forhøyning og så tilbake mot den brennende Haugsbygd. Ildgivningen hadde stoppet opp. Men plutselig stod det en ny tanks

der den andre hadde stått tidligere. En av kollegene foreslo å åpne ild med Kragene våre, hvorpå jeg orienterte om vekten på Kragens 6,5 mm kuler og panserplatene tanksene var utstyrt med. Hadde tanksen besvart en eventuell skyting fra vår side, ville vi ikke hatt stor sjanse til å komme oss i dekning, for det fantes ikke der vi stod.

Minutter etter glemte vi tanksen og fulgte trakkert inn i skogen. Jeg vet ikke hvor lenge vi hadde gått før vi kom fram til en høg skigard som omkranset en liten løkke hvor det stod en liten løe med glugge midt i mot oss. Jeg skulle nettopp passere en mindre gran i skigarden da det, øyensynlig fra løa, smalt et rifleskudd, og snø og granrusk sildret ned i nakken min. Det var lett å skjønne at her hadde noen ”helter” lagt seg i bakhold. Så jeg ropte at om de ikke holdt opp med det tullet skulle vi skyte dem sønder og sammen, en noe tom trussel selvsagt. Men det ble bomstille og vi kunne fortsette til Ringkollen Turisthotell.

Her var det folksomt. Fastboende, gjester, rømte sivile og soldater fylte bygninger og voller. Jeg så etter kjente og oppdaget sjefen min, korporalen, alene i mengden. Jeg hilste og spurte hvor resten av troppen var. ”Det kan da ikke jeg vite”, var svaret. Selv så jeg aldri noen av dem igjen, ei heller Peder Strande, som i egenskap av befal rimeligvis ikke oppholdt seg på vollen.

På lånte dameski

Det var klart at skulle vi komme videre herfra, trengte vi ski. Så da jeg så en jente i tenårene henge over stavene og med ski på bena, gikk jeg bort og spurte om jeg kunne få skiene hennes. ”Ja, det kan du”, svarte hun og spent av seg utstyret. Hun fikk det aldri tilbake.

De tropper som ikke ble igjen eller forsvant på en annen måte, forsvant oppover i lia til en sætergrend, hvis navn jeg har glemt. Der hadde befalet opprettet et hovedkvarter i et halvannen etasjes lite hus. Alt var overfylt av soldater og sivile, kvinner og barn med, som stadig strømmet opp fra bygda.

I mellomtiden var det blitt mørkt. Og det ble spørsmål etter frivillige som kunne kontrollere strømmen av rømlinger for å unngå uvedkommende. Noen trodde at tyskerne eller spioner

ville prøve seg. Jeg meldte meg på, og sammen med en annen soldat jeg ikke kjente tok jeg oppstilling i en bratt li i en av de stiene som var blitt tråkket opp fra bygda. Det var et tett gransnar. Vi satte oss på hver vår side inne i snaret, med de usikrede borsepipene pekende ut i den vel halvmeterbrede stien. Og vi hørte det tusle ned i skogmørket, mest kvinner og barn, noen med, andre uten fjøslykt, langsomt traskende oppover i løssnøen.

Vi slapp dem inn på oss til de hadde borsepipen i maven, ba dem snakke ringeriksk og gjøre rede for seg. Det ble aldri panikk av noe slag, men noen hadde kanskje dette i erindringen lenge. De siste dagene hadde ikke vært hyggelige for noen av oss.

På matjakt

Det kom ingen ”fiender” og aksjonen ble snart avblåst. Men det ble et nytt opprop etter frivillige til å eskortere lokale folk med hest og slede tilbake til den ikke ødelagte del av bygda for å proviantere. Jeg hadde hvit forsvinningsdrakt i ranselen og meldte meg på. På ski med karabinen på ryggen bar det nedover igjen til den delen av bygda hvor bare noen få mennesker var blitt igjen for å ta seg av dyrene. Hest og følge gikk i sæterveien, vi eskorterte på jordene på begge sider, der det var mulig. Vi gjorde alle et forferdelig bråk over lange avstander, eller sånn hørtes det ut i kulda og den knirkende snøen. Men om noen uønskede nærmet seg oss så ville de gjøre tilsvarende bråk, trøstet jeg meg med.

Jeg erindrer en gård der våre kjentfolk banket på. En ung jente, den eneste tilbake, åpnet døren. ”Kan vi få ei ku?”, ble det spurt. ”Ja”, svarte hun, ”bli med i fjøset”. Der inne gikk hun foran oss langs en lang rekke med kyr, og la hånden på den nest siste: ”Dere kan ta den”. Så ble det slakting og partering.

I mellomtiden besøkte vi andre, bl.a. en landhandel og en kjeller med brød i rad og rekke på ei lang fjøl. Vi handlet og tok etter som det lå an, og fikk bl.a. også noe tobakk og sukker. Plutselig ble det høylydt bråk: En sint mannsperson bedyret høylydt at han skulle få tak i lensmannen for å få oss arrestert for tyveri. Vi fikk også høre om drepte sivile, bl.a. en gårdsgutt som tyskerne oppdaget hadde Kragpatroner i lommen og dermed ble beskyldt for å være franktirør (franktirør = frivillig skytter som deltar uten uniform i landets forsvar). Uforberedt var nordmennene, både militære og sivile.

Klokken kan ha vært 02 om natten da vi kom tilbake til hovedkvarteret. Den maten vi hadde organisert så hverken jeg eller de jeg var sammen med i eskorten noe mer til. Heller ikke var det organisert nattekvarter for oss i eskorten.

Opplysning

Jeg tok meg en titt inn i ”hovedkvarteret”. Der lå folk på gulvet, over og under trapper, det var umulig å ta seg frem. Jeg spurte en soldat, som muligens var en slags vakt, om hvor man kunne legge seg ned. ”Du får gå bort i stallen der borte”, svarte han og pekte på en sæterbygning med åpne glugger 200 meter lengre syd. Det var en stall all right, med åpen glugg og opp til en fot frossen bølgende hestemøkk på gulvet. Det lå allerede noen soldater der i soveposer eller ulltepper. Jeg fant meg en ledig liten ”møkkahaug” og krøp inn i tøyposen med et enkelt ullteppe over.

Men varm som jeg var, ble det snart svinekaldt. Temperaturen må ha vært nede i 10 minusgrader den natten. Så var det opp igjen for å slå floke, og ned til en ny kort soverunde. På sen-natten ble det plutselig et veldig oppstyr. En ungdom fór opp i tyde-

lig mareritt, ravet rundt i soveposen mens han skrek: ”rattatatt-rattatatt”. Kanskje var han fra ”Massakreskogen”. Kameratene hans fikk roet ham ned med forsikringer om at nå var det forbi med ”rattatatt”.

Neste morgen gikk det ut beskjed om at troppene skulle forflyttes til en annen sæter, vel en ½ times gange lenger nord, og at det der ville bli gitt en orientering. Kolonnen startet på veien nordover, noen på ski, de fleste til fots. Jeg gikk etter skiene mine fra natten før, men de var borte. Jeg jobbet meg på bena frem til spissen av kolonnen og lot den passere, mann for mann, mens jeg kikket på skiene etter som de passerte. Der! Kaptein Lehre gikk på mine ski. Jeg vet ikke om det var han eller adjutanten som hadde knabbet dem, jeg syntes i alle fall at det var dårlig folkeskikk. Og jeg snakket med adjutanten. Han skulle se til at jeg fikk dem tilbake etter orienteringsmøtet, for kapteinen skulle til bygds.

Hjemme igjen 17. mai

Det ble gitt ordre om dimitering, for Nordmarka var omringet. Jørgen og noen til søkte seg nordover i håp om å finne kjempende styrker der. Men Gjøvik var tatt før de kom så langt, og i Valdres kom de heller ikke opp i kamp. Da de fikk vite at Sør-Norge hadde kapitulert, tjuvlånte de noe velbrukt sivilt tøy de fant i ei hytte, og la igjen våpen og uniformer. Så fortsatte de over fjellet mot Vestlandet, stort sett om natta når skaren bar.

Skiene holdt så vidt til de møtte våren på Vestlandet, og vi fortsatte til fots. 17. mai kom Jørgen seg endelig hjem til Fana, sliten, pengelens og groskitten – og sulten.

Milorg gjorde seg senere nytte av geværene han og kameratene hadde lagt igjen.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

• Ubisch, Jørgen von 2000: Erindringer og tidsbilder. Elverum 2000. Utgitt posthumt av datteren Mette.

FORFATTEROMTALE

Jørgen von Ubisch (1916 - 1999) ble født i Berlin og hadde norsk mor. Familien von Ubisch forlot Tyskland i en stille protest mot Hitler, bare få år etter Hitlers maktovertakelse. De kom til Norge i 1935. To år senere ble Jørgen norsk statsborger. Han tok norsk skogskole og utdannet seg videre til forstkandidat ved NLH. Våren 1940 skulle han tatt avsluttende eksamen. Men så kom 9.april. I 12 år fra 1952 var Jørgen von Ubisch skogsjef for Løvenskiold Vækerøs skoger i Nordmarka. De siste årene av karrieren drev han skogfaglig utviklingshjelp i Afrika. Han ble ansett som en dyktig og engasjert forstmann. Artikkelen om krigen i Haugsbygd er redigert av Røyne Kyllingstad.

Foto: Borghild Hollerud

Tre venninner i forskjellige aldre i Ertelia. Fra venstre Marie Hollerud, datter på gården, så Ingeborg Steinsrud (Inge Pösche) og Rosa Schuster. Første sommeren hun var her.

Spielmann fotografert 30. mai 1941 (med eget kamera) på veien over åsen mot Ertelia. Han lever i en betinget frihet, men hvor lenge?

Foto: Privat

bli internert i Viborgområdet (Viipuri). Her holdt de til i en villa i Kesämaa sør for Savolinna helt til neste sommer. De internerte fikk ta seg jobb, og Spielmann arbeidet som blikkenslager. Det ble en politisk spennende høst, og i desember 1939 bombet Sovjetunionen flere steder i Karelen. Flyktingene måtte komme seg i trygghet vestpå, i nærheten av Åbo. Vinterkrigen ble en skremmende opplevelse, stadig falt det bomber, og de internerte måtte søke dekning i skogen. Ved fredsslutningen i mars 1940 ble flyktingene fordelt. Av grunner en ikke kjenner til ble grupper delt, og noen sendt via Sverige til Norge. Det gjaldt tre medlemmer av familien Schuster og Paul Spielmann. Norge førte en restriktiv flyktingepolitikk, og jøder ble stoppet ved grensen, selv om myndighetene kjente til at de ble forfulgt (Lorenz 1996). Derfor søkte denne gruppen seg inn som politiske flyktinger. Søknaden ble formidlet gjennom lederen av Arbeiderpartiets flyktingkontor, som bekrefter at Spielmann var anerkjent som politisk flykting, og garanterte at "han ikke skal falle det offentlige til byrde" (Fjalestad 1940). I praksis var det snakk om å gi ham kr. 15,- i dagpenger. Liknende bekræftelser har antakelig foreligget for Schusterfamiliens del. De hadde tsjekkio-slovakisk pass.

I Oslo kom de i kontakt med Arbeiderbevegelsen, som anviste gruppen plass på LO's nyinnkjøpte eiendom Engene i Tyrstrand kommune. Årsaken var nok at på dette stedet fantes det allerede mange flyktinger med tsjekkiske pass, og de norske kontaktene mente vel derfor at nykommerne passet der. Paul Spielmann hadde Østerriksk pass - fornyet av den tyske sendemann i Helsinki - har antakelig slått lag med dem etter eget ønske. Så satte de seg på toget i Oslo – og steg av på Nakkerud stasjon, onsdag 3. april 1940.

Årene på Nakkerud

Innflytterne ble møtt av Birger Hollerud med hest og vogn, men eiendelene var så få at de knapt utgjorde noe flyttelass. Vel installert på Engene følte de seg trygge – endelig var de kommet i sikkerhet! Freden ble kortvarig – innen en uke kunne de se tyske fly over Øståsen – og enda en gang søkte de tilflukt i skogen. Noen hektiske dager gikk, bygdefolk reagerte på samme paniske måten. Men redselen avtok hos

Gjemt – men ikke glemt

Denne høsten har det første jødiske museum åpnet i Oslo, og dokumentasjonen om jødernes triste skjebne under krigen er temmelig rik. Men at de også hadde lidelsesfeller på Nakkerud er ikke kjent. Det er derfor temaet for denne artikkelen.

Asle Gire Dahl

Det gikk ikke lange tiden etter at Hitler kom til makten i Tyskland, før jødene forstod at det ville bli vanskelige tider. I Nürnberglovene ble ekteskap mellom jøder og tyskere forbudt, og jødene mistet stemmeretten (Reichsgesetzblatt 1935:1146-1147). Trakassering og boikott av deres butikker – og etter hvert nærmest yrkesforbud enkelte steder, førte til at flere forlot landet. Flyktingestrømmen ut i Europa nådde også vårt land – ja helt til min hjembygd kom det jøder. De arkivene som ikke er brent, har sparsomt med opplysninger om dem, bare noen rubrikker med navn og årstall. Hvem var de egentlig? Det spørsmålet skal jeg forsøke å svare på her.

På flukt

Paul Israel Spielmann som var fra Ettlingen am Nekar, en mindre by på

nordgrensen til Schwartzwald, hadde flyttet til Wien og stiftet familie. Han bodde med kone og sønn i Speckenbachergasse 43, Wien 16¹. Nazistenes aggressive framferd i hans hjemby, og Hitler-Tysklands annektering av Østerrike (Anschluss) i mars 1938 hadde gjort Spielmann utrygg. Han hadde vært tillitsmann i et venstreradikalt parti i ti år² og aktiv i fagbevegelsen. Derfor valgte han å forlate familien samme sommer, på en fluktrute som flere brukte. Den gikk med tog til Warszawa og videre gjennom de baltiske stater som da var selvstendige republikker, til Reval – datidens navn på Tallinn i Estland. Her gikk han om bord i rutebåten M/S Ariadne 4. august – med kurs for Helsingfors. Sammen med en gruppe andre søkte de immigrasjonsmyndighetene om opphold – for å så

begge parter. Utpå forsommeren falt det ro over kollektivet på Engene, og jødene kunne leve i anonymitet. De nye familiene fikk plass i hovedbygningens 2. etg. Spielmann begynte å arbeide på leketøyfabrikken ”Truls” samme sted, og Schusterbarna gikk på Grefsrud skole. Sommeren 1940 var varm og fin, og badelivet utfoldet seg ved Åsterudtjern og i fjorden. Integreringen av innvandrene gikk greit, de lærte seg etter hvert å snakke norsk – og tok fort etter sed og skikk. De som ikke fant sysselsetting i fabrikken, tok arbeid på gårdene rundt om og på sagbruket. Idyllen varte til langt utpå nyåret, da de første tyskere dukket opp. De så at det ble produsert leketøy, og at folk hadde tsjekkiske pass, i en kontroll som ikke kan ha vært særlig nøye.

Den mest utadvendte var Spielmann, en jovial kar, liten av vekst – som praktiserte i sitt gamle yrke, og ellers tok på seg hogst av lagved på Bergardsvollen seter i Holleia, sammen med brødrene Leif og Arnt Kristiansen. Han var et muntra-sjonsråd som deltok i idrett og var med kamerater på sykkelturn helt til Dagali for å gjøre slåttonn. Han var ofte å se på Tyrillah når det var fest, og god som han var til å danse, fikk mang ei nakkerudjente svinget seg. En av dem husker hans gebrokkne norsk – ”skal vi ikke gå en tur på drammen” (for å svale oss litt). I en tid da tobakk var mangelvare bød han sine siste sigaretter på ei jente i revyen. Hun syntes det var for galt at han spanderte – men han svarte at om han hadde to eller ingen, gjorde det samme.

Spielmann måtte flere ganger søke om forlenget oppholdstillatelse, og nevner at hans opphold i Norge skulle være midlertidig, han vil returnere til Finland så snart det blir gitt utreisestillatelse. I søknaden står det at han er skilt, men det var nok opplyst av hensyn til de nye lovene som annullerte ekteskap mellom jøder og østerrikere – for han skrev flere ganger hjem til kone og barn, og fortalte hvor han bodde. Ved et par anledninger fikk han svarbrev med bilder av sin Anna og sønnen ”Fritzi” (kjælenavn for Fritz) som nå var fire år. ”Meine Lieblingen”, som det står i hans album, var nå flyttet til et nokså nytt leilighetskompleks³. Atskillig mer forsiktige var familien Schuster. Moren Anna (født 15. januar

Foto: Privat

Spielmann var en god stuper og svømmer – her boltrer han seg i Åsterudtjern. Bildet er tatt med hans eget kamera.

1904) var fra Ziersdorf, en mindre by nord for Wien. Hun flyttet tidlig til Zneim i Mähren (senere Znoimo) der hun traff Stefan Jelinék som var aktiv i byens sosialistiske parti. De var ikke gift, men bodde sammen i 10 år, før de flyktet med barna til Finland i 1939. Hun var en beskjeden og anonym kvinne som bodde i hovedbygningen på Engene. Hun lærte seg ikke norsk, og snakket gebrokkent tysk. Hun betrodde seg aldri til naboene, og ingen kjente hennes historie til fulle. Beboerne tiltalte henne alltid som fru Jelinek – et vanlig tsjekkisk etternavn.

Datteren Rosa (f. 11.8.1930) var ei høy og kraftig jente, blid, med fregner på nesa. Hun holdt seg mye for seg selv på skolen, antakelig også fordi hun verken kunne tysk eller norsk særlig godt. Hun ble nok litt ertet ved at enkelte i klassen sa tyske gloser til henne som de selv ikke forstod. Til gjengjeld lærte hun dem å telle til ti

Foto: Privat

Også fru Schuster måtte ha identitetskort, med dette bildet.

på tsjekkisk (klassekameratene trodde det var russisk). Men i grenda hadde hun venninner, flere husker henne fra leken på Engene, der de kom på besøk. Den best integrerte var nok Johann (f. 31.12.1926). Middels høy, mørk,

tynn, men spretten og rask, sier de som husker han. En koselig kar som tidlig lærte seg å snakke norsk, godt supplert med fingerspråket, forteller en skolekamerat. Han kan ha hatt en hofteskade og haltet litt, men var ikke mye hemmet av det i sitt samvær med gutta i klassen som drev mye med leik og fotball. Han gikk med sixpencilue, og de litt utstående ørene skyldes kanskje at lua var arvet – og for stor – slik at den falt ned på ørene. Hvis han ble ertet i skolegården hadde han replikken klar: ”jeg skal banke deg”... kan jevnaldrende huske. Både søsteren og han fikk ski gjennom Foreningen til skiidrettens fremme, forteller en nabo, og trente mye på å mestre teknikken i bakkene rundt Åsterud. Han var en del syk siste høsten og fraværende fra skolen.

Begge barna hadde dårlig med klær, og lite mat (Rosa satt og pirket i et papir i friminuttet). Det ble sagt at familien alltid lagde mat selv og ikke spiste sammen med andre. Det kan skyldes at de hadde lite å sette på bordet og ville unngå å legge seg inn på naboene. Familien fikk litt fra kommunen, og ellers var bygdefolk snille med dem i matveien, spesielt stakk kjøpmann Loe til dem noe når de var på butikken. Hvor fikk de penger fra? Det var et spørsmål som gjaldt alle i kolonien. Støtten fra norske hjelpeorganisasjoner og forretningsforbindelser var falt bort, og deres muligheter til å skaffe mat begrenset seg til en potetåker og noen frukttrær. Ellers var de alltid på ferde i skogen for å plukke bær og sopp når sesongen stundet til, og for å fiske i Væleren. På høsten 1941 ble forsyningene dårlige, og bygdas bønder trådte til med flere kjerrelass mjøl og grønnsaker – samt en gris for den tilstundene jula. Det ble også samlet inn penger – kanskje ikke bare med tanke på lokale innkjøp. Det kunne nok være at noen ville trenge reisepenger.

Noe av det bygdefolk husker best fra ”tsjekkertida” er Vårrevyen 1942. Det var musikk, ballett, allsang og forskjellige revyinnslag, fremført med bravur på Tyrillah. Spielmann var en av stjernene, hvor han deltok som turner i ”Tre spreke karer” og gjorde stor lykke i en sketsj der han opptredte med alle klær bak- fram. Denne våren ble tyskernes besøk på Engene stadig hyppigere. Dels jaktet de på hjemmefrontmenn og russiske krigsfanger som hadde rømt, dels forsøkte de å overtale mannfolkene til å melde seg

i den tyske armé. Men siden de hadde tsjekkiske pass, lot det seg ikke gjøre å arrestere dem. I denne forbindelse har de nok forstått at det fantes jøder blant beboerne, og Spielmann fikk mange advarsler fra kamerater om at han burde gå i dekning – eller komme seg over til Sverige. Men han svarte bare at ”jeg har arisk kone – så meg kan de ikke ta”! Han refererte her til en ordning som fantes på tyskokkupert område før krigen, men den gjaldt ikke lenger for menn som hadde stemplet J i passet, selv om ordningen ble gjort gjeldene så sent som ved deputasjonen av norske jøder med fangeskipet Donau (Statspolitiet 1942). Han kan ha levd i denne optimistiske tro, men flere mente også at han nærmest var preget av likegladhet etter alle årene på flukt.

Siste kapittel

Mange var vitne til at Spielmann ble arrestert på en kinoforestilling på lokalet Varden i Tyrstrand den 26. oktober 1942 – dagen for den store ”jødeopprensningen”. Da navnet ble ropt ut i salen, reiste han seg i benkeraden, smilte til venner, og gikk stille ut til den ventende Gestapooffiseren. Han ble først sendt til Berg fengsel i Vestfold, der det vanket mye juling og lite mat, før hele samlingen av jøder, 532 i alt ble transportert til Oslo. Der de gikk om bord i ”slaveskipet” Donau. Det fantes de som med henvisning til arisk ektefelle, manglende J i passet eller innsats for Tyskland under første verdenskrig klarte å overbevise vaktene om at de ikke skulle sendes (Ulstein 1995). Dette gjaldt også Spielmann, men hans kamerater var utlendinger og ubemidlede ungdommer

som ikke hadde muligheter til å møte opp på kaia og protestere da Donau lettet anker med kurs for Stettin.

Schusterfamilien var ikke jøder, opplyste moren – og de hadde gjennom brev fra lensmann og soknepresten i Hole forsøkt å få reise tilbake til Finland og faren flere ganger, uten at det ble svart fra den finske legasjon (Abelvik, 1940). De ble da heller ikke med i den første arrestasjonsbølgen, og hvordan de forlot Engene er fortsatt uklart. Plutselig forsvant barna fra skolen – og ingen visste noe om hvor det ble av dem. Det ble sagt at det kom en buss med tysk personell som hentet dem, og bygdefolk trodde at dette var noen som skulle smugle dem i sikkerhet. Men noe må ha gått galt. Protokollen viser at arrestasjonen skjedde den 12. desember 1942. Antakelig hadde Gestapo oppdaget at de likevel var jøder, selv om de hadde tsjekkiske pass uten J. Annen grunn kan det ikke ha vært for å arrestere ei mor og to barn. Det finnes ingen dokumenter som viser anholdelsesgrunn, forhør eller dom på Grini. Det er rørende å se at gutten skrev seg inn i fangeprotokollen som ”Johann Nakkerud Schuster”, et tappert forsøk fra en tenåring på å vise at han også hørte hjemme et sted – han var ikke bare flyktning. De ble sittende på Grini i mange uker, hvor de hadde det vondt. Flere norske fanger beskriver mishandlingen de gjenværende jødene ble utsatt for natten 11.-12. februar 1943, blant dem var Schusterfamilien (Lange og Schreiner 1946: 346, Nansen 1946: 205). En pulje på 133 jøder, både kvinner og barn ble samlet på Bredt-

vedt kvinnefengsel, der de fikk være i nærmere tre måneder før de ble deportert 24. februar 1943 med M/S ”Gotenland”. Der fikk de følge av 25 jøder fra Grini, slik at det til sammen ble 158 i tallet. Også denne ferden gikk til Stettin, der de for alvor fikk føle de tyske SS-soldatenes brutalitet. Så ble de transportert med tog til Berlin, hvor de ble anbrakt i en synagoge som ennå ikke var ødelagt av nazistene. Der kom de sammen med 2000 tyske jøder. Øyenvitner forteller at det ble en fæl natt. Et alliert flyangrep sendte bomber ned i området like ved synagogen. Vinduer sprang, strømmen gikk og bygningen ristet. Barna klamret seg til mødrene og gråt, mens mange gamle bad. Flere ble truffet av glasssplinter og blødde. Branner raste rett utenfor (Lyngvi 2008). Neste morgen er det ny transport. De havnet på et godstog, 60 jøder ble presset inn i hver vogn med en kanne vann til deling og en enslig bølge til å gjøre sitt fornødne i. Toget begynte å rulle, kalenderen viser 3. mars. De ankommer Auschwitz neste dag, hundrevis av mennesker i sin beste alder blir ført inn i leiren. De skal tynes for sine siste krefter i arbeid for den tyske stat. Det gikk bare måneder før de fleste ikke orket mer og ble sendt i gasskammeret. Spillmann omkom i februar 1943, Schusterfamilien i juni.

”Jeg skulle ønske at det fantes noen som husket at det engang levde en person ved navn David Berger”, skriver en jøde i sitt siste brev fra leiren i Vilnius, 1941. Han fryktet utslettelsen. Jo, – Paul, Anna, Johann og Rosa – vi husker dere. Vi vet at dere har levd.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Abelvik, M. 1940. Brev fra Tyrstrand lensmannskontor 14. oktober
- Fjalestad, J. 1940. Brev fra Arbeidernes Justisfond, 28. mars.
- Lange, A. og Schreier, J. 1946. Griniboken 2, Oslo
- Lorenz, E; 1996. Tyske flyktninger i Oslo. St. Halvard nr. 2.
- Lyngvi, A. 2008. ”De kom aldri hjem igjen”. Bergensposten nr. 2
- Nansen, O. 1946: Fra dag til dag 2.
- Reichgesetzblatt I, 1935.
- Statspolitiet: Arrestasjonsinstruks av 25. november 1942.
- Ulstein, R. 1995. Jødar på flukt. Oslo.

1 Dokumentationsarchiv des österreichischer Widerstandes

2 Die Sozialistische Arbeiterpartei Österreichs

3 Sandleitengasse, . 45, III 1/8, Wien

FORFATTEROMTALE

Asle Gire Dahl (f. 1942) er lærer i fagdidaktikk ved Høgskolen i Buskerud, Hønefoss. Han har vært formann i Nakkerud og Tyrstrand historielag, og skrevet ”Nakkerud - en kort bygdehistorie” om stedet hvor han bor, utgitt av laget. Han har også skrevet artikler i andre tidsskrifter og har levert stoff til heftet Ringerike om maleren Harald Vibe, og andre emner.

Foto: Privat

Klassebilde: Lærer Kristian Svortdal med 5. klasse. Bildet er tatt på baksiden av Eikli skole, 1946. Sittende fra venstre: Marit Gabrielsen (Listhaug), Randi Ruste Olsen (Pedersen), Aud Britha Arntsen (Olsen), Karen Elise Knutsen (Syversen), Liv Gerd Edvinsen (Kristoffersen), Ragnhild Kleven (Eidsgård), GretheAnne Marie Kleven (Gisslèn), 2. og 3. rekke: Lærer Kristian Svortdal, Gunnar (svensk fra Norrkøping, gikk sammen med oss en kort tid, e.navn ukjent), Arne Larsen (død), John Arthur Hansen (død), Sverre Ludvigsen, Edgar Karlsen, Reinert Sødal, Kjell Olaf Hansen, Sverre Roald Halvorsen (død), Ruth Bakke Jørgensen (Fonstad), Bjørg Hæhre (Sætrang), Gerd Solli (død).

Minner fra skolegangen *under krigen*

Sammen med 15 medelever gikk jeg ut av 7-årig folkeskole på Eikli skole i juni 1949. Nå skriver vi 2009, og 60 år er gått. I det følgende gjør jeg noen betraktninger over en skole og dens elever i okkupasjonsåra 1940 - 45. Det viste seg at krigsåra medførte store problemer for vår skole, Eikli, og for skolens elever.

Ragnhild Eidsgård

Skoleåret 1940 – 41 begynte som normalt i august måned med 7 klasser. Neste skoleår, 1941 – 42 startet 15. august med 153 elever. Årsberetningen viser at i første halvpart av skoleåret måtte skolen stenge tre ganger blant annet på grunn av difteriepidemi. Også andre halvpart av skoleåret ble sterkt oppstykket. Den 27. februar sier beretningen at skolen ble stengt i 6 uker, på grunn av difteri,

brennelsferie/vedmangel. (Krigsvintrene var ekstremt kalde.) Den 15. april fikk skolen denne beskjeden fra lensmannen i Norderhov: ”Skolens nøkler og bøker leveres”. Like etter at skolen begynte igjen etter 1. mai, ble skoleværelsene rekvirert av okkupasjonsmakten, og undervisningen måtte flytte, først til Ringerike Høyere Skole og siden til Fylkesskolen. Her ble også skoleårets avslutningsfest avholdt.

Ringerikes Blad var til stede og skrev bl.a.:

”Skoleåret hadde vært urolig og svært omskiftende, difteriepidemi gjorde at skolen måtte stenge i 2 uker, vedmangel resulterte i ytterligere stenging. Mot slutten av skoleåret ble skoleværelsene rekvirert av okkupasjonsmakten og undervisningen måtte flytte til Ringerike Høyere Skole og til Fylkesskolen..

Foto: privat

Ragnhild Kleven (Eidsgård) 9 år gammel (1945)

Totalt hadde skolen mistet 10 ukers undervisning. Pga forholdene har det ikke vært arrangert noen skoletur."

I tillegg til vår skole, ble også Hønefoss Folkeskole og Ringerike Høyere skole rekvirert av okkupasjonsmakten.

Skoleåret 1942 – 43

For min årsklasse startet skolen allerede den 12. august. Den tidlige starten skyldtes at det ville bli pause i undervisningen senere, som følge av lang "potetferie". Elevene måtte nemlig delta i innhøstingen. Potetferien varte fra 20. september til 2. oktober. Dette utgjorde 536 dagsverk utført av de 4 øverste klassene.

Vi begynte med 150 elever, men 4 elever ble overført til Stranden skole. De ble den 8. oktober tilbakeført til Eikli. Vår egen skole var fortsatt rekvirert, og undervisning skjedde på Ullerål skole, hvor Eikli fikk disponere 1. etasje på formiddagen. Vår egen skole ble frigitt i høstferien og vi var tilbake ut skoleåret. I sommerferien 1943 ble Eikli skole helt rekvirert og måtte tømmes for alt, møbler, inventar og skriftlig materiell.

Et nytt skoleår, 1943 – 44

Nå var vi blitt 2. klassinger. Det ble ganske snart klart at flyttingen til Ullerål skole var uakseptabel. Alle elevene fikk for lang skolevei, opp til 4 – 5 km hver vei. Det ville dessuten bli undervisning etter at kretsens egne elever hadde avsluttet sin skoledag, og Eikli-elevene måtte gå hjem i kveldsmørket. I våre dager er det nærmest utenkelig, men i krigsåra var hele byen mørklagt. Okkupasjonsmakten ville ikke at eventuelle allierte fly skulle kunne navigere etter gatelys eller lys fra byer og tettsteder. Huseier ble bøtelagt dersom det sivet ut lys mellom vinduskarm og blendingsgardin, gatelys var selvsagt slokt.

Fra 5. august fikk de tre minste klassene bruke Kirkeskolen to dager i uka. 1. og 2. klasse var dessuten også på Bedehuset. Den 27. oktober ble også Bedehuset rekvirert for tyskerne. Nå søkte skolestyret i åpent marked om leie av et rom på ca 30 m² for 1. og 2. klasse.

Det var tydelig at noe mer permanent måtte arrangeres. Løsningen ble Kirke-

skolen (vel å merke etter at skolekretsens egne elever var ferdig for dagen), og skolebuss måtte organiseres til og fra Eikli skole.

Undervisningstiden ble sterkt redusert, idet de tre minste klassene fikk 8 timer/uke mot normalt 15 timer/uke. Imidlertid ble Bedehuset fortsatt brukt, på mandager fra 6. oktober inntil det også ble rekvirert 27. samme måned. De 4 øverste klassene fikk undervisning 4 timer/dag (3-dagers uke) på ettermiddagstid. Basisfagene ble prioritert, på bekostning av tegning og sang. Det andre halvåret ble også ytterligere redusert av den nevnte potetferien. Dessuten inntraff et hardnakket tilfelle av "magesjau" som varte fra 25. mars til 12. april. Elevene ble også tatt ut av skolen for å delta i potetsetting fra 22. til 27. mai. Det framgår imidlertid av protokollen at både "mage" og "potet" er tatt igjen med undervisning. Skoleåret ble nemlig avsluttet 16. juni.

Én ting vi alle husker med glede, er "svenskesuppe". Svenske Røde Kors hadde fått tillatelse til å levere ½ liter nærrende suppe pr elev hver dag til elever med bosted i bynære strøk, slik at vår skoles elever kom inn under ordningen. Svenskesuppe forekom i to varianter, betasuppe eller havresuppe. Jeg husker så vel at alle vi ungene den gang kom med en tom hermetikkboks i snor rundt halsen, og en spiseskje i sekken. Dette tilbudet fikk vi, til tross for at vi nå gikk på en skole i landlige strøk. Heldig for oss! Kirkeskolens elever fikk nemlig ikke svenskesuppe.

Skoleåret 1944 – 45

Skolestart 14. august. Vi var jo fortsatt undervisningsmessig husløse, så bussfraktingen til Kirkeskolen fortsatte. De 4 øverste klassene gikk 3 dagers uke med 4 timer/dag. De 3 minste hadde 2 dagers uke, også med 4 timer/dag. Dette siste ble øket til 12 timer/uke fra februar 1945.

Vi hadde stengt undervisning fra 9. til 11. september, og hadde "bærferie" (tyttebærplukking), fra 19. til 20. september. Unntakstilstanden med portforbud, førte til at tyske soldater med skarpladd våpen ble plassert omkring i distriktet. Sivilpersoner, barn som voksne, som befant seg utendørs uten følge av tysk vakt, kunne bli skutt.

Foto: Eikli skoles arkiv

Eikli skole 1916 (postkort)

Fra 26. september til 11. oktober var det potetferie. Til sammen blir det 2 uker. Den 15. november leverte bussjåføren protest mot overfylt buss. Han ville ikke lenger ta ansvaret med å frakte skolebarn i en buss med betydelig høyere antall enn hva bussen var registrert for. Jeg husker godt kampen for å få sitteplass på skolebussen, og vi minste måtte nok helst avfinne oss med en ståplass. Nødløsningen ble å redusere skoletiden til 2 dager/uke.

I januar 1945 meldte førstelærer Svensgård fra at han ikke kunne møte i skolestyrets møter på grunn av ettermiddagsundervisning. All undervisning på Kirkeskolen måtte nemlig skje etter at kretsens egne elever var gått for dagen. Den 20. februar ble deler av Grand hotell tatt i bruk for undervisning av de

to øverste klasser som hadde 18 timer/uke. Den 16. april skulle det vært årets eksamen, men den måtte sløyfes som følge av ekstraordinær tilstand. Derfor ble kun standpunkt karakter benyttet.

Frigjøringen 8. mai 1945

Vi fikk fridag på grunn av freds slutning, KRIGEN VAR SLUTT!! En utrolig dag. Jeg husker jubelen da de norske flaggene, store og små formelig sprutet fram! Vi hadde vel nesten ikke sett dem, for vi var jo bare 5 – 6 år da krigen startet i 1940, og i de fem åra krigen varte, var flagget vårt forbudt å vise fram. De må ha vært gjemt bort på loft og i kjeller.

Skoleavslutning for året 1944 – 45

Avslutningen av skoleåret i Eikli krets foregikk med en festlig tilstelning i

Kinoloalet, hvor også Ringerikes Blad var til stede og skrev: *Lærer Svensgård redegjorde for skolearbeidet i året. Det hadde vært mange vanskeligheter, og skolen har ført en ambulerende virksomhet. Kretsens egen skole var rekvirert og all undervisning var skjedd hovedsakelig på Kirkeskolen, – busstransport til/fra Eikli. Lærer Svortdal delte ut avgangsvitnesbyrdene til 7. klasse. Han uttalte ved anledningen: "Dette er en merkelig avslutning og en merkelig klasse. Elevene hadde vært sjeldent flinke og snille og fram for alt gode jøssinger". De hadde ikke "menget seg" med fienden. Tross de mange vanskeligheter var det fine resultater, særlig i norsk og regning. Det ble utdelt pakker fra Svenska Norges-hjälpen til alle elever.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

• Egen erindring og skolens arkiver med velvillig bistand fra rektor.

FORFATTEROMTALE

Ragnhild Eidsgård (f. Kleven, 1936) er født og oppvokst i Norderhov. Hun jobbet på fabrikk, veveri og spinneri i lokalmiljøet før hun giftet seg og var hjemmearbeidende i mange år. Ragnhild Eidsgård tok etterutdanning på Frøhaug og Wathne handelsskole som godt voksen, og har senere arbeidet i kommunen og på Ringerike sykehus.

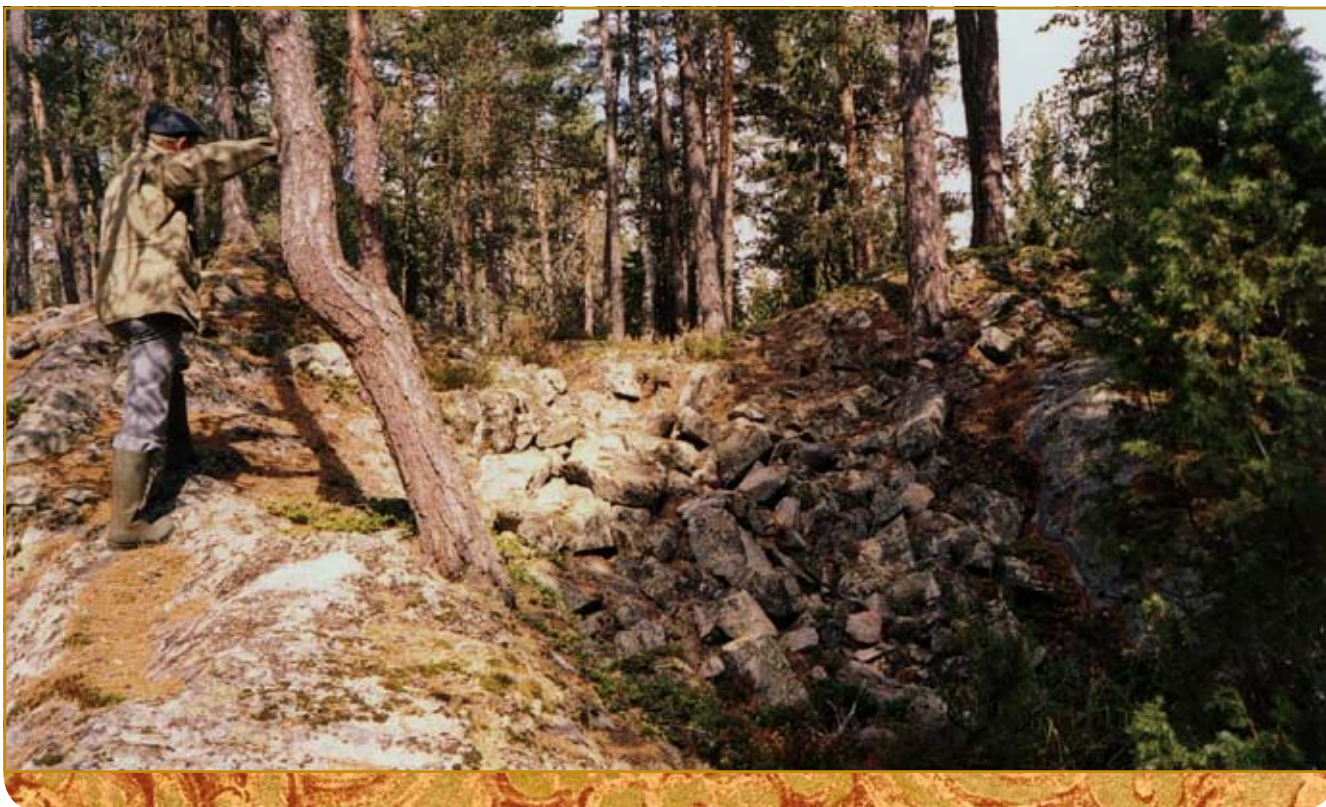

Foto: A.R. Nyhus

Rester etter bygdeborg i området ved Ormekula/Slotteberget.

Grenda som forsvant

Et stykke nordøst for Oppen gård i Heradsbygda, i retning mot Kihle, var det tidligere ei lita grend med flere bebodde plasser. Det var Oppen som eide de fleste av disse plassene. Her lå Oppenhagen og Nordhagen, og oppe på "haugen" var Oppenhaugen med Nordhaugen, Melomhaugen og Sørhaugen, dessuten de to små stuene Muggerudstua og Syverstua.

Astrid Røste Nyhus

Det naturlige terrenget i området dannet grensen for den bosetting og dyrka mark som en gang eksisterte her. Mot nord ligger fjellknausen Ormekula og litt bak den finner vi Slotteberget. Her er en virkelig på historisk grunn. På høydene finnes det rester etter bygdeborger, som kanskje kan stamme fra så langt tilbake som folkevandringstida, ca. 400 – 570 e. Kr. Bygdeborgene var gjerne anlagt slik at de som oppholdt seg der, kunne kontrollere trafikken i et område. Gjennom dette området gikk den svært gamle ferdssveien oppover mot Ådal og Valdres. Hvem som anla

disse forsvarsverkene, vet en vel lite om. Arnfinn Syversen antyder i en artikkel i *Hefte Ringerike* 1983 at det kan ha vært samfunnet rundt gården Ve i Heradsbygda som ville beskytte transporten av viktige handelsvarer fra skogsbygdene i dalene nordafor, og at folk fra Ve sto for bygging av anleggene. Rester av slagg i dette området tyder på at det også har vært jernutvinning her.

Vest for grenda stiger Oppenåsen bratt opp og danner en naturlig avgrensning. I sør ligger Vælven-jordene, tilhørende Oppen gård, og på østsida

renner Sandfallbekken gjennom Hauerdalen og danner grense mot Kihle.

Grenda i dag

Ingen av plassene eksisterer lenger, husa er tatt ned, og dyrkamarka er for en stor del tilplanta med skog eller gjengrodd på naturlig vis. Men veien mellom Kihlebakken og Oppen er ennå farbar, og ser en litt nøyere etter, finnes det spor som vitner om tidligere tiders bosetting. I de seinere åra er det rydda en del av skogen og krattet, noe som gjør at landskapet igjen har blitt mer åpent. Det lever fortsatt mange etterkommere etter folket her, men få er igjen av

dem som bodde på plassene. Muntlige overleveringer og enkelte skriftlige kilder kan likevel gi oss noen glimt fra livet til de menneskene som levde og arbeidet her, mange hele sitt liv, fra fødsel til død. Rikfolk var det ikke, men til flere av plassene hørte det jord, og mange var dyktige håndverkere. Dessuten begynte noen av beboerne her å arbeide på tresliperiene og papirfabrikkene som etter hvert ble anlagt ved elven Begna, ikke så langt unna.

Oppenhagen

Denne plassen ble i dagligtale bare kalt Hagan. Som vi skal se, var dette midtpunktet i grenda, av mange grunner. Hagan lå nede i søkket mellom Oppenaåsen og Oppenhaugen på motsatt side. Hagabekken renner like forbi Hagan, og et par meter fra bekken lå Hagaølla som forsynte plassen med vann. Litt lenger nord i Oppenaåsen lå *steinbrøttet*, der det ble brutt ut stein til bygginga av Bergensbanen først på 1900-tallet.

Hagan besto egentlig av to plasser, Nordhagan lå litt lenger nord, og var antagelig den eldste. Sørhagan eller altså bare Hagan, stammer trolig fra omkring 1800. Bebyggelsen her besto av våningshus med kjøkken, stue, forstue og kammers. Så var det fjøs og låve, og ikke minst *smie*, plassert nærmest veien, for mannfolka i Hagan drev smedvirksomhet. Oppen gård hadde behov for driftige gårdssmeder, avstanden fra Hagan til Oppen var kort, og den gamle veien til Ådal gikk

som nevnt gjennom grenda, så stedet lå gunstig til for en slik virksomhet.

Bjørn Nilsen, den første smeden i Hagan

I ca. 120 år var plassen bebodd av folk fra samme slekta. Den første smeden i Hagan kom fra Ådal. En av de eldste husmannsplassene i Ådal Annex var Aasterud, som lå under Østre Bergsund og ble derfor også kalt Bergsundeie. Herfra kom Bjørn Nilsen Aasterud, (ca. 1761 – 1840). Bjørn Nilsen, som senere brukte etternavnet Oppeneie, begynte smedvirksomhet i Hagan. Han og etterkommerne hans arbeidet som smeder gjennom flere generasjoner. I tillegg til arbeidet for Oppen tok de også på seg oppdrag for egen regning. De var kjent som dyktige i sitt fag, og det er trolig at de hadde et forholdsvis bra utkomme til å være husmenn. Akkurat hvilket år Bjørn Nilsen bosatte seg i Hagan, er ikke helt klart, men i folketellinga for 1801 står han oppført under Oppen som ”gevorben” husmann, 50 år. Denne alderen er nok feil, for han var trolig født først på 1760-tallet, og altså noe yngre. Da han døde i 1840, blir han i kirkeboka oppgitt å være 79 år, noe som skulle tyde på at fødselsåret er ca. 1761.

Det ble fortalt at Mikkel Oppenhaugen d.e. (ca. 1779-1833), brukeren på Oppenhaugen (se seinere), hadde hørt ei banking i Låveberget i Oppenaåsen. Dette tok han som et varsel om at det skulle komme smed til Hagan, og han fikk jo rett i sin antagelse!

Som et lite apropos kan nevnes at over 100 år seinere, skulle en annen etterkommer av Åsterud-folket også komme til denne grenda og bosette seg. Det var et barnebarn av gamle Bjørn Nilsens brorsønn ”Kjersti-Gudbrand” som bl.a. blir omtalt i forbindelse med dikteren Welhavens reise oppover Ådalselva i 1849. Gudbrand var rormann for følget. (Se *Hefte Ringerike 1958/59*) Barnebarnet het Otto Røste, og han gifta seg i 1922 med Inga Karoline Steingrimsen fra Oppenhaugen, av Haga-slekta på morssida og tipp-oldebarn av Bjørn Nilsen. De ble boende på Oppenhaugen fram til 1938.

Bjørn Nilsen var ugift da han kom sør over fra Ådal. Han ble gift med Martha Torkildsdtr. Wexhal (1759 – 1834). Marthas far bygslet en part av gården Wexhal i Heradsbygda. Bjørn levde helt til 1840 og døde i Hagan.

Den andre smeden i Hagan, Nils Bjørnsen, Gamle-Bjørnser'n.

Bjørn og Martha hadde flere barn, men den som ble boende i Hagan, var sønnen Nils Bjørnsen Oppeneie (1804 – 1888). *Gamle-Bjørnser'n*, som han etter hvert ble kalt, tok over smedyrket etter sin far. Nils døde over åtti år gammel, men ble lam og sengeliggende de siste sju åra av sitt liv. Nils og kona Anne Larsdtr. Ekorndrud fra Stranda (1797-1851) fikk seks barn:

1. Bjørn Nilsen (1825-1855)
2. Lars Nilsen Berget (1828-1886)
3. Marthe Nilsdatter (1831-1905)
4. Kristian Nilsen (1833-1918)
5. Olaves (Olaus) Nilsen (1837-1871)
6. Helle Nilsdatter (1841-1927)

Bare en av disse søsknene gifta seg, det var nr. 2 i flokken, Lars. Han flytta til Bålerudberget, eller Berja, en plass bortenfor Oppen som faren kjøpte til han. Lars og kona Inger Torsdatter Kihlebakken var foreldrene til Anette Berja (1856-1934) som var kjent for å ha spesielle evner og kunne ”gjøre åt”, d.v.s. kurere sykdommer på folk og fe. Hun hadde besøk fra store deler av landet, og mange sa de ble hjulpet av henne. Det er tidligere skrevet en del artikler om Anette, bl.a. i Hefte Ringerike.

Av barna til *Gamle-Bjørnser'n* var **Helle** den yngste, født i 1841. På 1860-tallet ble Helle kjent med den

Foto: Oddvar Røste

Fra Oppenhaugen. I forgrunnen Mellomhaugen, bakerst Sørhaugen, fotografert på 1950-tallet.

sveitsiske ysteren **Johan Heinrich Disch**, født 1843 i kanton Graubünden i Sveits. Bakgrunnen for at en person fra dette fjerne landet dukket opp på Ringerike, hadde sin naturlige forklaring. På midten av 1800-tallet ble det vervet flere sveitsiske fagfolk med bakgrunn i fjøsstell og ysting til nyoppretta ysterier og til større gårder i Norge, spesielt på Østlandet. *Ringeriges Ysteri*, en sammenslutning av gårdbrukere, hovedsakelig fra Heradsfjerdingen, ble oppretta i 1860 og lå på ei tomt mellom Veien og Bråten. Og hit kom altså Johan Heinrich Disch sammen med sin far og søsken for å arbeide. (Se artikler i *Ringerike* 2004 og 2008 om familien Disch og om ysteriet).

Helle og Johan Heinrich fikk ei datter som ble døpt Anne Bolette (1868 - 1934). Ysteriet ble nedlagt i 1868, og Johan Heinrich emigrerte til Amerika. Helle valgte å bli boende i Hagan, der hun tok seg av søstera Marthe som var blitt ufør av leddgikt og en far som

etter hvert ble lam og sengeliggende i sju år. Dattera Anne Bolette gifta seg i 1895 med Bernhard Christian Steingrimsen fra Skoger ved Drammen. Han begynte som gårdskar på Oppen og avanserte etter hvert til gårdsbestyrer. De bodde i mange år på Oppenhaugen og til slutt på Bålerud. Helle døde i 1927, nær 86 år gammel.

Den tredje smeden i Hagan, Kristian Nilsen, var sønn av *Gamle-Bjørnser'n*. Foruten å drive med smedyrket, var Kristian snekker, han gikk mye på jakt og var dessuten en habil felespiller. Kristian fikk ei datter, Inger Andrea (1860-1939) som vokste opp i Hagan hos faren etter at mora døde ung.

Den fjerde og siste smeden i Hagan. Anette Berjas bror, **Nils Larsen Berja** (1853 - 1905) flytta som liten til beste-foreldrene sine i Hagan og begynte i smia hos onkelen, Kristian. Nils gifta seg med søskenbarnet sitt, Inger Andrea, Kristians datter, som han hadde vokst

opp sammen med, og tok etter hvert over smedvirksomheten.

Men Hagan var en husmannsplass, og Nils var interessert i å få seg en egen gård. Han ville gjerne ta over nabogården Oppenhaugen. Da den siste brukeren der, Mikkel, døde i 1884 uten etterkommere, og gården skulle selges, prøvde Nils å ta den på odel. Grunnen til at han prøvde på det, var at hans mor Inger Kihlebakken var av den såkalte "gamle" Oppen-slekta. Men Nils mislyktes, og Oppenhaugen gikk over til de slektningene som da satt på Oppen gård.

Nils kjøpte i 1889 en eiendom, Kvernbergsund-Ødegaarden på Riperbakken like ved Hønefoss. Her hadde han planer om å sette opp smie. Den gamle Bergens-veien gikk opp Riperbakken og rett forbi eiendommen, så stedet var godt egnet til formålet. Imidlertid ble det ikke bygd noen smie på Riperbakken. Inger og Nils ble boende i Hagan, og husa på Riperbakken ble bortleid.

Foto tilh. Sverre Larsen.

Hagan, ca. 1918. Fra venstre: Inger Oppenhagen, Helle Oppenhagen, Kari Larsen Oppenhagen med sønnen Nils.

Seinere overtok sønnene Lauritz og Knut hver sin del. Knut overtok husa og en del av jorda, mens Lauritz etter et opphold i Amerika, satte opp ny bolig på den andre sida av veien.

Da Nils døde i 1905, fortsatte Inger å bo i Hagan sammen med fasteren Helle. Men smedvirksomheten var slutt, og trafikken stilnet. På sine eldre dager flyttet Inger til sønnen Knut på Riperbakken og Helle til dattereren på Bålerud. Og dermed var det tomt i Hagan. Husa er revet for mange år siden og jorda pløyd opp. Ikke mye viser at her lå det en husmannsplass bebodd av dyktige folk som bokstavelig talt satte spor etter seg på mange områder.

De andre plassene

Oppenhaugen

Det var folk av den såkalte "gamle Oppen-slekta" som eide og brukte Oppenhaugen, sammen med Oppen. Asle Bjørnsen Glesne fra Krødsherad, f. 1743, regnes som stamfar for den "nye Oppen-slekta". Mikkel Mikkelsen Oppenhaugen var den siste av den gamle slekta, og han etterlot seg ingen nære slektninger da han døde i 1884. Det var da, som tidligere nevnt, at Nils Larsen Oppenhagen prøvde å overta Oppenhaugen på odel. Han lyktes ikke, for en annen odelsberettiget anla søksmål og vant fram, og plassen ble lagt under Oppen. Det ble etter hvert tre plasser på Haugen: Sørhaugen, Midthaugen og Nordhaugen. Alle husa her er også for lengst borte. Noen grunnmurer og hagevekster er alt som vises av spor etter mennesker på disse plassene.

Muggerudstua

Et lite stykke bortenfor Oppenhaugen, i retning mot Kihle, lå det ei lita enetasjes stue. Her bodde Anne Martinsen

Foto: A.R. Nyhus

Syverstua 1957, fotografert like før den ble revet.

Muggerud en periode. Iflg. folketelling for 1900 bodde Anne, f. 1862, da i den såkalte Oppen-boligen som lå ved Myrene, dvs. der Ringerikes Meieri ble bygd. Hennes tre barn og en losjerende bodde også sammen med henne. Når hun kom til Oppenhaugen, er usikkert, men hun bodde i alle fall der på 1920- og 30-tallet. Den ugifte dattera Johanne fortsatte å bo sammen med mora. Johanne var en mester i å flette juletrekurver med innviklede mønster, og det finnes ennå kurver hun har laget. Da mora døde, flytta Johanne til Norderhov gamle hjem på Ve.

Syverstua

Mellom Midthaugen og Nordhaugen lå det ei lita ettroms stue ytterst på berget som stuper bratt ned mot Hagan. Det var unγκaren Elling Endresen, f. 1856, som hadde satt opp stua av materialer fra husa i Nordhagen. Stua må være satt opp før 1900, for iflg. folketelling for dette året,

bor Elling her: "Bor alene – og stiller sig selv". Etter Elling flyttet Syver Bjørnsen, f. 1865, inn, han hadde tidligere bodd i Oppen-boligen. Syver hadde forskjellige jobber og var på mange måter en artig skrue. Da Syver kom på gamle hjemmet, ble stua etter hvert revet.

Avslutning

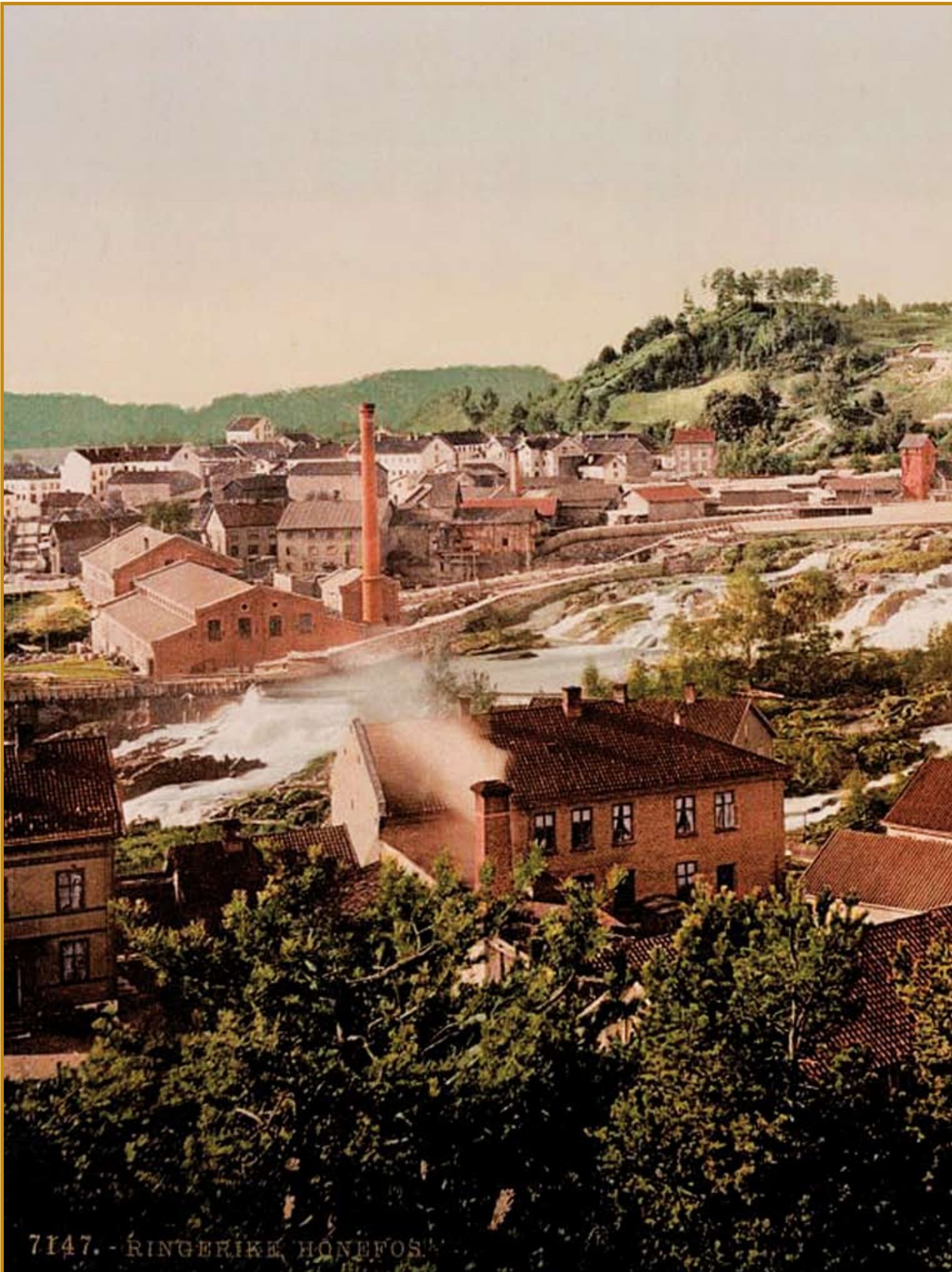
Som nevnt tidligere, er det flere etterkommere etter folket i denne grenda, men få er igjen av dem som har bodd her. Artikkelforfatteren bodde på Oppenhaugen fram til 1938. Det sitter igjen en del minner fra barneåra på Haugen, og noe er fortalt av de eldre som bodde her, eller var her på besøk. Men som alltid vil være tilfelle, i ettertid dukker det opp mangt som gjerne skulle ha vært besvart. Spørsmålene kommer gjerne når en, bokstavelig talt, går på de "gjen-groddes stier" og tenker på det vesle samfunnet som en gang eksisterte her.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Elsrud, Eigil 1998: Fra Åsterud til Annete Larsdatter Berget. Manuskript 1998.
- Lagesen, A. 1935: Ringerikske slekter III. Oslo.
- Syversen, Arnfinn 1983: Gamle bygdeboger på Ringerike. Hftet Ringerike 1983.

FORFATTEROMTALE

Astrid Røste Nyhus (f. 1932) er fra Norderhov. Hun er nå bosatt i Røros. Hun er cand.mag. med historie og spesialpedagogikk. Hun arbeidet som lærer i rundt 20 år, og begynte så på Rørosmuseet der hun var til hun gikk av med pensjon, men fortsatt har spesialoppdrag. Nyhus har i en årrekke vært med i redaksjonen av Fjellfolk, lokalhistorisk årbok for Rørosmuseet.

7147. - RINGERIKE HØNEFOS

Originalbildet befinner seg i samlingen til "The Library of Congress", USA. Det opplyses at bildet er tatt mellom 1890 og 1900 (ukjent fotograf). I samlingene finnes det hele 14 millioner bilder og mange av disse er lagt ut på Flickr (Internett) som et eget prosjekt. Her inviteres publikum til å forsyne bildene med utfyllende opplysninger. Et stort antall bilder i samlingen er fra Norge, hvorav dette er ett av tre bilder fra vårt distrikt.

Peter Nicolai Arbo (1831-1892): Olav den Helliges død, malt i 1859.

Pilegrimsleder, **Olav den Hellige og Bønsnes kirken**

I 1995 ble det med bistand fra Direktoratet for naturforvaltning og Riksantikvaren gjenskapt en pilegrimsled fra Oslo via Bønsnes til Lillehammer og videre til Trondheim. Trasévalget utløste en diskusjon om det virkelig var historisk dekning for en pilegrimsled om Bønsnes. I 2001 endte diskusjonen med åpningen av en ny del av pilegrimsleden Oslo - Trondheim via Groruddalen, Ullensaker, Hamar og Lillehammer. Jeg skal her komme litt nærmere inn på hva ulike kilder forteller om pilegrimsleder.

En pilegrim er en person som av religiøse årsaker foretar en reise til et sted som i vedkommendes religion oppfattes som hellig. Fenomenet er kjent fra flere religioner. Innen enkelte religioner, som islam og bahai, blir det regnet som en plikt for de troende minst en gang i livet å oppsøke de helligste stedene. For de kristne var målet for pilegrimsferden opprinnelig knyttet til Jesu liv og død. Men i middelalderen fikk man etter hvert mange mål for pilegrimene på grunn av katolisismens dyrkelse av helgener og relikvier. De mest kjente ble apostelen Peters grav i Roma, graven til apostelen Jakob i Santiago de Compostela i Spania, og graven til martyren Thomas Becket i Canterbury i England. For folk i Norden var Olavsskrinet og Olav den helliges grav i Nidaros de mest kjente pilegrimsmålne. Selv om både Sverige og Danmark hadde sine pilegrimsmål i gravstedet til henholdsvis Erik den hellige i Uppsala og Knud den hellige i Odense, regnes Olav den helliges grav som det mest populære nordiske målet for pilegrimer.

Kong Olav Haraldssons død

Snorre skriver at på slaget ved Stiklestad 29. juli 1030 ble Olavs hær slått, og Olav selv ble drept ved middagstider den dagen. Han fikk tre banesår, og ett av dem fikk han av Tore Hund, bondehøvdingen fra Hålogaland, som stakk spydet sitt under Olavs brynje. Da flyktet Olavs menn og slaget var over. Det lå mange døde og sårede igjen på slagmarken. Tore Hund gikk senere tilbake til stedet for slaget og oppsøkte Olavs lik. Han stelte med liket, selv om Olav hadde vært hans fiende. Tore syntes kongens ansikt virket fagert. Det kunne nesten se ut som om Olav bare sov. Et sår Tore hadde på hånden kom borti Olavs blod, og såret grodde så raskt at de ikke trengte å forbinde det. Ut fra det han hadde sett og opplevd ved liket, mente Tore at Olav måtte være hellig. Tore var den første i flokken av Olavs motstandere som var inne på tanken om at Olav kunne være hellig. Da det var blitt mørkt samme dag, gikk en mann som het Torgils sammen med sønnen sin til liket av Olav. De tok det med til et tomt skur hvor de fjernet klærne, vasket og svøpte det i linduker, før de gikk hjem til gården

sin. Senere på kvelden kom en fattig, blind mann bort til skuret under sin søken etter et sted å sove for natten. Da han famlet langs gulvet, kom han borti vann som lå der fra likvaskingen, uten at han visste noe om at den døde Olav lå like ved. Da den blinde skulle rette på en hette han hadde på hodet, kom de våte hendene hans borti øynene, og det utrolige skjedde at han fikk synet tilbake. Folk omkring skjønnte ikke hvorfor, men Torgils og sønnen forsto sammenhengen. Derfor var de engstelige for at kongens uvenner skulle få tak i liket og mishandle det. De gjemte liket et annet sted noen dager før de rodde det til Nidaros. Siden de ikke fant noen der som ville ta seg av liket, seilte de om natten ovenfor byen og gravla Olav i sanden, ikke så langt fra elven.

Utover høsten, vinteren og den neste vår var det stadig flere som opplevde jærtegn som de mente skyldtes Olavs hellighet. Det var mange som ba til Olav om ting de syntes var viktig, og mange mente de fikk hjelp. Mange påsto også at de fikk helsebot gjennom sine Olavsbønner.

Olav blir helgen

Sommeren 1031 sendte trønderne bud på biskop Grimkjell som da oppholdt seg på Opplandene. Grimkjell hadde tidligere vært hirdbiskop hos kong Olav. I Nidaros fikk Grimkjell høre om alt det underlige som var knyttet til Olav etter hans død. Torgils og sønnen hans ble også budsendt, så de reiste fra Stiklestad til Nidaros for å fortelle Grimkjell om alt det underlige de hadde opplevd med kongens lik. Til slutt fortalte de hvor liket var gravlagt. Sammen med Einar Tambarskjelve oppsøkte Grimkjell kong Svein (som da var 11 år) og hans mor Alfiva. De ba om tillatelse til å grave opp igjen liket av Olav. Den tillatelsen fikk de, og merkelig nok fikk de også lov til å stille med liket som de ville. Grimkjell og Einar Tambarskjelve gikk dit Torgils og sønnen hadde gravlagt Olav. Kisten var da nesten kommet opp til overflaten, så den var lett å finne. De jordla den så ved Klemenskirken. Da det var gått tolv måneder og fem netter siden Olav ble drept (dvs 3. august 1031), ble levningene av Olav tatt opp. Kisten var da kommet opp igjen av jorden, og de som så den mente at den så helt nyskavet ut.

Snorre skriver: ”Biskop Grimkjell var til stede da kong Olavs kiste ble lukket opp; det var en herlig duft av den. Så blottet biskopen kongens ansikt, og hans utseende var ikke på noen måte forandret, han var rød i kinnene som om han nettopp hadde sovet. Folk som hadde sett kong Olav da han falt, kunne tydelig se at hår og negler hadde vokst nesten så mye som om han hadde vært levende her i denne verden hele tida siden han falt.” Videre skriver Snorre: ”Det hendte straks mange slags jærtegn ved kong Olavs helligdom. På melen, der kong Olav hadde ligget i jorda, kom det opp ei fager kjelde, og folk fikk bot for sjukdommer av det vannet. Det ble stelt pent omkring den, og stedet har alltid siden vært nøye varetatt. Først ble det bygget et kapell, og alteret ble satt på det stedet hvor kongens grav hadde vært, og nå står Kristkirken på stedet. Øystein erkebiskop (drøye 100 år senere) lot sette høyalteret på samme sted som kongens grav hadde vært, da han reiste den store katedralen som står der nå.” Historikere regner at kong Olav Haraldsson ble helgen fra den dagen Grimkjell åpnet kisten og så at Olavs hår og negler hadde vokst. På folke- munne og blant geistlige verserte det nu så mye mirakuløst knyttet til Olavsskikkelsen, at dette var nok for kirken til å kunne erklære Olav som hellig, det vil si helgen. På den tiden var helgen- erklæringene spontane og folkelige. Først fra 1170 krevet kirken at ingen kunne bli helgen uten at det skjedde gjennom en pavelig kanonisering. For øvrig ble det aldri reist tvil fra den katolske kirke om Olavs helgenstatus.

Olav styrkes som helgen

Dyrkelsen av Olav som helgen startet raskt etter hans død. Folk kom etter hvert i betydelige mengder til Nidaros hvor de fikk helsebot ved Olavsskrinet med relikviene fra Olav Haraldsson. Kirkehistorikeren Adam av Bremen nevner i et skrift fra 1075 at det allerede på den tiden gikk en strøm av pilegrimer til Nidaros. Dette var bare en drøy mannsalder etter slaget på Stiklestad. Omkring 1150 mente paven at Norge var modent for å få et erkebispesete, og stedsvalget falt på Nidaros. Et viktig argument for dette stedet var at det lå nær martyrkongens grav. Selve opprettelsen av erkebispesetet skjedde i 1153.

Fire år senere ble Øystein Erlandsson innsatt som erkebiskop i Nidaros. Han var av trønderisk stormannsslekt og hadde studier bak seg, blant annet i Frankrike. Historikere regner det som temmelig sikkert at Øystein var forfatter av skriftet som først ble utgitt på latin med tittelen "Passio et Miracula Beati Olavi", og som en gang etter 1152 kom ut på folkemålet som "Lidelses-historien og undergjerningene til den Hellige Olav". Skriftet gir først en beretning om hvem Olav var og om hans misjonsvirksomhet og martyrdød. Så følger en rekke historier om mirakler knyttet til Olav. Dette skriftet bidro til å styrke troen på Olav som helgen, og det var medvirkende til at Sankt Olav ble den mest kjente av de nordiske helgener. Med tiden ble Olav også den mest kjente nordiske helgenen utenfor Norden. Det vi merker oss spesielt i denne helgendyrkelsen, er at ingen på den

tiden var interessert i hvor Olav kom fra, og hvor han hadde sitt fødested. Interessen dreide seg kun om hans misjonsvirksomhet og alle undrene som hadde skjedd med folk som var blitt friske fra lidelser ved å oppsøke Olavsskrinet i Nidaros. Da Norge i 1536 gikk over til protestantismen, ble det slutt på all helgendyrkelse i landet. De norske kirkene ble rensket for relikvier. Men allikevel tok det mange år før Olavsdyrkelsen tok slutt. Gjennom godt og vel 500 år dro pilegrimer på reiser til Nidaros. Kildene sier at det var nordmenn som dro på reise til pilegrimsmål i Jerusalem, Roma og andre steder, men i Norge og Norden var det Nidaros som trakk flest pilegrimer.

Pilegrimsleder

Et spørsmål som interesserer oss i dag, er: Hvor vandret pilegrimene for å komme til Olavsskrinet i Nidaros?

Gjennom skriftlige beretninger er det svært få beskrivelser av veivalg. Men naturlig nok valfartet pilegrimene langs de stier og veifar, som det den gang var vanlig å ferdes langs. Ut fra beskrivelsen til Adam fra Bremen kan det synes som den enkleste måten å komme til Nidaros, gikk med båt langs norskekysten, en ferd som blir oppgitt å ta fem døgn. Adam føyer til: "En kan også fare en annen vei som går til lands fra Skåne i Danmark, frem til Trondheim, men dette går senere i fjell-landet, og siden det er fullt av farer, kvier folk seg for denne veien." Grethe Authén Blom (1978) mener at de som kom via Oslo, fulgte hovedveien som fra gammelt av forbandt Viken-Opplandene-Trøndelag, nemlig over Romerike til Minnesund – herfra med båt over Mjøsa, eller landeveien videre til Hamar – Ringsaker, opp Gudbrandsdalen til Tofte – over Dovre forbi Hjerkinntil Oppdal – ned Orkdal til Trondheimsfjorden; alternativt ned Gauldalen over Byneset til Nidaros.

I og med at dette var den mest brukte veien mellom Oslo og Nidaros, var det forholdsvis stor ferdsel her, så pilegrimene utgjorde en mindre del av de farende. Følgelig er denne strekningen fattig på pilegrimstradisjoner. Men kirkelige institusjoner hadde langs denne ruten etablert noen hospitser, som man mener var tiltenkt pilegrimer. Selestuene på steder som Drivstua og Hjerkinntil nød godt av kongelig beskyttelse, men ble ikke omtalt som spesielle pilegrimsherberger.

I dalførene øst for Gudbrandsdalen, hvor den vanlige ferdselen var mindre, kom pilegrimene til å sette sterkere spor etter seg. I Østerdalen, Rendalen og langs Trysilelven finnes en god del stedsnavn som har opphav fra tiden med ferdsel av pilegrimer. Man finner Pilegrimsskjæret, Munksjøen, Munksjøberget, Pilegrimsstad, Munkbetkampen og Grimsåsen for å nevne de mest kjente. På enkelte plasser ble det avsatt såkalte "St Olavs vanger". Det var beiteplasser spesielt lagt til rette for pilegrimer som kom ridende med hest. Ved veien gjennom Åkre i Rendalen står en ca. to meter høy bautastein, som skal være et minnesmerke om pilegrimenes vandring gjennom dalen. Nede på steinen står et risset kors. Det sies at pilegrimene på sin fremtur til og tilbaketur fra Nidaros strøk gjennom korset med sine jernpiggede

Tegning av Halfdan Egeidius, Norges kongesagaer, bind 2

Torgils og sønnen fører bort Olavs lik.

staver; derfor er korset blitt så dypt og markant. En slik handling skulle bringe lykke. Ovenfor korset står bokstavene ”ML”. De har gitt opphav til flere tolkninger. Den mest sannsynlige synes å være at bokstavene markerer midtveis «midleidis» mellom Oslo og Nidaros. Langs kongeveien mellom Kristiania og Trondheim på 1800-tallet, var skiltet som markerte midtveis plassert meget nær dette stedet. Men ML er også tolket som året 1050 ut fra betydningen som romertall.

De ekte pilegrimene nøt godt av kongens vern for seg selv og sitt gods. I et kongebrev fra 1297 gir kong Erik Magnusson vern for pilegrimer på vei til Nidaros. Brevet setter straff for den som bryter veifreden og skader de folk som farer til den hellige kong Olavs skrin. Men det er også tydelig at enkelte landstrykere og røvere gir seg ut for å være pilegrimer, og disse kunne irritere bøndene med mye støy og ugagn der de for frem. For å hindre falske pilegrimer i å ture frem, innførte kong Håkon 5. i 1303 en slags passtvang for utenlandske pilegrimer. De måtte ha med seg vandelsattest fra myndighetene eller fra aktverdige menn på sitt hjemsted. Av samme grunn ble det noe senere vanlig at også norske pilegrimer måtte føre med seg anbefalingsbrev. Et annet bevis for at pilegrimene oftest fulgte en østlig rute, er det kongebrevet som Magnus Eriksson utstette i 1328. Brevet var spesielt rettet til befolkningen i Østerdalen, Solør og Opplandene, og minnet dem om pilegrimenes krav på beskyttelse.

Olavs fødested

De eldste historiske kilder angir ikke noe konkret sted for Olavs fødsel, men de oppgir at det var på Opplandene. På den tiden var det en betegnelse på alt innland omkring Viken (Ringerike, Sigdal, Krødsherad, Hadeland, Land, Toten, Biri, Vardal, Romerike, Solør, Odalen, Gudbrandsdalen og Hedmarksbygdene med Østerdalen). Dermed innbefatter ”Opplandene” også Ringerike. Nesten 600 år etter Olavs fødsel får vi den første skriftlige antydning om at Olavs fødested kan være Bønsnes på Ringerike, og det er biskop Jens Nilsson som skriver det. Han foretok en bispevisitas til Ringerike i 1591. Fra visitasboken kan man lese for 23. februar: ” ... oc saa til Bønesnæss, 2 gaarde, saa heder

Foto: Bjørn Geir Haason

Pilegrimssteinen ved Akre i Rendalen.

Bønsnes våren 2008.

den ene, er kongens, står en liden kirke hoss. Der sigis kong Oluff at vere født.” Det er rimelig å tro at biskopen har fått disse opplysningene på Ringerike, og at de avspeiler en tradisjon som går tilbake til middelalderen. Dette var bare 55 år etter reformasjonen som satte en stopper for helgendyrkelsen. Hvis det hadde vært tradisjon for pilegrimsferder til Olavs fødested, ville biskopen temmelig sikkert nevnt noe om det i sin visitasberetning. Men det gjør han ikke. (Mer om Bønsnes kirke og Bønsnes-gårdene i Hefte Ringerike 2008.)

Over Ringerike eller til Bønsneskirken finnes intet i eldre skriftlige kilder som indikerer noe om pilegrimsaktivitet. Selvsagt kan enkelte fra Ringerike, som la ut på en pilegrimsferd til Nidaros, fulgt vanlige ferdselsårer fra den tiden, over Hadeland og videre gjennom Gudbrandsdalen til målet for ferden.

Lokale tradisjoner på Ringerike

Tanken om pilegrimer som la veien om Storøya og Bønsnes er av nyere dato, og skriver seg først og fremst fra arkeologen Eivind S. Engelstad

som i 1930 utga et lite hefte med tittelen ”Fortidsminner på Ringerike”. Heftet ble utgitt til Olavsjubileet det året, og Engelstad skriver: ”Antagelig har Storøen dannet herberge for de valfartende som kom for å besøke Olavskirken på Bønsnes.” Slike tanker har også vært fremmet av flere lokalhistorikere på Ringerike.

I lokalmiljøet er stedsnavnet Sælabbonn brukt som bevis for at pilegrimer kom den veien fra Storøya. Stedsnavnet omfatter en bukt i Tyrifjorden nord for Storøya, og ble tolket slik at det der måtte ha stått et sælehus. Men

dagens uttale av Sælabonn med tykk l taler imot en slik forklaring. Det norrøne ordet sæll i betydningen ”glad, lykkelig” uttales alltid med tynn l, som i uttrykket ”være likesæl” (likeglad). Imidlertid finnes det stedsnavn hvor sæl inngår som del av navnet, men da er uttalen med tykk l, og betydningen har gjerne vært relatert til selatøy, ofte på hest.

Fogden Iver Wiel skrev i 1743 om en fin grunnmur av stein på Storøya, og gjetter på at den muligens kunne være fundament for en kirke eller kapell. Wiel funderer på om St Ludvigs kapell kan ha stått på Tyrisøy, som han mener Storøya kan ha hett en gang. Men det er påvist at Wiel feilte navnet Tussisey i et diplom fra 1308. Tussisey i diplommet er nemlig den øya vi i dag kaller Tyssøya i Sund kommune, Hordaland. St Ludvig var en fransk helgenkonge, som i Norge bare er kjent fra det kongelige kapellet på Tyssøya i Sund.

Professor Eyvind Fjeld Halvorsen skriver i et notat fra 1994 at det ikke er noen grunn til å regne Storøya som en stasjon på en pilegrimsvei. Denne påstanden må tillegges stor vekt, for det er knapt noen i dag som kjenner Ringerikes middel-alderhistorie bedre enn Fjeld Halvorsen.

De skriftlige kildene mener altså at det var gravstedene til helgenene som betød noe for pilegrimene. Stedet for fødsel og oppvekst til en helgen virket uinteressant for menneskene i middelalderen. Slike interesser er noe som menneskene i vår tid er mer opptatt av.

Dagens pilegrimsled

I 1995 ble det åpnet en moderne pilegrimsled fra Oslo til Trondheim i samarbeid med Riksantikvaren. Den ble opprinnelig lagt fra Oslo via Bønsnes kirke for å få med det som antas å være fødestedet til Olav Haraldsson. Fra Bønsnes gikk leden så over Hadeland til Lillehammer og

gjennom Gudbrandsdalen til Trondheim. Det ble da en del diskusjon om den historiske riktigheten av å legge en pilegrimsled om Bønsnes. Diskusjonen endte med at leden Oslo - Trondheim ble justert og nyåpnet 16. september 2001 over Groruddalen, Ullensaker, Eidsvoll, Hamar, Lillehammer osv.

I middelalderen la folk ut på vandring som pilgrim for å bøte på en synd de hadde begått eller de ville prøve å få helsebot for en sykdom eller skavank de hadde. I vår tid har interessen for pilegrimsvandring fått mer preg av å styrke troen gjennom refleksjoner under en vandring til et av de tradisjonelle målene for tidligere tiders pilegrimer.

Leden fra Oslo om Bønsnes til Lillehammer er en fin alternativ rute for vår tids pilegrimer, en Olavsled som leder via det som kan være Olav den helliges fødested.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Andersson, Lars 1989: Pilegrimsmärken och vallfart. Almqvist&Wiksell International. ISBN 91-22-01285-0.
- Blom, Grethe Authén 1978: om Pilegrimsveier. Artikkel i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, Bind 13.
- Bøckman, Peter Wilhelm 1981. Det nasjonale og det kristelige i Olavstradisjonen. Artikkel i boken Olav konge og helgen – myte og symbol. St Olav Forlag. ISBN 82-7024-027-3.
- Gunnes, Erik 1981: Hellig Olav - historien og legenden. Artikkel i boken Olav konge og helgen - myte og symbol. St Olav Forlag. ISBN 82-7024-027-3.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld 1994: Personlig notat om pilegrimsveier, datert 12. september.w
- Harsson, Bjørn Geirr 2008: Bønsneskirken - hvorfor og når ble den bygget? Heftet Ringerike nr 80 utgitt i 2008. ISBN 978-82-996833-7-1.
- Harsson, Margit 1991: Om Storøya i middelalderen. Heftet Ringerike, nr 63 utgitt i 1991.
- Keyser, R og Munch, P. A. 1849: Norges Gamle Love indtil 1387: Retterbod om Værn for Pilegrime til St. Olaf, 1297 og 1328. Chr. Grøndahl, Christiania.
- Løchen, Edvard 1951: Under vandring. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Molland, Einar 1978: om Pilegrim. Artikkel i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, Bind 13.
- Montgomery, Ingun 1993: Vallfart - salskapsresa och botfärd. En aspekt på medeltidens fromhet. Det Norske Videnskaps-Akademi, Årbok 1993.
- Rieber-Mohn, Halvard 1981: Middelalderens Olavsbylde. Artikkel i boken Olav konge og helgen - myte og symbol. St Olav Forlag. ISBN 82-7024-027-3.
- Sletbak, Nils 1981: Pilegrimsferder til Nidaros. Den norske turistforenings årbok 1981.
- Sturluson, Snorre: Norges kongesagaer, bind 1 og 2, jubileumsutgaven 1979. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo. ISBN 82-05-11457-9.
- Thue, Stein (redaktør) 1997: Pilegrimsleden inn mot Trondheim. Tapir Akademisk Forlag, Trondheim. ISBN 978-82-519-2302-6.
- Undset, Sigrid 1937: Hellig Olav, Norges konge. Kapittel i boken Norske helgener. Aschehoug & co. Oslo.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson (f. 1940) er født og oppvokst i Oslo. Han har geofysikk hovedfag fra Universitetet i Oslo, og avsluttet sin arbeidskarriere som sjefsingeniør ved Statens kartverk. Han mottok St Olavs orden for innsatsen innen sitt fagområde. Harsson er bosatt i Hole og har vært aktiv i lokalpolitikken gjennom 3 valgperioder. Har vært med på utgivelse av to bøker om Milorg og virksomheten under krigen. Er leder av Hjemmestykke-museets venner D14.2 og Norsk Kartmuseums Venneforening. Bjørn Geirr Harsson har vært med i redaksjonen av Heftet Ringerike i seks år hvorav de fem siste som redaktør.

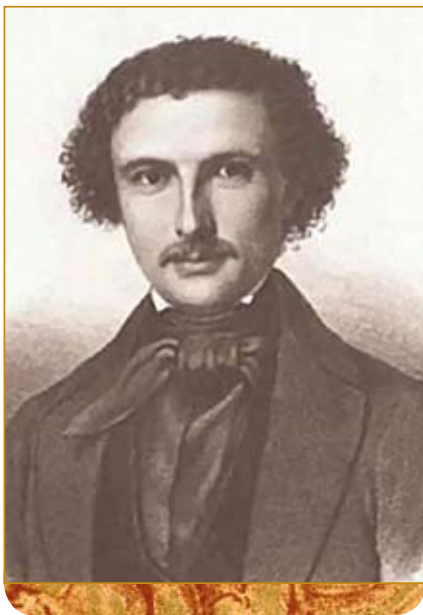

Foto: Wikipedia

Marcus Thrane reiste rundt i Norge og opprettet arbeiderforeninger. Ringerike var et av de områdene hvor hans ideer fikk stor oppslutning.

Overtro og bonderomantikk i thranitterbevegelsen på Ringerike

«Det blev alene omtalt, at man vel ogsaa her fik være med, saafremt Nordmagten kom og sopte alle med sig»

Joachim Sande

På midten av 1800-tallet var Ringerike scenen for en rekke dramatiske hendelser orkestrert av den lokale thranitterbevegelsen. Sosiale konflikter blir ofte fremstilt og forstått som instinktive reaksjoner på materiell nød. Problemet med en slik fremstilling er at den konkluderer der historien egentlig begynner å bli interessant. De lokale opprørerne bygde sine forestillinger på mer enn tomme mager.

Fra standsamfunn til klassesamfunn

I løpet av 1800-tallet forandret det norske samfunnet seg fra å være et paternalistisk standsamfunn til å bli et industrielt klassesamfunn. En mentalitet preget av lokal tilhørighet, personlig kontakt, bofellesskap og gammel respekt for autoriteter ble erstattet med samhandling knyttet tettere mot horisontale solidaritetsbånd som baserte seg på felles sosial plassering. Mennesker i samme sosio-økonomiske situasjon søkte sammen og tok etter hvert til å handle kollektivt for felles interesser. Horisontal klassebevissthet avløste vertikal standsidentifikasjon. Klassebevisstheten favnet stadig nye grupper som en konsekvens av industrialiseringen. Midt i denne overgangsfasen oppsto thranitterbevegelsen. Interesseorganisasjoner kom til Norge

i 1840-årene, og skulle bli et viktig verktøy i de nye klassenes kamp for å fremme sine interesser.

Den lokale thranitterbevegelsen

For mange ringerikinger med interesse for fortiden er historien om hattemakerkrigen velkjent. Rundt midten av 1800-tallet var Marcus Thrane den fremste agitatoren som talte for de lavere klassers interesser, og han fikk stor oppslutning på Ringerike. Den 27. april 1849 kom Marcus Thrane til Hønefoss med et budskap om lik stemmerett og bedre økonomiske kår for arbeiderklassen. På hans foredrag møtte det frem «etter stedets befolkning temmelig tallrikt publikum av forskjellige folkeklasser, dog mest arbeidsfolk.» Budskapet var at det måtte opprettes arbeiderforeninger for å stå sammen og fremme sine interesser. Hans råd ble fulgt og frem til 21. juli ble det dannet fire nye arbeiderforeninger på Ringerike. Et år seinere hadde området 19 foreninger, og ved sommeren 1850 hadde Hønefossens arbeiderforening 336 medlemmer og var et av landets største av sitt slag. Ideene om å styrke rettighetene til folk fikk stor oppslutning på Ringerike, og Marcus Thranes møte, og opprettelse av arbeiderforeningene, skulle bli starten på en rekke konflikter, og dramatiske

hendelser i området, som blant annet hendelsen som skulle bli kjent som hattemakerkrigen.

Det stod bedre til før i tida

Thranitterbevegelsen vokste frem før industrialiseringen for alvor hadde festet sitt grep, og kan anses som et overgangsfenomen mellom stand- og klassesamfunnet. Samfunnet som hadde bestått av småeiere og småprodusenter var i ferd med å underkaste seg det nye økonomiske systemet. Den økonomiske liberaliseringen gjorde småprodusentene underordnet og avhengig av kapitalen. Dette førte til sosiale omstruktureringer i samfunnet.

En enkel forklaringsmodell på hva som skapte de sosiale konfliktene rundt fremveksten av industrien, er at de var en instinktiv reaksjon på sult eller annen nød. For å forstå hvorfor arbeiderforeningene fikk den oppslutningen de fikk, er det også viktig å forstå de historiske tradisjonene og kulturelle forutsetningene som legitimerte opprørsideene. Det trengs ikke bare materielle forutsetninger, det trengs også ideer som gir misnøyen innhold og retning. Nye forhold ble ansett som brudd på sosiale kontrakter fra paternalismen. Den sosiale konflikten som oppsto kunne også legitimeres av deltakerne som et forsvar

av tradisjonelle rettigheter. For å kunne avgjøre om dette også gjalt thranitterbevegelsen på Ringerike, må en se på hvordan de argumenterte.

I selve thranitterbevegelsens program fantes det flere eksempler på krav om å gjeninnføre rettigheter fra fortiden. Men det kanskje mest interessante er at dette programmet ble kjent ved at det ble sendt til kongen som en petisjon. Denne formen å aksjonere på har røtter tilbake til bondesamfunnets bønnskifter. Bønnskiftet ble brukt til å klage inn overgrep fra futer og amtmenn til kongen. Ett av premissene for petisjonen kan derfor ha vært den holdningen som er blitt kalt bygderoyalismen. Tanken om en rettferdig konge var utbredt under paternalismen, og levde videre på 1800-tallet. Tydelige spor av bygderoyalisme var det å finne i fullmakten ådølingen Johan Semmen tok med seg til thranitterbevegelsens landsmøte i 1851. Den skal i stor grad ha vært diktet av hans far Ole Semmen, og hevdet at før, *«var Lovgivingen overdraget i Kongens Hænder, altsaa besad han Enevoldsmagten og den benyttede han ikke forgjæves, da han i ethvert Foretagende*

sørgede faderligt for sine Undersaatter, saa at det i Almindelighet var Velstand blandt Almuen, da det af ham var sat Skranke for at det ene Menneske ikke havde fri Raadighet og Disposition til at tyrannisere og ødelegge det andet. Men hvad er Tilfældet nu?»

Han svarer selv, og hevder at nå er Norge *«gjennemtrængt av et overhaandtagende Onde»*, slik at alt, *«staar paa den yderste Spidse og skal synke under og ikke andet er tilbage end blot Nød, Fattigdom og Elendighed.»* Kongen blir fremstilt som en rettferdig hersker og en som passet på at ingen hadde mulighet til å tyrannisere folket. Budskapet er tydelig, det stod bedre til i tiden da makten lå hos kongen og ikke hos Stortinget. Samtiden kritiseres gjennom å peke på hvor godt det sto til i fortiden.

Det finnes flere eksempler på dette historiesynet blant ringerikingene. Amund Pedersen Wold, en av de mer moderate medlemmene i Hønefoss, gikk til angrep på industrien og hevdet at fabrikker og maskiner kun bidro til å gjøre samfunnsmotsetningene større. I stedet for å bygge jernbaner og

industri burde staten kjøpe opp jord til dyrking som folk kunne kjøpe til en rimelig pris. Wold argumenterte ikke bare for at ting var bedre før, han ville gå tilbake til det gamle bondesamfunnet, eller bygge fremtiden basert på det han anså som positivt fra fortiden.

Opprørsk folketro

Det er ikke kun forsvar av gamle rettigheter som ble brukt til å legitimere sosiale konflikter. Det må også være kulturelle forutsetninger for opprør. Historikeren J. A. Seip hevder at radikale understrømninger lå latent i lavere samfunnslag allerede fra slutten av 1700-tallet. Håndverkere som hadde reist rundt i Europa importerte diverse radikale ideer som jakobisme, utopisk sosialisme og former for kommunisme. Reisende fra utlandet tok også med seg radikale ideer når de kom til Norge. Det fantes også progressive krefter innenfor kunstmiljøene, utenlandske flyktninger, pressefolk, studenter og stortingsmenn. Men det var ikke bare de moderne frigjøringsideene som legitimerte den sosiale konflikten. Det er ting som tyder på at thranitterne også levde på tanker som kan ansees som ren overtro.

Hunerhæren herjet Europa på slutten av 300-tallet, og var kilden til myten om Nordmakten, som skulle komme og sope alle med seg.

Mystiske og magiske forestillinger kjen-
netegner norsk folketro. Folketroen er
åndshistoriske realiteter som kan spores
langt tilbake i tid, og har inneholdt
elementer fra katolsk middelalder og
førkristne mytologier og kultformer, sær-
lig antikke og norrøne. Den hvilte på et
selektivt grunnlag i den forstand at ingen
trodde på alt, men at noen forestillinger
hadde større livskraft og tilpasningsevner
enn andre. Et spesielt fenomen fra folke-
troen kan ha sett ut til å ha en særdeles
god tilpasningsevne. Den dukket opp i
rettsprotokollene fra rettssakene mot rin-
gerikingene som deltok i thranitterrørsla,
og ble omtalt som *Nordmakta*.

Både forestillingen om nord og troen
på utenforståendes hjelp i konflikter er
dypt forankret i norsk folketro. Nord er
et område som ofte gis mystiske kva-
liteter. Fra norrøn mytologi var veien
til Hel sitt dødsrike gjennom mørke og
dype daler mot nord. Gamle gravskik-
ker bærer også preg av forestillinger
om nord. Nordsiden av kirkegårdene
var det motvilje mot for der holdt
mørkemaktene til, og der la man kun
henrettede forbrytere og selvmordere.
Tanken om hjelp fra utenforstående i
konflikter var heller ikke sjeldent. De
norrøne gudene kunne blande seg inn
i strider for å påvirke utfallet. Men
det eksisterte også forestillinger om
krigsvetter i nyere norsk folketro, som
var både varslere og soldater. De var
alltid føre var og mobiliserte før andre
visste det, og de fulgte nordmennene i
felten og sloss seiersrike på deres side.
Tanken om hjelp fra mystiske krefter,
og forestillinger om nord, var heller
ikke helt ukjent på Ringerike.

Under forhør benektet et medlem av
den lokale thranitterbevegelsen for at
arbeiderforeningene skulle ha støttet
noen revolusjon. På landsmøtet ble

Foto: Frank Tverran

Asle Raaens Hattemaker-relieff.

det ikke gjort noe vedtak om at de
skulle være med på noe opprør, hevdet
han. «Det blev alene omtalt, at man
vel ogsaa her fik være med, saafremt
Nordmakten kom og sopte alle med
sig.» De følte seg trygge på at de ikke
sto alene, og det gikk lenge rykter om
«at det skulde komme store Skarer af
Arbeidere nordenfjels fra, nemlig fra
Bergens og Trondhjems Stifter, og naar
disse kom, skulde det først bryde løst,
idet disse Skarer skulde tage med sig
Arbeidere fra de sydligere Trakter.»

Historikeren Andreas Ropeid setter
Nordmakta-fenomenet i sammenheng
med sagnet om hunerhæren. Siden
hunerens invasjon av Mellom-Europa
på 300-tallet ble det et eventyrmotiv
i middelalderlitteraturen. Senere ble
forestillingen tatt opp av bønder i Nor-
ge og Sverige på 1500-tallet, og dukket
opp så seint som 1880 i Setesdal. I
1541 gjorde noen setesdøler et virke-
lig forsøk på å reise en hær som skulle
redde de undertrykte ved å ta livet av

futer og lensherrer. Hunerhæren og
nordmakta ble et symbol på drømmen
om rettferdighet.

Bonderomantikk, overtro og klassekamp

Thranitter-rørsla var på mange måter
en moderne organisasjon som vokste
frem i en tid standsamfunnet ikke
helt hadde sluppet taket. Forestil-
linger fra den gamle og nye verdenen
møttes. At det vokste frem en foren-
ing for arbeidsfolk før den moderne
industriens tid, og at den fikk så stor
oppslutning, gjør den til et spennende
kapittel innenfor arbeiderbevegelsens
historie. På Ringerike kan det se ut
til at folketro, et idealisert syn på
fortiden og moderne frigjøringsideer
har funnet sammen og vært med på å
legitimere de radikale strømningene
i lokalsamfunnet. Marcus Thrans
ideer, glorifiserte idealer fra fortiden
og overtro kan ha vært elementer som
påvirket tankeuniverset til de lokale
thranekara.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Hodne, Ørnulf 1999: Norsk Folketro. Cappelens Forlag, Oslo
- Kjeldstadli, Knut 1979: «Naar Fremtidssolen funkler i Glads fra Hedenhold». Samtiden. nr. 5, 1979
- Norsk Historie 1814 – 1860. 1999: Det norske samlaget, Oslo.
- Pryser, Tore 1982: Gesellar, rebellar og svermarar, Om «farlege folk» kring 1850. Det norske samlaget, Oslo.
- Ropeid, Andreas. Hønefoss Boka: Annet bind. Oslo: Grøndahl & Søn. 1965.
- Thompson, E.P. 1991: Customs in Common. Penguin Books, London.
- Thranerørsla i norske bygder. 1977: Det norske samlaget, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Joachim Sande er født i Bærum (f. 1982) og oppvokst på Ringerike der han for tiden er ansatt ved Steinerskolen. Han har en bachelorgrad i historie, og har studert ved universitetene i Bergen og Oslo.

Foto: Bjørn Geir Haason

Gården Tandberg med omgivelser i september 2009.

Sjørøveren fra *Norderhov*

En kort gjennomgang av historien om av Alv Erlingsson av Tornberg, hvilket er det samme som gården Tandberg i dag.

Tore Skeie

En sommerdag i år 1290 var uvanlig mange mennesker samlet i den lille danske havnebyen Helsingborg, på kysten av Skåne. Danske bønder, sildefiskere, markeds-koner, håndverkere, sjøfolk og utenlandske kjøpmenn hadde reist til byen for å se på en offentlig henrettelse. Et skafott var satt opp på en plass utenfor bysenteret og boddelen var klar. Den dømte ble ført i prosesjon ut fra

byens borg og gjennom Helsingborgs gater. Folk stimlet sammen, spente på hvordan han ville føre seg under de kommende pinslene. Fangen ble ført opp på skafottet, der et stort kjerrehjul ventet, plassert slik at det var lett synlig for alle som så på. En offentlig henrettelse var en seremoni, et nøye regissert ritual der kongemakten demonstrerte sin opphøyde autoritet ved både å skremme og underholde publikum.

Den dømtes føtter og hender ble bundet fast i kjerrehjulet, slik at han ikke kunne bevege seg. En kongelig representant sa noen ord, om guds rettferdighet og den dømtes forbrytelser.

Så begynte boddelen systematisk å slå i stykker bena i mannens kropp – anklene, knærne, hoftene, håndledene, albuen og skuldrene. Til slutt fant boddelen fram en slegge og rettet

et kraftig slag mot mannens bryst. Slik stoppet hjertet hans.

Så ble hjulet festet til en lang stokk. Stokken ble reist loddrett opp, med den sønderslåtte kroppen fortsatt festet til. Der ble kroppen liggende, vendt mot himmelen, synlig både fra folk på land og fra skip som seilte langs kysten. Folk gikk hver til sitt.

Snart var nyheten spredt over hele Norden. ”Alv Erlingsson, den mektige sjørøveren fra Norge” var satt på steile og hjul. Han ”døde ynkelig”, skrev en dansk munk senere i sitt klostres årbok.

Alv Erlingsson tilhørte lendmannslekta Tornberg (dagen Tanberg) fra Norderhov på Ringerike. Tornberghuset hadde i løpet av 1200-tallet slått seg opp som et av de ledende norske adelsdynastiene. Alvs farfar, Alv Erlingsson ”den eldre”, mannen han var oppkalt etter, var den mektige hertug Skule Bårdssons svoger og nære rådgiver. Da Skule giftet bort datteren, Margrete Skulesdatter til Håkon Håkonsson i 1224, ble tornbergslekten knyttet til selve kongehuset med slektsbånd, noe som gjorde at de nød en spesielt opphøyd status i det norske samfunnet. I flere bevarte brev omtales de som kongehusets ”frender” – *av samme blod*. Alvs far, Erling Alvsson, gjorde en lysende karriere under Magnus Lagabøte og ble på 1260- og 1270-tallet regnet som den fremste av alle de norske lendmennene, rikets fremste verdslige politiske figur etter kongen selv. Som belønning for sine tjenester ga kong Magnus ham stillingen som kongelig sysselmann over Norges kanskje rikeste syssel – det området vi i dag kaller Østfold, men som i middelalderen gikk under navnet Borgarsyssel. Det er der vi første gang møter Alv i kildene.

Vi hører om Alv første gang i siste halvdel av 1270-tallet. Da var han en ung mann i 20-årene som allerede hadde lendmannstittel. Han befant seg i Borgarsyssel der han fungerte som sysselmann sammen med faren. Det var temmelig uvanlig. Vanligvis arvet lendmanns sønner sin fars tittel etter farens død, og sysselmannsembetet skulle egentlig ikke gis til familier, men til individer. At far og sønn begge bar lendmannstittel og styrte et syssel sammen, tyder på at de

sto i svært høy kurs hos kong Magnus, Alvs tremenning. Tornbergmennene ser ut til å ha styrt Borgarsyssel på løser vilkår enn det som var vanlig for kongelige sysselmenn.

Alv trer først tydelig fram i kilde materialet på 1280-tallet, da han var en voksen mann i 30-årene. 9. mai 1280 døde kong Magnus Lagabøte i Bergen, bare 42 år gammel. Det førte til voldsomme endringer i Norge. Helt siden Magnus’ far, Håkon Håkonsson, fikk enemakt i riket i 1240, hadde landet vært effektivt styrt av autoritære og kompetente konger. Men kong Magnus etterlot seg ingen arving som kunne ta over etter hans død. Han hadde to sønner, Eirik og Håkon, men de var bare 11 og 9 år gamle og kunne selvfølgelig ikke styre et kongerike.

Makten gikk derfor over til kong Magnus’ enkedronning, den danskfødte Ingeborg Plovpenningdatter. I egenskap av å være formynder for den umyndige arvingen, satte hun sammen en formynderregjering som skulle styre landet til kongen ble voksen. Regjeringen besto av de fremste lendmennene i riket og utstedte en rekke brev og forordninger i den lille kong Eiriks navn. Verken Alv eller hans far var med i formynderregjeringen, men fortsatte uavbrutt som sysselmenn i Borgarsyssel.

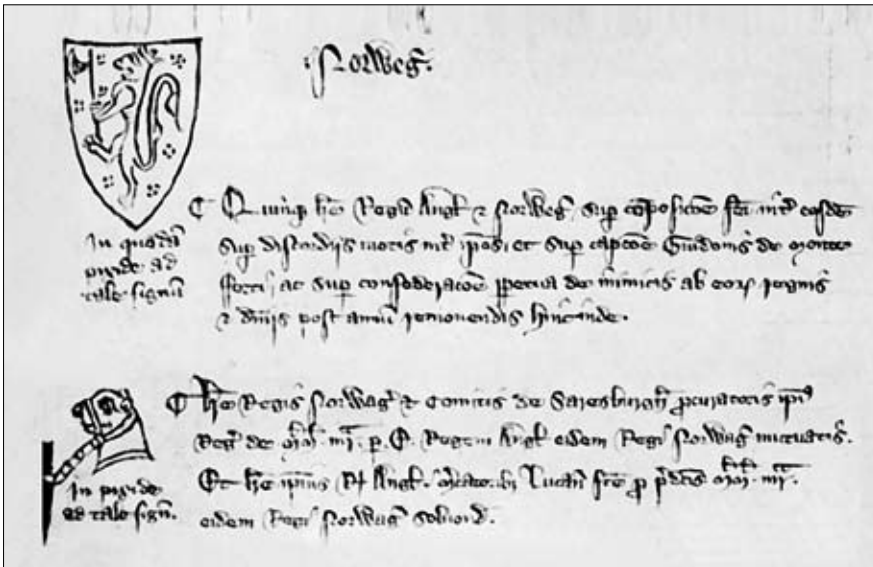
I 1281 og 1282 innskrenket formynderrådet den norske kirkens rettigheter over hele landet og lyste erkebiskop Jon Raude fredløs. Erkebiskopen måtte flykte fra landet og døde i Sverige i 1282. Høsten samme år gikk rådet til angrep på tyske vintersittere i Bergen. Tyske kjøpmenn var i ferd med å utkonkurrere norske handelsfolk i utenrikshandelen, og rådet søkte å innskrenke deres handlefrihet ved å forby tyskere å handle med en rekke spesifikke varer. Da tyskerne i Bergen nektet å etterkomme forbudet, lot rådet en rekke kjøpmenn arrestere og konfiskerte alt godset deres. Det skapte en utenrikspolitisk krise som skulle få alvorlige konsekvenser for alle som bodde i det norske kongeriket.

De tyske kjøpmennene som handlet i Norge, var nemlig organisert i et stort, internasjonalt forbund som gikk under navnet ”Det Rostockske landefredsforbundet” – en forløper til det senere

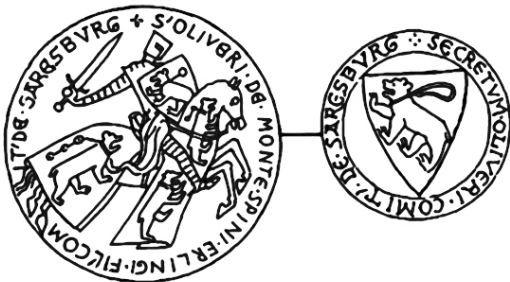
så kjente og mektige Hansaforbundet. Forbundet reagerte på nyheten om det norske rådets harde fremferd med å kreve erstatning. Da enkedronning Ingeborg og rådet nektet, vedtok forbundet en full blokade av Norge og forbød alle sine innbyggere å føre matvarer til Norge. Det var svært alvorlig, for store deler av den norske befolkningen var avhengig av importert korn. Landefredsforbundets strategi var enkel og brutal – Norge skulle sultes til ettergivelse.

Slik var situasjonen da Alv kommer inn på den historiske arenaen. Omtrent samtidig som landefredsforbundet vedtok sin blokade, døde Erling Alvsson i Borgarsyssel – han var blitt en gammel mann. I tiden som fulgte seilte Alv opp som en av de mest framtrepende lendmennene i Norge. Enkedronningen var fast bestemt på ikke å gi etter for tysk press. Og Alv var en handlingens mann. Med rådets støtte utrustet han en kaperflåte i Borgarsyssel, og våren 1284 seilte han ut får å vise de tyske kjøpmennene konsekvensene av den politiske linjen de hadde lagt seg på. I en lang rekke aksjoner overfalt og kapret Alv og hans menn tyske seilskip, i Nordsjøen, Kattegat, Skagerrak og Østersjøen. ”Alv Erlingsson fra Norge drev sjørøveri og plyndret alle han møtte: dansker, tyskere, folk fra Frisland og kjøpmenn fra alle land”, skrev en munk i Lund bispesets årbok, noen år senere.

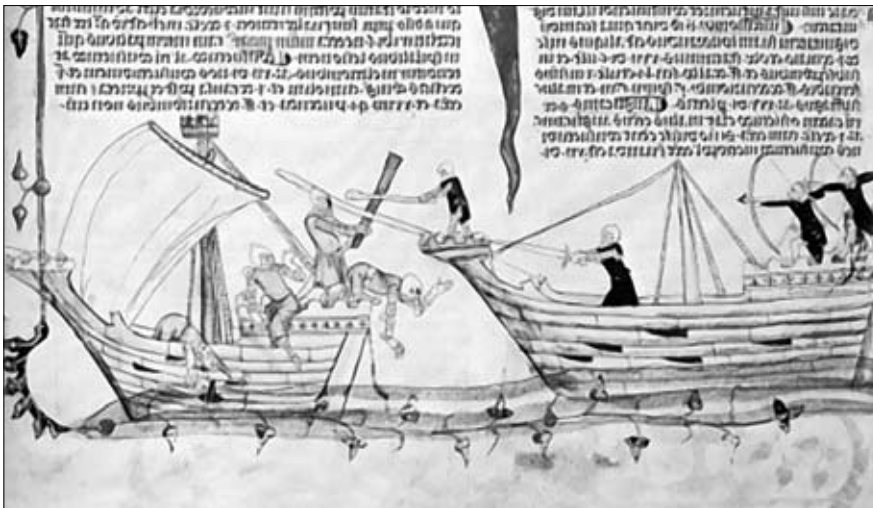
Flere norske historikere har ment at Alv gjorde dette på egenhånd, for å berike seg selv. Ser man helheten i situasjonen, tyder kildene imidlertid på noe annet. Kapertoget lar seg vanskelig forstå som noe annet enn en del av en strategi som var koordinert med kongsrådet. Like fullt hadde Alv en utpreget personlig lederrolle i krigen, og mange forbandt den med hans navn, ikke kong Eirik av Norge. Strategien var for øvrig typisk for måten krig ble ført på i middelalderen: man søkte å terrorisere og utsette sin fiende for store materielle og menneskelige kostnader, slik at fienden underkastet seg. Hensikten med Alvs sjørøveri var å få tyskerne til å oppgi sin blokade. Men konsekvensen ble den motsatte. Tyskerne bøyde ikke av, men økte tvert om sine bestrebelser for å tvinge nordmennene i kne. Tyske diplomater overtalte

Fra en engelsk arkivkatalog laget i 1323. Her har arkivaren notert brevene Alv hadde med seg til London sommeren 1286. Øverst i margen er kong Eirik Magnussons segl – den norske riksløven – tegnet inn. Under ser vi Alvs merke, bjørneni grime, som brevene må ha vært beseget med. Det er den eneste avbildningen som er bevart av Alvs våpen. I dag finner vi igjen Alvs bjørn i Sarpsborgs kommunevåpen.

Rekonstruksjon av Alvs segl – for- og bakside. Tegnet av Harald Trætteberg.

Denne engelske illuminasjonen fra senmiddelalderen viser engelske sjørøvere som angriper et handelsskip.

den danske kongen til å bli med i pakten mot Norge og i tyske havnebyer ble handelsskuter bygget om til krigsskip.

Neste år, sommeren 1285, var den norske strategien endret. Alv seilte igjen ut med sin krigsflåte, men denne gangen var angrepene hans kun rettet mot Danmark.

Den danske kongen skulle tvinges ut av konflikten og til å skille lag med landefredsforbundet. Han gikk i land med sine menn en rekke steder langs den danske kysten og plyndret og brant mange byer, blant annet Horsens og Kalundborg. I årboka fra Ryd kloster i Danmark kan vi lese: "Alff Ællingesøn [...] wor een

mektig siorøwer. Han røde Kalændburg oc mange øer i Danmarkh."

Denne gangen var likevel ikke krigslykken med Alv lenge. Tyskerne mobiliserte snart sine krigsflåter.

"Sjørøveren Alv fra Norge plyndret Horsens og Kalundborg, men da kjøpmennene fra Venden kom til med 30 store kogger eller flere og en betydelig krigsstyrke, seilte han hjem til Norge med det bytte han hadde ranet", heter det i årboken fra Lund.

I tiden som fulgte forsøkte enkedronning Ingeborg og det norske kongsrådet å avslutte konflikten. En fredsambassade reiste først til den danske kongen, men ble avvist. Ambassaden reiste videre til Lübeck, der begynte de forhandlinger. Tyskerne var villige til å inngå fred, men bare i bytte mot en klekkelig erstatning. Senere samme høst (1285) forpliktet de som styrte i Norge seg til å betale krigsskade-erstatning på 6000 mark norsk sølv. Det var en enorm sum som tilsvarte omtrent 2/3 av alle inntekter den norske kronen tjente i løpet av et år på innsamlede skatte- og bøteinntekter.

I Norge var Alv i ferd med å bli en kontroversiell skikkelse. Mange mente at han var ansvarlig for ulykken som nå rammet landet og han var i ferd med å få mektige fiender. Kong Eirik var på dette tidspunktet blitt myndig, men han var en veik og svak konge og blandet seg lite inn i styringen av landet. Hans bror, derimot, var en ganske annen type. Hertug Håkon Magnusson (senere Håkon 5.) var 1½ år yngre enn kong Eirik, men en langt sterkere person. Han hadde nylig tatt over Oslo og en del andre norske landområder han hadde arvet i egenskap av å være hertug og kongssønn. Hans hoff i Oslo hadde utviklet seg til å bli et senter for motstand mot den aggressive politikken til moren og regjeringen i Bergen, og mot den rollen Alv spilte i riket. Sent på høsten 1285 sendte Håkon ut et åpent brev der han kunngjorde at han mente landets ulykker skyldtes "Herr Alvs ugjerninger".

Likevel var Alv en stigende stjerne i det norske riket. Av enkedronning Ingeborg og rådet ble han ikke straffet, men belønnet. Vinteren eller våren 1286 utnevnte de ham til jarl, med vide fullmakter og ansvar for å "verne Norgesveldet". Det innebar at Alv trolig ble Norges mektigste mann. Han knyttet

Foto: Camilla Luse-Dahl

Bildet er et kalkmaleri fra 1300-tallet i Skamstrup kirke i Danmark. Skipet til venstre er en krigskogge av den typen tyskerne brukte. Til høyre ser vi et typisk nordisk krigsskip av den typen Alv nok brukte. Det har drakehoder i baug og akterstavn.

til seg en stor hird bestående av krigere og adelsmenn som sverget troskap direkte til ham. Borgarsyssel ble løst fra riksstylingen og ble et selvstendig fyrstedømme med Alv som herre. Alle inntektene området kastet av seg, ble regnet som Alvs personlige eiendom. Trolig var det på denne tiden Alv lot bygge en liten borg på den lille øya Isegran i Glommas utløp. Det gjorde ham til en av bare to adelsmenn som hadde private borger i Norge. Som jarl fikk Alv et eget merke, et symbol mennene hans skulle samles rundt. Det var et banner med et påbrodert eller påmalt bilde av en bjørn i grime, festet til en stokk. På latin lød tittelen hans: "Oliuerum de Monte Spine Comitum de Saresburg", *Alv av Tornberg, greve av Sarpsborg*.

Ikke lenge etter jarleutnevnelser reiste Alv fra Norge. I rollen som representant for det norske riket skulle han oppsøke kongen av England, Edvard I, og be om å få låne de 6000 mark sølv kongemakten trengte. I tillegg var hans oppdrag å verve leiesoldater i England. De skulle brukes i fornyede angrep på Danmark. Trolig var planen å plyndre og herje i Danmark og slik skaffe til veie pengene som var nødvendig for å betale tilbake lånet til kong Edvard. I juni 1286 møttes Alv og den engelske monarken i Paris, der Edvard holdt politiske samtaler med kongen av Frank-

rike. Kong Edvard gav sin tillatelse til både pengelån og verving av soldater, og etter et kort opphold i Europas største by reiste Alv videre til England. Han besøkte London og mange andre engelske byer og vervet soldater i de engelske krigshavnene på sørkysten. 6000 mark sølv ble lastet i kister over i skipet hans, de veide over 400 kilo til sammen.

På hjemreisen befant Alv seg i nordsjøhavnen Yarmouth. Der møtte han noen norske kjøpmenn som hadde blitt fratatt seilskipet og varene sine i Skottland. Etter å ha hørt historien deres utformet Alv dette brevet. Det er en unik kilde, fordi det er eneste dokumentet som lar oss lese Alvs egne ord:

Vi forundres med rette over å høre at Dere oppe i Skottland har beslaglagt Våre undersåtters skip, skjønt de ikke har forbrutt seg mot Dere. Det har Dere gjort til tross for at den berømte kongen av England har en vennskaps-pakt med Oss og ikke har tillatt noen tyskere å arrestere noen av Våre skip i England i den krigen som har pågått mellom Oss og de tyske. Nå, etter at freden er gjenopprettet mellom Oss og dem, og hver skal ha det han har fått etter avtalen, slik at freden kan bestå, har Vi mottatt nyheten om at Dere for noen løgner og sladders skyld har latt arrestere et av Våre skip i deres by

Berwick. Derfor ber Vi om at Dere, for de vennskapsbåndes skyld som er stadfestet mellom Oss og Dere, heretter lar være å påføre våre folk skader og tap på urettferdig vis. Dersom Dere ikke vil la være, så skal Dere nok selv få erfare at Norge ikke er så svekket av krig at hun lar seg tvinge av Deres spore.

Brevet er interessant fordi det er nesten forbløffende fritt for de høflighetsfraser og store ord som preger denne tidens fyrstebrev. Historikeren P. A. Munch hevdet i sin tid at Alv må ha vært en mann med "noget raskt og uforfærdet i sit Væsen". Brevet kan tyde på at han var inne på noe der.

Alv hadde vært utenlands nesten et halvt år. Nå var det blitt høst og han reiste hjem, klar for å sette i gang en storkrig mot Danmark. Egne skip med engelske leiesoldater om bord fulgte ham.

Men da Alv kom tilbake, vendte han hjem til et rike der mye hadde forandret seg i han fravær. Hertug Håkon og hans krets av rådgivere hadde inn tatt en mer toneangivende plass i riket. Og mens Alv vervet leiesoldater til krigen, hadde den norske kongemakten inngått fred med kongen av Danmark – uten at Alv visste det. Det innledet en utvikling som endte med Alvs fall.

Nesten ingen kilder er bevart som kan kaste lys over de indre forholdene i det norske riket i 1287, men det var dette året lykken snudde for Alv. I mars døde enkedronning Ingeborg. I henne mistet Alv sin sterke støttespiller. Senere det samme året sendte så den svenske kongen, Magnus Birgersson, dette brevet med en budbringer til Alv i Sarpsborg:

Da Gud har gitt Dem nåde og lykke, slik at Deres store rykte er vidt spredt over mange land og riker, Deres venner til glede og Deres fiender i sannhet til frykt og redsel, råder Vi Dem til ikke å fare hastig frem i Deres råd og planer [...]. Som De selv best vet lykkes de planer som man setter i gang etter nøye overveielse og i samråd med andre, bedre enn de man begynner ubetenkt. [Vi gir deg dette råd] slik at De, som har et stort og vidt berømt rykte ikke skal gi Dem ut i noen fare som kan forminske Deres navn og lykke. [...]

Hva slags planer den svenske kongen siktet til, og hva slags rolle han selv spilte i dem, røpes ikke av brevet. Men Alv var nå i ferd med å bryte med kong Eirik og de som styrte i Norge. Det kan vi se av en merkelig scene som utspilte seg sommeren 1287. I juni dette året kom noen tyske diplomater til Norge. De var kommet for å hente krigsskadeerstatningen på 6000 mark – pengene Alv hadde lånt i London. I Tønsberg møtte de kong Eirik og hertug Håkon. Men i stedet for erstatning fikk de overbrakt den pinlige nyheten om at kongen dessverre ikke hadde noen penger til dem. Det kan vanskelig forklares på annet vis enn at Alv hadde nektet å gi fra seg pengene han hadde lånt på kongens vegne i England.

Litt senere dukker Alv igjen opp i kildene. Han stevnet igjen ut i Oslofjorden med skipene sine. Men denne gangen seilte han nordover. Han angrep og brant Oslo, hertug Håkons sete. Håkon var ikke selv til stede, men det var borgherren hans, en lendmann som het Hallkjell Krøkedans. Alv tok med seg Hallkjell tilbake til borgen sin på Isegran, der sistnevnte ble sittende fengslet. Forhandlinger fulgte med hertug Håkon. Vi vet ikke hva som ble sagt og hva slags krav Alv stilte. Men samtalen førte ikke fram – de endte med at Alv lot Hallkjell henrette.

Reaksjonen lot ikke vente på seg. Alv ble lyst fredløs og hertug Håkon ledet en hær inn i Borgarsyssel. Alv møtte hæren med sin egen hær, men ble nedkjempet. Etterpå lå 260 av krigerne hans døde igjen på slagmarken, forteller en islandsk årbok. Åtte av hirdmennene hans ble hengt. Selv kom Alv seg unna. Han flyktet

til Sverige og sverget troskap til kong Magnus Birgersson, mannen som hadde sendt det kryptiske brevet tidligere samme år.

Men Alv ble ikke lenge i Sverige. Etter et kort opphold reiste han videre østover. Det neste stedet vi hører om ham er Livland i Baltikum. Der startet han en ny tilværelse. Mye tyder på at han hadde med seg pengene han hadde stjålet. Han må nemlig ha hatt store ressurser til rådighet, for i de neste to årene samlet han nye menn rundt seg, en stor krigerflokk som ble omtalt som hans ”følge”. I flere kilder kan vi lese at Alv begynte å bedrive sjørøveri. Men denne gangen var det altså ikke på andres vegne enn sine egne: Et brev fra ordensmesteren i Livland klager over at en norsk ”greve fra Tønsberg”, hadde slått seg ned i Livland og at han næret seg på byens rike handelsliv. Det kan ikke være andre enn Alv han siktet til. Alv var den eneste nordmannen med grevetittel. Misforståelsen med navnet skyldtes trolig navnelikheten mellom setegården og familienavnet Tornberg, ”Þornbærg”, og den kjente norske byen Tønsberg, ”Tunsbergi”.

Alv hadde fortsatt venner igjen i Norge, og med Livland som base begynte han å planlegge sitt comeback. Alvs svoger het Tore Håkonsson og var gift med Alvs søster, Ingeborg Erlingsdatter. Tore var lendmann og fungerte som den norske kongemaktens toppdiplomater i forhandlinger med England og Skottland. I 1289 skrev han til kong Edvard I og tilbød seg å bli hans ridder, dersom den engelske kongen ville hjelpe Alv med å forsone seg med kongen i Norge. I brevet skrev Tore at Alv snart kunne ventes å inn-

finne seg ved det engelske hoffet. Alv forlot Livland en gang i løpet av sommeren 1290. Han reiste ikke sammen med sine menn, men som passasjer på ei livlandsk handelsskute. En dansk folkevise skal ha det til at han var i forkledning. Han var ventet ved det engelske hoffet, men først måtte han seile gjennom danske farvann. Det var svært farlig, for nesten ingen skip seilte direkte fra det indre av Østersjøen til England, men stoppet for å laste om varer i danske havner – og der var Alv ingen populær mann.

Det var slik Alv ble fanget. Skipet hans kastet anker i en havn på Skånekysten og Alv gikk i land. Han ble gjenkjent og overmannet, ført som fange til Helsingborg, dømt og henrettet på steile og hjul for sjørøveri.

Alv var den siste tornbergmannen og adelsslekten gikk under med ham. Setegården i Norderhov ble konfiskert av kongemakten etter hans død, sammen med alle gårdene som utgjorde slektens jordegods. På Ringerike gjaldt det i alle fall Frok, Bure, Frøyskov og Knestang. Til sammen kan det ha vært snakk om hundrevis av gårder spredt over hele Østlandet.

I 1299, ni år etter Alvs død, døde kong Eirik av Norge og makten gikk over til Håkon Magnusson. En av hans mest berømte regjeringshandlinger var å utstede ny lov som fastslo at ingen lenger skulle få jarlsnavn i Norge. Kongen begrunnet loven med ”den framferd visse menn har hatt overfor våre undersåtter, både i våre begge brødres barndom og nå en tid siden”. Det er ikke vanskelig å gjette seg til hvem han siktet til.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Beyer, Absalon Pederssøn, Om Norgis Rige. Bergen, [1567-70] 1928
- Danmarks middelalderlige annaler, utg. Kroman, E. København 1980. (Ann. Dan)
- Diplomatarium Norvegicum (DN)
- Jørgensen, Ellen. Erik Klipping og hans sønner. Rigets opløsning. Udvalg af kilder til tidsrummet 1275-1340. København, 1928.
- Regesta Norvegica. utg. Storm G o. fl. Christiania 1898 - Oslo 1983.
- Yrwing, Hugo. Alf Erlingssons olycköde. En studie kring ett dokumentfynd. I ”Samlingar och studier utgivna av svensk arkivsamfund. Archivista et mediävistica”. Stockholm, 1956.

FORFATTEROMTALE

Tore Skeie (f. 1977) er opprinnelig fra Gjøvik, men bor og arbeider i Oslo. Han er utdannet historiker ved Universitetet i Oslo og skrev sin masteroppgave om Alv Erlingsson og politisk kultur i høymiddelalderen. Han har også skrevet bok om Alv, den kom ut på Spartacus forlag i september 2009, under navnet ”Alv Erlingsson. Fortellingen om en adelsmanns undergang”.

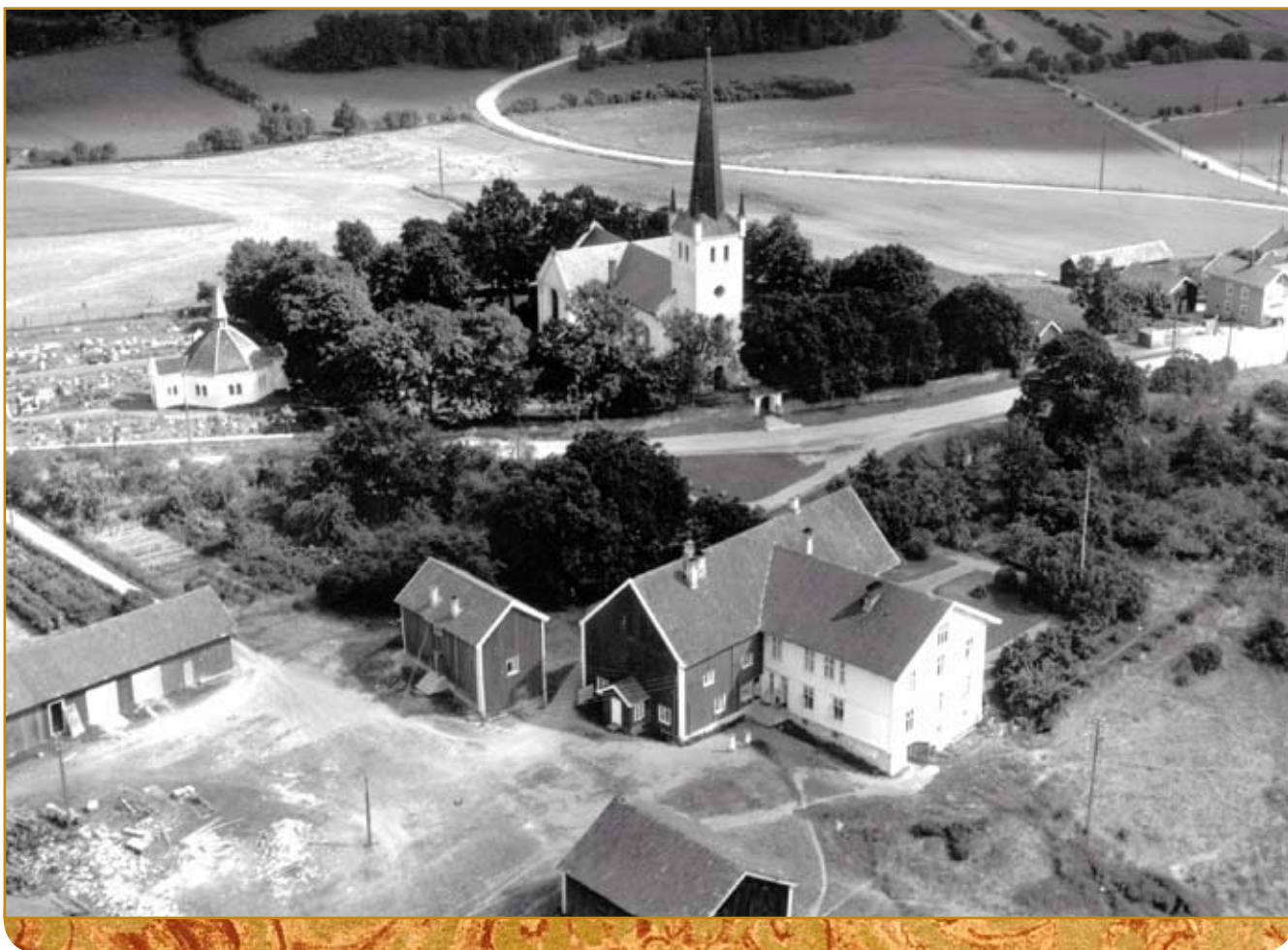

Foto: Fjellanger Widenøe – Buskerud Fylkesfotoarkiv

Flyfoto av Norderhov prestegård med Norderhov kirke i bakgrunnen. Tatt ca 1935.

Prestegården

– et kulturelt sentrum i bygda

Prestegårdene har opp gjennom århundrene her i landet – og særlig utover i distriktene - hatt en svært sentral posisjon, både åndelig og kulturelt. En prestegård hadde som regel en to-delt funksjon; som embetsmannsgård og som vanlig gårdsbruk. I tillegg har den også ofte fungert som et administrativt bygdesenter. Ikke så rent sjeldent var det også den eneste universitetsutdannede personen i bygda som bodde der – soknepresten.

Preben L. Johannessen

Prestegården lå gjerne rett ved kirken, midt i bygda, med relativt store hus omkranset av veldrevne åkre og enger, slik som Norderhov gamle prestegård. Mange prestegårder kan også føre sin historie helt tilbake til middelalderen, og framveksten av

norske prestegårder og deres historie er en lang og spennende kulturell, juridisk og åndshistorisk reise.

Utover 1600-tallet ble det gradvis en "tradisjon" for at sokneprestene kjøpte sin egen bolig og bosatte seg der. I Christian Vs Norske Lov av 1697 ble

det bestemt at prestene *skulle* bo på prestegården og drive den forsvarlig. Det innebar at det offentlige Norge gradvis kjøpte opp og ble eier av prestegårdene. Senere har det utviklet seg et ganske omfattende lovverk og regelverk omkring prestegårdene som

omhandler bl.a. eiendomsforhold til bygningsmassen, boplikt, vedlikeholdsplikt samt inntekter fra jorden, skogen og fjellet.

Prestegårdens inntekter fra jorda, altså fra gården, var en svært viktig del av prestens embetsinntekt. Når presten skulle vurdere å søke et kall var den stipulerte inntekten til prestegården som bondegård en viktig faktor. Noen deler av Norge har vært mer karrig og skrinn mens andre deler har vært mer fruktbare, og det å ha hatt sin prestegjærning på Norderhov har utvilsomt vært blant de fete kall.

Mange kjente personer

Opp gjennom århundrene har det bodd mange markante personligheter på prestegårdene her i landet, enten som barn eller som voksen. Dette har også vært personer som i noen grad har satt sitt preg på utviklingen av Norge som nasjon, politisk eller kulturelt. Peder Claussøn Friis, Petter Dass, Ludvig Holberg, Wilhelm Frimann Koren, Niels Henrik Abel, Camilla Collett, Henrik Wergeland, Eilert Sundt, Hanna Winsnes, Bjørnstjerne Bjørnson, for ikke å snakke om vår egen Anna Colbjørnsdatter og hennes mann Jonas Ramus.

Prestegården som skole og lærested

Prestegården var i tidligere tider ofte det kulturelle og åndelige sentrum i bygda. Soknepresten var blant de få i bygda som hadde studert ved Universitetet i København eller Universitetet i Christiania, og han skulle derfor være godt kjent med ikke bare nasjonale, men også med europeiske kulturelle trender og moter. Han var i det hele tatt en belest og lærd person som var bindeleddet mellom den kulturelle uten-verdenen og bygde-Norge.

Kirken og kristendommen sto meget sterkt i folks bevissthet i tidligere tider, og den grep inn i alle menneskers store høytider i livet – dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelse. Muligheten til å få gjennomført disse handlingene utenfor kirken var i realiteten ikke til stede. Og prestekontoret, som alltid var et rom i selve prestegården, var det sted hvor dette ble administrert og organisert.

Prestegården var gjennom flere hundre år også et lærested for bygdas unge. Der kunne de få undervisning, ikke

bare undervisning til konfirmasjonsforberedelsene, men også alminnelig skolegang. Utover i distriktene i Norge kunne det være langt mellom folkeskolene, og de som ønsket videre utdanning måtte enten til en prestegård eller flytte til nærmeste by.

Store gårder og landbrukspionerer

I areal var vanligvis også prestegårdene blant de største i bygda. Der ble det dyrket, i og for seg som ellers i landet også, mest bygg og havre samt noe rug. Hvete ble bare unntaksvis dyrket her i landet i tidligere tider. Erter og poteter ble vanligere utover 1700-tallet. Husdyrtallet kunne naturlig nok variere sterkt, men på de større prestegårdene på det sentrale Østlands-området kunne det kanskje være omkring 6-8 hester, 30-40 storfe og et tilsvarende antall småfe samt noen griser og høner. I tillegg hadde gjerne prestegården skog, seter, kvern, sagbruk, fiskerettigheter i elver og vann samt andre "tilliggende herligheter".

Sokneprester var gjerne pionerer på flere områder. Som relativt velstående hadde de økonomiske muligheter til å ta sjansen på å dyrke fram nye og ukjente sorter, og de kunne ofte fremstå som nytenkende landbrukspionerer. Mest kjent er de som først dyrket poteter – potetprestene. Men også frukt, bær og grønnsaker ble dyrket. Og nye hageanlegg kom med spen-

nende eksotiske urter, roser, busker og trær. I mye av denne pionerånden lå også tanken om folkeopplysning og at nye vekster som ble dyrket skulle komme folket i bygda til gode, og at de skulle ha nytte og glede av dem.

Mange bygninger på gården

I dag er det vanlig med et hvitmalt våningshus og en rødmalt driftsbygning rundt omkring på norske bondegårder. Tidligere var bildet et ganske annet. En stor prestegård kunne ha en lang rekke forskjellige bygninger på gården, alle med hver sin spesialfunksjon, bl.a. våningshus, stall, fjøs, låve, løe, eldhus, badstue, kjone, stabbur, loft, bu, kjeller, skjul og sikkert mange flere.

Prestegårdens folk

Alle de forskjellige menneskene som har bodd og virket på prestegården, har vært med på å skape gårdens historie, og det har sikkert vært hele samfunn slike steder. Der bodde ikke bare presten med sin familie, men ofte også kapellan, organist, noen slektninger og venner av presten eller hans kone, barn og unge i opplæring eller i skole, guvernanter, huslærer, tjenestefolk, gårdsgutt, tjenestejente, stallkar, budeie, folk på legd og sikkert noen ugifte gamle tanter også.

Prestegårdens samfunn var blant de store i bygda. På vanlige gårder bodde det på 1700-tallet her i Norge kanskje omkring 10-12 personer, mens i et

Norderhov prestegård sett fra syd. Fotografi fra 1912.

Maleri som viser Norderhov kirke sett fra syd-øst, med Norderhov prestegård i bakgrunnen. Den store bygningen til venstre er kornmagasinet som nå står på Helgelandsmoen. Maleriet er fra 1851.

stort prestegårdssamfunn kunne det bli opp til 70-80 personer, alle husmenn iberegnet.

Norderhov prestegård

Norderhov kirke er en stor, praktfull kirke fra tidlig middelalder. Trolig er den oppført mot slutten av 1100-tallet. Etter alt å dømme har soknepresten bodd i nærheten av kirken fra de tidligste tider. Dagens bygningsmasse på Norderhov gamle prestegård kan muligens dateres til 1600-tallet. Gården har i tidligere tider bestått av en rekke bygninger, men i dag står bare tre igjen; hovedbygningen, "Munkestua" og et stabbur.

Skal man forsøke å finne noe ut om de bygningsmessige forhold knyttet opp til Norderhov prestegårds historie, er Statsarkivet i Kongsberg stedet man skal lete. Der finnes tingbøker for Ringrike og Hallingdal sorenskriveri

og Norderhov prestearkiv. Einar Sørensen konklusjon er at før 1765 er kilde-materialet fragmentarisk og den eldste kilden er en avskrift av et fragment fra 1684.

Prestegårder var underlagt bestemmelser om åbot, som i korthet gikk ut på at presten som fraflyttet prestegården var ansvarlig for gårdens tilstand, og at han skulle forlate gården i slik god teknisk stand han selv i sin tid hadde overtatt den. Slik kunne alltid den neste presten flytte inn i en tilnærmet nyoppusset prestegård. Ved hvert presteskifte ble det derfor vanligvis avholdt en åbotsbesiktigelse (synsforretning) hvor både påtroppende sokneprest og avtroppende sokneprest, eventuelt hans enke, gjennomgikk gårdens tilstand. I den forbindelse ble alltid sorenskriveren rekvirert og han gjorde seg sine notater. Dette utgjør hovedtyngden i det skriftlige kildematerialet som er viktige

dokumenter som kan fortelle oss noe om bygningenes historie.

Videre skriver Einar Sørensen at den påtroppende soknepresten normalt hadde to motparter; ikke bare den avtroppende sokneprest, men også bygdas allmue. Dette fordi det var slik at allmuen på den tiden etter loven hadde ansvaret for vedlikeholdet av deler av prestegården, nemlig *borgstuen*, *herrekammeret* og *stallen*. Resten av prestegården, som var sokneprestens private del, var hans eget ansvar å vedlikeholde.

I noen grad kunne borgstuen, herrekammeret og stallen være egne bygninger på gården mens til andre tider kunne de være en integrert del av for eksempel selve hovedbygningen. Prestegårdene i tidligere tider hadde i hovedsak både en offentlig funksjon og en privat funksjon. Den delen som allmuen hadde vedlikeholdsplikt på –

borgstue, herrekammer og stall – sammenfaller med prestegårdens offentlige funksjoner.

Borgstuen var husvære for allmuen som hadde ett eller annet ærend hos presten eller som søkte husly ved for eksempel en lang reise. *Herrekammeret* var brukt som gjesteværelse for biskopen eller andre geistlige eller øvrighetspersoner som var på reise. *Stallen* var datidens ”garasje”, altså der man plasserte sine medbrakte hester. Og det kunne være mange som besøkte en prestegård i tidligere tider.

Litt om Norderhov gamle prestegårds eldste tid

Munkestua er gårdens eldste bygning og muligens oppført i 1573. Det er et årstall som er risset inn i en bjelke i taket i kjelleren. Munkestua var på den tiden gårdens borgstue. En eller annen gang mellom 1728 og 1765 ble borgstuen flyttet og Munkestua fikk funksjon av å bli skole under navnet ”Frydenborg”. Det var trolig her Jørgen Moe og hans gode venn Peter Christen Asbjørnsen fikk sin undervisning til sitt artiumsforberedende kurs under prost Støren, fra august 1826 og noen tid framover. Herrekammeret omtales også i de eldste kildene, men det er uklart hvor det lå på denne tiden.

Hovedbygningen på Norderhov gamle prestegård er satt sammen av to forskjellige bygninger. En søndre del hvor Svenskestua ligger samt en nordre del hvor bl.a. kjøkkenet og prestekontoret ligger.

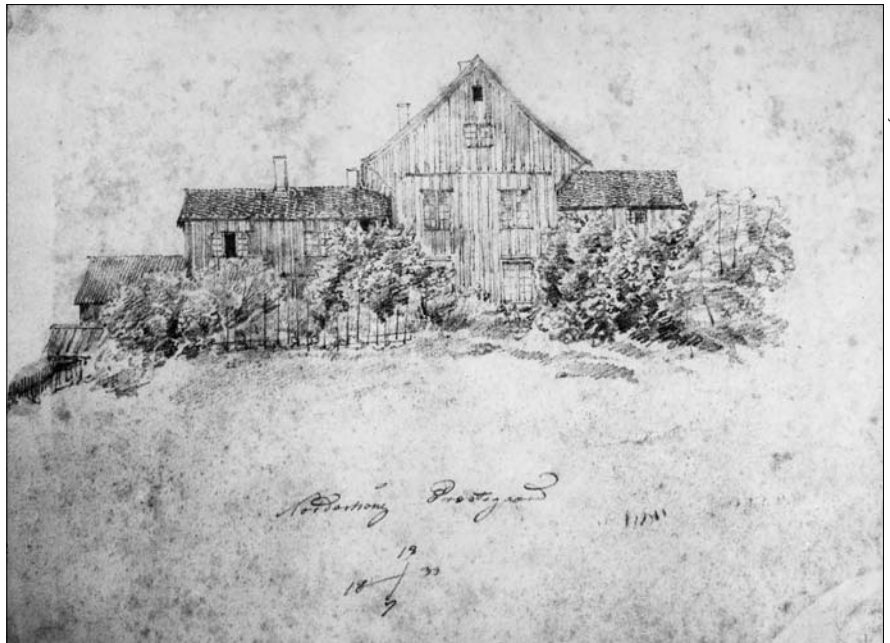
Ut fra de skriftlige kilder vedr. Norderhov gamle prestegård er det ikke mulig å fastslå hvor gamle de enkelte bygningene er. Det vil derfor i løpet av året 2009 bli foretatt en dendrokronologisk undersøkelse for å fastslå nøyaktig alder på bygningene. Dette vil være til stor hjelp i forbindelse med å tolke

de forskjellige skriftlige kildene vi har, i all hovedsak de tidligere omtalte åbotsbesiktigelsene samt deler av prestearkivet.

Etter 1728 kan vi med sikkerhet fastslå at den søndre delen av Norderhov gamle prestegård kalles *borgstuefløyen*. Herrekammeret ble innredet i salen i annen etasje, mens borgstuen ble innredet i salen i første etasje, altså det som i dag er Svenskestua. Begrepet ”Svenskestua” opptrer aldri i de eldre kildene, men når det ble brukt for første gang er vanskelig å fastslå. *Prestebygningen* er navnet på den nordre delen av prestegården. Kildene kan tolkes dit at den ble oppført av Anna Colbjørnsdatters mann, Jonas Ramus. Han var sokneprest på Norderhov fra 1690 til 1717. Trolig eksisterte den søndre delen av

hovedbygningen allerede før 1690, men kildene her er motstridende. Og det er nettopp i denne sammenheng det vil bli spennende å få svaret på en endelig datering av hele hovedbygningens alder.

Ikke lenge etter at Prestebygningen ble oppført, ble det også bygget en tverrfløy i to etasjer mot vest som omtales som *Mellomkammeret*. Den ble er-stattet av sveitserstil-tilbygget som prost Færden fikk oppført i årene 1890-1892, og som i dag inneholder Ringerikes Museums kontorfløy. Etter 1765 fikk Munkestua påbygget en etasje til, og som nevnt var den på det tidspunkt skole under navnet ”Frydenborg”. Fra omkring midten av 1800-tallet fikk denne bygningen funksjon av å være drengestue og senere også forpakterbolig.

Tegning fra 1833 av Norderhov prestegård, sett fra syd. Taket mot høyre tilhører Munkestua. Tilbygget til venstre ble revet i 1892 og erstattet av det nåværende sveitserstilbygget.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Christie, Elisabeth (red) 1966: Prestegårdsliv. Minner fra norske prestegårder. Bd. 1-4. Oslo 1966.
- Horgen, Jan E. 1999: Norske prestegårder – folk og hus. Fagernes 1999.
- Sørensen, Einar 2008: Kilder til Norderhov prestegård. Rapport, Drammen 2008.

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen (f. 1957) er utdannet etnolog. Han arbeider som konservator på Ringerikes Museum og har skrevet flere artikler om en rekke kulturhistoriske emner. Tidligere har Johannessen arbeidet på Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo.

En skrivekyndig bondekvinne på

Tyristrand

På Riksarkivet i Oslo ligger et gammelt brev fra enken Anne Sørensdatter Stiksrud på Tyristrand, undertegnet med egen hånd.

Sten Høyendahl

Brevet er ikke datert. Det finner seg i en nedstøvet pakke med ulike dokumenter i stattholderarkivet, og arkivarer har anslått det til å være fra 1660-årene. Opplysninger i brevet viser imidlertid at det må være skrevet rundt 1692. Det er ført i pennen av en kvinne, noe som ikke var helt uvanlig når det gjaldt kvinner i enkestand. Stiksrud var imidlertid en liten gård, der man på 1600-tallet ikke skulle vente å finne folk som behersket skrivekunsten i særlig grad. Vi vet ikke noe om bakgrunnen til Anne Sørensdatter og hennes avdøde ektemann Tore Olsen, men alt tyder på at de var vanlige leilendinger i små kår. Annes brev er en klage over den rike jordgodeieren Jacob Luth på Helgeland i Hole, som eide Stiksrud.

“leg fatig Enche Anne Sørrens daatter”

Senere års forskning har vist at vanlige folk har hatt bedre kunnskaper i lesing og skriving enn tidligere antatt. Også en del kvinner behersket skrivekunsten, og Anne Sørensdatter var blant disse. Hennes håndskrift er ikke spesielt karakteristisk for 1600-tallet. Det er noe hjelpeløst i formuleringene her og der, noe som viser at hun ikke brukte pennen daglig. Komma og punktum ble sjelden brukt, men det var hun ikke alene om på denne tiden. Hennes brev ligger likevel kvalitetsmessig høyt over de få skriftstykkene som vi i denne tiden finner fra bøndernes hender.

For den som ønsker å prøve seg på 1600-tallsskrift, gjengis brevtteksten i Annes brev:

Effter som ieg fatig Enche Anne Sørrens daatter boendes i Hole giæld Paa Tyrj-stranden Ere kommen udj stor geradelse af min Landherre Jacob

Lutt med Saadan schell den stund min Slge: mand Leffde haffde hand taget dend halfue Part i gorden Stixrud som Liger Paa Tyrjstranden til min sønn Olle Torresøn aff sin Landherre Jacob Lutt huilche hand bekom bøsse der paa. Haffuer sted hanom medhuids som till den halffue gaar ere beligende som bøsse sedelen skal beuisse: Huad sig bøselen belanger da haffue Min Sallige Mand Tore Ollsønn Stixrud først tagett den halffue Part udj Stixrud som schylder 1 ½ fierring der Paa haffuer hand gifuet udj første bøsse 40 Rixdaller, huad den anden Paar belanger som hand tog til sin sønn Olle Torersønn schylder i Lige maade 1 ½ fierring der forre udj bøsse - 80 Rixdaller som ieg fatige Enche siden Min Sallige mand døde: med mine fader Løsse børn haffuer betalt och effter kommet den siste bøsse till min Land Herre Jacob Lutt: Nu et Aar forleden haffuer ieg hos min LandHerre udj 3de Aars holinnng gifuet hannem 3 Rixdlr: Och dis i Midlertid siden min søn døde som haffuer fest gorden haffuer Jacob Lutt Loffuet mig gorden till min sønn Harall Torresøn att hand skulle haffue gorden och verre hannom Nermere effter sin broders død frambt for Nogen anden huilche vj iche andet Viste en hans Ord skulle staa ved magtt for en Nu nest for Leden Var som vj skulle schyde Ploug i vor Jord och Niude gorden da bleff vi aff sag med gorden att vj iche skulle befatte os med gorden den halffue Part udj Nogen Maade huilche var mig fatige enche noget besuerlig at miste mit brød Saa uformodendis Nu haffuer Min sønn bødet Jacob Lutt 20 Rixdaller udj bøsse Paa des halfue Part huilche hand iche maatte faa huor forre min Landherre Jacob Lutt ere mig saa møget hord kand ieg iche Vide dett ehrre Nu Paa det Siette aar siden min Salige mand døde

huilche Arbejd som hand haffuer kaldet paa Haffuer vj verret tienistachtige mod hannom som vj burde at verre imod vor Landherre udj alle maader som sig bør Saa hand os iche udj Nogen maader haffuer at beschylde.

Anne Søffrensdatter
Eghen Hand

Anne forteller i brevet at ektemannen Tore Olsen, som var død seks år tidligere, først brukte halve Stiksrud mot 40 riksdaler i førstebyggesel. Senere tok han den andre halvparten av gården til sønnen Ole Toresen for 80 riksdaler. Dette var mye penger i en tid da ei ku gikk for tre riksdaler, og Anne hadde da også betalt de 80 dalerne etter at mannen døde. Også sønnen Ole var nå gått bort, og landherren Jacob Luth hadde lovt bort gården til Harald Toresen, en yngre sønn. Jacob Luth var imidlertid en lunefull herremann, og sist vår i plogonna hadde han sagt dem opp og bedt dem flytte fra gården. Dette kunne ikke Anne forstå, da hun mente at de alltid hadde vist seg imøtekommende og tjenestevillige overfor ham.

I stattholderens arkiv

Annes brev er ikke stilet til noen bestemt adressat, men ettersom det ligger i stattholderarkivet, var det åpenbart blitt sendt til rikets stattholder. Stattholderembetet ble opprettet i 1572 for å utøve kontroll med forvaltningen, noe som innebar vurdering av klager fra allmuen over kongens tjenestemenn. Opp gjennom tidene har stattholderens myndighet vært vekslende. Embetet ble avskaffet i 1771, men gjenoppsto i unionstiden på 1800-tallet.

Vi ser at Anne i brevet stavet sitt navn på ulike måter. Hun kaller seg i første linje Sørrens daatter, men underskriver Søffrensdatter, begge navn med liten s.

Utsnitt av kartblad 1815–3, Statens kartverk.
Stigsrud skrives her med g. Rutene er 1x1 km.

Håndskriften er den samme, så hun har ikke hatt noen skriver til å forfatte brevtteksten for seg. Variasjon i navneformene var hun heller ikke alene om den gang. Også standspersoner kunne veksle i stavemåten av eget navn - for ikke å snakke om ortografien generelt. Det er noe av sjarmen ved å holde et 1600-tallsbrev i hendene.

Det er påfallende at Annes brev ikke er stilet til noen bestemt, ettersom standspersoner den gang var svært nøye med det formelle i skriftlige henvendelser. Ofte var det ikke måte på hvilke ærefulle betegnelser den velbyrdige mottaker skulle smigres med, men Anne hadde kanskje ikke tilstrekkelig kjennskap til formalitetene. Flere av stattholderens omfangsrrike brevjournaler fra begynnelsen av 1690-årene er oppbevart, men Annes brev kan ikke sees innført her.

Folket på Stigsrud

Sogneprestens manntall for Tyrstrand viser at Tore Olsen i 1666 brukte Stigsrud. Han var 35 år gammel, og hadde sønnene Søren (2 år) og Ole (½ år). To år tidligere var det en annen familie som satt på gården. Mye tyder på at Tore og Anne hadde inngått ekteskap

i 1664, og at eldstebarnet Søren ble oppkalt etter Annes far.

Vi finner stadig Tore Stigsrud nevnt i tingbøkene for Ringerike, men det er aldri særlig spennende lesning. Stort sett dreier det seg om smågjeld. I 1681 ble han imidlertid stevnet for retten av Gabriel Brun på Bragernes for et større beløp, 82 ½ riksdaler. Selv mente Tore at han bare skyldte 52 ½ daler. Siste gang vi møter ham på tinget er vinteren 1685, da han sammen med flere andre gikk ut mot Jesper Gregerssøn ved Hønefossen. Han må være død før juli 1689, da vi ser at Gabriel Brun stevner salige Tore Stigsruds enke for gjeld, og sønnen Harald legger samtidig fram regnskap i retten. Det er disse innførlene i tingbøkene som gjør at vi kan overprøve Riksarkivet og tidfeste Annes brev til rundt 1692.

Eldstesønnen på Stigsrud, Søren Toresen, hører vi ikke mer om. Kanskje ble han offer for barnedødeligheten, som på midten av 1600-tallet var skremmende høy. Ole Toresen døde trolig rundt 1690, vel 25 år gammel. Harald Toresen var født rundt 1669. En datter var åpenbart Live Toresdatter Stigsrud,

som sommeren 1687 vitnet på tinget om et slagsmål på Berggarden.

Herren til Helgeland

Jacob Luth ble fogd på Ringerike i 1657, og rundt 1666 overtok han Helgeland i Hole og flyttet inn der. Trolig var han av nordtysk slekt. Han hadde ikke bare bemerket seg positivt i sitt embete, og var blitt beskyldt både for æresskjelling, fysiske overgrep og ulovlig tømmerhogst. I 1667 ønsket han ikke lenger å være kongens mann i lokalsamfunnet, og forlot fogdegjerningen. Han ble neppe savnet av mange.

Jacob Luth hadde tidlig kjøpt opp eller pantet til seg et stort antall gårder og gårdparter på Ringerike, mange på Tyrstrand. Han drev etter hvert i stor stil med trelasthandel og sagbruk, og la seg opp en betydelig formue. Det forhindret ham ikke i å stadig gi uttrykk for hvor fattig han var og hvor dårlig det gikk med ham. Da han døde i 1706, utgjorde nettoformuen hele 3600 riksdaler – en svimlende sum på den tiden.

Landherren tar en avgjørelse

Vi finner ikke noe om denne saken i tingbøkene. Anne hadde altså ikke forsøkt å gå rettens vei, men det var da heller ikke noen jevnbyrdig motpart hun hadde i Jacob Luth. Nå endte det likevel godt for Anne og sønnen Harald. I en mannsapsrulle fra 1697 finner vi nemlig Harald Toresen som oppsitter på Stigsrud, og hans mor bodde fortsatt på gården. Harald var da 28 år gammel, mens attenåringen Rasmus Toresen er oppført som tjener. Rasmus kan ha vært en fjerde sønn av Anne.

Vi ser at Jacob Luth til slutt hadde forandret mening og latt Anne og Harald sitte på Stigsrud, men vi kjenner ikke bakgrunnen for det som skjedde. Det kan ha vært en annen mann som hadde tilbudt å betale høyere bygselavgift for bruk av gården, og kanskje ble mor og sønn presset til å overby en konkurrent. Dessuten er det uvisst hvor stattholderen kom inn i bildet. Altfor mange detaljer i denne saken er blitt borte i historiens mørke.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2004: Bygda og folket. Hole bygdebok, bind 3 (2004). Utgitt av Hole kommune.
- Riksarkivet: Stattholderarkivet, Ymse lause dokument, pakke 20.

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl, født i Oslo (f. 1947), fra 2006 bosatt på Røyse. Han er seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Sten Høyendahl har skrevet artikler om lokalhistorie og genealogi i diverse tidsskrifter og årbøker.

Elviktangen til venstre i bildet, i midten Gåsa og til høyre Bøtet i Steinsfjorden.

Fjulsrud, Haverstingen og Bøtet – *tre gåtefulle navn*

Gamle stedsnavn kan være en språklig gåte, for noen ganger er det umulig å forstå hvilke ord de er laget av. Den gangen navnene ble til, for flere hundre eller kanskje tusen år siden, ble de laget av den tids kjente ord i språket. Men ord som var i bruk på f.eks. 1000-tallet, kan være gått av bruk og glemt i dag. Et annet problem er at stedsnavn, som alt annet vi bruker mye, blir nedslitt og redusert. Et eksempel på det er gårdsnavnet Bure i Norderhov og på Tyrstrand. Navnet Bure er redusert fra opphavlig Budarrud (forleddet er búd 'lite hus, bod'). Et tredje problem kan være at det forholdet eller den hendelsen som er opphav til navnet, for lengst er gått i glemmeboka.

Jeg har i denne artikkelen tatt for meg tre stedsnavn på Ringerike som jeg opplever som gåtefulle, enten fordi de er nedslitte, inneholder ord vi ikke lenger bruker, eller fordi navnet kanskje ble til under helt spesielle forhold som vi ikke lenger har kunnskap om.

Fjulsrud

Fjulsrud er en gård som ligger lengst sør i Hole og nær grensa til Lier. Fjulsrud ligger også nær Holsfjorden, den ene fjordarmen av Tyriffjorden. I eldre tid gikk en mye brukt sti (kløvvei) fra Krokskogen og ned lia, videre gjennom gårdstunet på Fjulsrud og til fjords. Navnet *Fjulsrud* er en språklig gåte. Etterleddet *rud* er for øvrig greit. Det forteller om en rydning i skogen som trolig ble ryddet en gang i perioden 1000 – 1350. Men forleddet *Fjuls-*, hva kan det være?

Første gang vi møter navnet *Fjulsrud* i skriftlige kilder, er tidlig på 1600-tallet. Da skrives gårdsnavnet f.eks. «Fiolsrud» og «Fiølsrud». Fra slutten av 1700-tallet er navnet skrevet «Fiulsrud» eller «Fjulsrud», slik som i dag. Bokstavene <i> og <j> ble før brukt om hverandre.

En misforståelse

I 1909 kom Buskerud-bindet av bokserien *Norske Gaardnavne* (= NG). NG er en bokserie som består av 18 bind – ett for hvert fylke, og er skrevet av professor Oluf Rygh. Men da Rygh døde tidlig (i 1899), måtte andre redigere og utgi bokserien. Buskerud-bindet, som er nr. 5 i serien, er redigert og utgitt av professor Hjalmar Falk. I NG er alle gårdsnavn som står i matrikkelen omtalt og forsøkt tolket, og eldre skriftformer av navnene er tatt med. Dette gjelder også navnet *Fjulsrud* som i NG er omtalt på side 14. Men her har det oppstått en misforståelse som Hjalmar Falk er skyldig i. Blant de gamle skriftformene fins også formen «Feholff» som er hentet fra ei jordebok fra 1528. Formen «Feholff» er dermed nesten 100 år eldre enn de andre skriftformene for dette navnet, og blir selvsagt utgangspunkt for Falks tolkning av navnet. Han foreslår at forleddet *Fjuls-* i *Fjulsrud* er en sammentrukket form av et ellers ukjent stedsnavn *Fehol*, et navn han mener er laget av *fé* n 'fe, krøtter' og *hóll* m 'lav og rundaktig jordhaug' (forresten

det samme ordet som vi har i *Hole*). Senere er så etterleddet *rud* lagt til, avslutter Falk i NG.

Men denne forklaringen bygger altså på en misforståelse, for skriftformen «Feholff» fra 1528 gjelder ikke Fjulsrud, men en av Søholsgårdene. Skriftformen «Feholff» er en feillesning der første bokstav er «S», altså «Seholff». I jordeboka fra 1528 er gårdene omtalt geografisk, dvs. etter hvordan de ligger i terrenget. Dette viser også at «Feholff» gjelder en Søhol-gård, for i jordeboka står «Feholff» foran Hundstad som er nabogård til Søhol. Navneregisteret til 1528-jordeboka er senere laget av Oscar Albert Johnsen, og han har oppdaget feilen og skriver i registeret under oppslaget *Feholf*: (feil for *Sehol*), se Søhol.

Hjalmar Falks forveksling av initial F- og S- i skriftformen «Seholff» og hans feilaktige tolkning av *Fjuls-* i *Fjulsrud*, har i ettertid ført til flere misforståelser om dette navnet.

En ny tolkning

Da ingen av de «gamle» tolkningene av navnet *Fjulsrud* virker overbevisende, skal jeg foreslå en tredje tolkning som etter mitt syn er den mest sannsynlige forklaringen på dette gåtefulle navnet. Som alt nevnt ligger gården Fjulsrud bare noen hundre meter fra Tyriffjorden, og derfor tenker jeg at forleddet ganske enkelt må være ordet *fjord*. Ordet *fjord* er i eldre tid også brukt om innsjøer, det ser vi for

eksempel av navn som *Tyriffjorden* og *Randsfjorden*.

Hvis dette er riktig, må noen språklige forhold forklares. I norrønt vil et ord som *fjord* få formen *fjardar-* som forledd i sammensetninger. Det er derfor ord som *fjordarm*, *fjordbåt* og *fjordfiske* mangler *s* (genitiv), mens forleddet *Fjuls-* nettopp har en slik *s*-genitiv. En slik endring, fra *fjardar-* (*ar*-genitiv) til *fjords-* (*s*-genitiv), er kjent fra gammel-norsk tid, og et annet eksempel er ordet *vetr* 'vinter' med genitiv fra *vetrar-* til *vetrs-*. At den eldre genitivsformen *fjardar-* etter hvert er blitt erstattet av genitivsformen *fjords-*, ser vi av uttrykk som *til fjords* og *midtfjords*. Andre parallelle uttrykk som er med og påvirker en slik utvikling, er for eksempel *til skogs*, *til vanns*, *til lands*, *til bords* og *til sengs*.

Som nevnt innledningsvis har det gått en gammel sti gjennom Fjulsrud, og navnet kan derfor fortelle om rydningen som lå ved «veien til fjords». Skriftformer med «-l-» (jf. *Fjulsrud*) må i så fall gå tilbake på *rd*. Det er ikke uvanlig at gammel *rd* skrives «l». Et par eksempler er gårdsnavnet *Hulebak* i Hemsedal, der forleddet er *hurd* 'dør', og gårdsnavnet *Bålerud* i Norderhov, der forleddet er mannsnavnet *Bård*. Samme mannsnavn *Bård* er også eksempel på overgangen *ar*-genitiv til *s*-genitiv, slik som gårdsnavnet *Bålsrød* i Brunlanes viser.

Om forleddet er *Fjords-*, bør vi forvente å finne andre stedsnavn med *Fjords-*

Kartet viser hvordan gården Fjulsrud ligger i forhold til Holsfjorden. Utsnitt av kart fra *Norgesglasset*, Statens kartverk.

Gården Fjulsrud tidlig på 1900-tallet med Holsfjorden i bakgrunnen.
Tegneren er ukjent.

Kartet viser hvordan åsen Haverstingen ligger som et stengsel mellom Brekkebygda og Krøderen. Utsnitt av kartblad 1715-1, Statens kartverk. Hver rute er 1x1 km.

som forledd. I Danmark fins navnet *Fjordsbæk* (laget av *fjord* og *bekk*), i 1682 skrevet «Fiorsbechs Agre». I Norge har flere stedsnavn samme forledd, som *Fjordsdalen*, navn på dalen opp fra Instefjord i Gulen, og *Fjordsneset* og *Fjordsskardet*, navn på et nes og et skard ved Stølvatnet i Høyanger (N50 1217-3). For alle disse navnene (inkludert *Fjulsrud*) er det også mulig å tenke seg et stedsnavn *Fjord* eller *Fjorden* som forledd, et stedsnavn som i sammensetninger også kan få formen *Fjords-*. Parallele navn er *Vollseiet* i Rygge, forleddet er gårdsnavnet *Voll*, og *Haugstangen* i Spydeberg, forleddet er gårdsnavnet *Haugen*.

Dersom forleddet i *Fjulsrud* er *fjord*, viser uttalen [^ʰfjulsru] eller [^ʰfjuschru] heving av o > u i forleddet. Dette er en ikke uvanlig assimilasjon der vokalen i etterleddet påvirker vokalen i forleddet slik at de to blir like.

Denne «nye» tolkningen krever altså forklaring på tre forhold: at *rd* skrives *l*, at navnet har *s*-genitiv og ikke *ar*-genitiv og at vokalen *o* i forleddet er endret til *u*.

Men ingen av disse forholdene er enestående, dvs. at samme type endringer er det relativt lett å finne eksempel på også i andre stedsnavn.

Haverstingen

Haverstingen er navn på en relativt lang og bratt ås mellom Krøderen og Brekkebygda, på grensa mellom Krødsherad og Ringerike kommuner (du finner den på N50-kart 1715-1). Da Bergensbanen ble bygget tidlig på 1900-tallet, ble en tunnel sprengt gjennom Haverstingen, og tunnelen fikk da naturligvis navnet *Haverstingstunnelen*. Det er ikke navnet på tunnelen, men navnet på åsen jeg skal prøve å forklare her.

Jeg går ut fra at *Haverstingen* er sammensatt av to ord: *haver* + *sting*. Forleddet *haver* mener jeg å kunne forklare, mens etterleddet *sting* er mer usikkert.

I 1942 har Harald Dokkhaug notert uttalen [^ʰhavresting]. Ut fra denne uttalen er kanskje navnet opphavlig *Havresting*. Men dette betyr ikke så mye for tolkningen av navnet.

Forleddet

Forleddet må være det norrøne ordet *hafr* 'bukke', dvs. brukt om en geite-

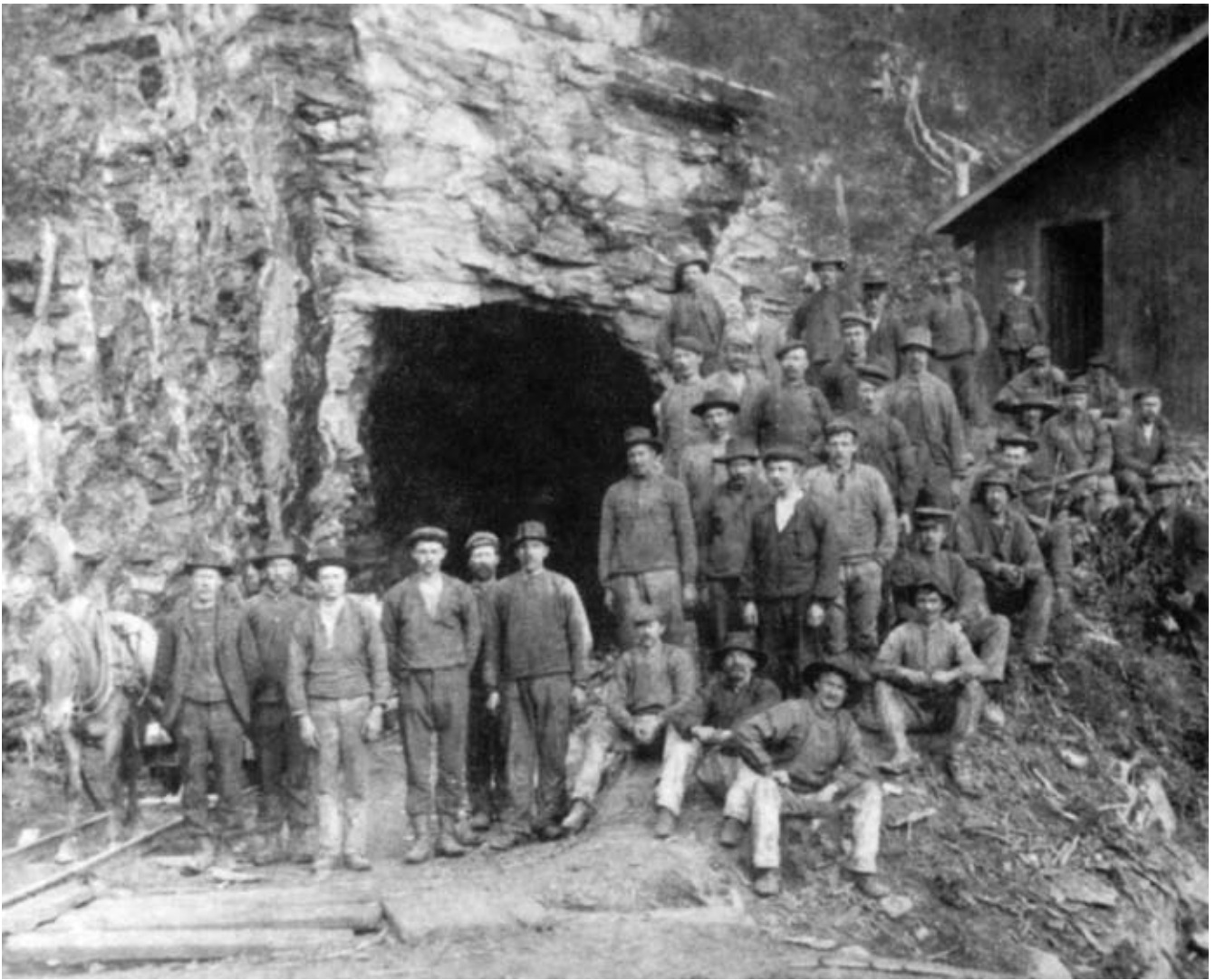

Foto fra arkivet ved Hønefoss jernbanestasjon

Arbeidsgjeng etter gjennomslaget i Haverstingtunnelen 1908.
Bildet er tatt på Soknedals-siden.

bukk eller sauebukk. Ordet *hafr* forekommer ikke sjelden i gamle navn på litt lange og høye åser eller fjell. Fjellnavn som *Havren*, *Havrane*, *Havraberg*, *Havringsfjell* osv. fins flere steder i landet. Da tenker vi oss at åsen eller fjellet er sammenlignet med en bukkerygg. Tilsvarende navn er *Bukkeberget* og *Geiteryggen* som også fins flere steder i Norge. Vi kan da tenke oss at Haverstingen først ble kalt bare *Havren* eller *Haveren*.

Da ordet *hafr* ikke er kjent i nyere norsk, må navn laget av dette ordet være gamle, ja, kanskje helt fra middelalderen.

Etterleddet

Etterleddet *sting* er det som nevnt vanskelig å finne en sikker forklaring på, men jeg skal gjøre et forsøk. Ordet *sting* med betydningen 'stikk, stikkende smerte' gir liten mening. Men vi

kan tenke oss at *sting* opphavlig var *steng*, for det er ikke uvanlig i stedsnavn at f.eks. *-eng* blir til *-ing*. Nær Hønefoss heter en gård *Røyseng*. I dag uttales og skrives navnet *Røysing*. Gårdsnavnet *Tingelstad* i Brandbu på Hadeland, der forleddet er mannsnavnet *Tengel*, viser samme endring fra *-eng-* til *-ing-* (*Teng-* > *Ting-*). Hvis *sting* opphavlig er *steng*, kan ordet bety 'stengsel', brukt om noe som stenger for veien. Ifølge kartet kan åsen Haverstingen faktisk sies å ligge som et stengsel mellom Brekkebygda og Krøderen. At jernbaniingenjødrene måtte bygge tunnel tvers gjennom åsen, er en indikasjon på at åsen stenger for vanlig ferdsel. I Telemark er en innsjø kalt *Stengestadvann*, og der forteller *steng* om et sted de bygde en dam, der de stengte for vannet. Hvis en slik forklaring har noe for seg, forteller navnet *Haver-*

stingen om en ås som er sammenlignet med en bukkerygg, og om en ås som i eldre tid ble oppfattet som et stengsel for allmenn ferdsel mellom Brekkebygda og Krøderen.

Bøtet

Bøtet er navn på ei lita øy som ligger og nord for Elviktangen ved gården Elvika i Steinsfjorden. Det ligger flere små øyer og skjær utenfor Elviktangen, og det har vært noe usikkert hvilket av dem som var *Bøtet*. Navnet er dessuten plassert noe forskjellig på ulike kart (Økonomisk kartverk og Norge i 1:50 000). Men nå har Otto Frydenlund spurt flere kjentfolk, og det er rimelig sikkert at *Bøtet* er øya som ligger nordvest for Elviktangen og vest for øyene Gåsa og Hesten. Navnet *Bøtet* uttales med lang *ø* og tonelag 1 som i *løpet*. Navnet er bekreftet av tre lokale informanter som alle

er født før 1930, men ingen av disse hadde noen forklaring på det uvanlige navnet. Det har heller ikke vært mulig å finne noe norsk ord *bøt* eller *bøte* som naturlig kunne forklare navnet, så derfor synes jeg *Bøtet* er en språklig gåte. Vi skal derfor gå til vårt naboland Sverige som har mange gamle navn på *böt* og *böte*.

I Sverige

I eldre tid var det i Østersjøen i Sverige et velorganisert signalsystem som strakte seg fra Roslagen ved Stockholm i nord og til Blekinge i sør. På denne strekningen ble det bygget opp en rekke «vårdkas», dvs. en stabel av ris, greiner og ved som kunne tennes og langs kysten danne en lang rekke av bål som signaliserte når en fiende nærmet seg. En «vårdkas» ble i Sverige i eldre tid kalt *böte*, et ord laget av verbet *böta* 'tenne, lage ild'. Takket være stedsnavn laget av ordet *böte* har det vært mulig å rekonstruere et sjøforsvars-system som kan ha røtter tilbake til vikingtid. Noen av navnene i Sverige er f.eks. *Böte*, *Bötom* og *Böta*, og sammen-setninger som *Högböte*, *Sandböte* og *Bötskär*.

Særlig mange *böte*-navn (ca. 50) skal det være langs skjergården på øyene

Åland og Öland. Ved å se på beliggenheten til *böte*-stedene kan en se at de ligger strategisk til, som vaktposter ut mot skipsleden. De samme vaktpostene skal ha vært i bruk helt opp mot den store nordiske krig (1700-1721), da svenskekongen Karl 12. prøvde å legge under seg landene rundt Østersjøen. Fra tidlig på 1800-tallet er et svensk ord *bötesvakt* registrert med betydningen «vakt ved vårdkas under krigstid». Dette viser at ordet *böte* har vært i bruk i Sverige opp mot vår tid.

Svenske navneforskere har diskutert og vært svært uenige om hva *böte* opprinnelig kan ha betydd og hva det kan bety i stedsnavn. Noen mener at ordet er brukt mer generelt om landemerke for sjøfarende, og også om litt høye berg eller holmer langs farleden. Men den mest interessante betydningen, er selvsagt «vårdkas». Det tilsvarende norske ordet er gammelnorsk *viti* m 'varde; bål, vedstabel til å tenne på for å varsle ufred', et ord vi f.eks. har i stedsnavnet *Vettakollen* i Oslo. Men *viti* er også brukt generelt om varder, dvs. oppstapla steiner som skal vise vei for reisende.

I Steinsfjorden?

Men hvordan forklare at ei lita øy i

Steinsfjorden er kalt *Bøtet*? I Norge ser *Bøtet* ut til å være et enestående navn, for jeg har ikke klart å finne noe tilsvarende navn andre steder i landet. Så her må vi ta fantasien til hjelp og tenke oss mulige forklaringer:

1. Kan det være at *Bøtet* i Steinsfjorden ligger slik til at et bål på øya er godt synlig fra andre steder i området, og at *Bøtet* derfor har vært del av et varslingsystem på Ringerike i eldre tid?
2. Kan det ha stått et signal på øya for å varsle fiskere og andre båtførere at her lå ei lita øy de måtte ro utenom?
3. Kan det være en person med kjennskap til de svenske *böte*-navnene som har gitt navn til øya i Steinsfjorden, som et slags oppkallingsnavn?

Eller kanskje *Bøtet* ikke har noe med de svenske *böte*-navnene å gjøre i det hele tatt. Et norsk ord *bøteri* skal være brukt om et verksted som reparerte fiskegarn og nøter. Kanskje noen fiskere i Steinsfjorden hadde for vane å gå i land på øya for å bøte (reparere) fiskegarna sine, og kanskje dette førte til at den vesle øya fikk navnet *Bøtet*.

Takk til Otto Frydenlund og Terje Steinsæther for god hjelp med artikkelen om *Bøtet*.

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Berg, Sigurd 1987: Ødegard - Storgard - Ødegard. Om Fjulsrud og grenda. I: Heftet Ringerike 1987, s. 52-55.
- Franzén, Gösta 1982: Ortnamn i Östergötland. Stockholm 1982, s. 111.
- Hallberg, Göran 1990: Ortnamn i Blekinge. Stockholm 1990, s. 163.
- Indrebø, Gustav 1951: Norsk Målsoga. Bergen 1951, s. 235.
- Karsten, T.E 1925: Böte. I: Namn och Bygd. Lund 1925, s. 1-6.
- Kousgård Sørensen, John 1973: Danske sø- og ånavne, bind 2. København 1973, s. 102.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Bind II, s. 517.
- Lind, E.H 1921: Norsk-Isländska personbinamn från medeltiden. Uppsala 1921, s. 79.
- Modéer, Ivar: Böte. I: Namn och Bygd. Uppsala 1939. Side 87-104.
- NG = Norske Gaardnavne, utgitt 1897-1924. Kristiania.
 - NG 1, 1897, Østfold, s 346.
 - NG 5, 1909, Buskerud, s. 33, 128.
 - NG 6, 1907, Vestfold, s. 319.
- Norsk stadnamnleksikon 1997: Oslo, s. 489.
- Pamp, Bengt 1988: Ortnamnen i Sverige. Lund 1988 s. 108.
- Seip, Didrik Arup 1955: Norsk språkhistorie. Oslo 1955, s. 306-307.
- Söderwall, K.F. 1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket. Lund 1884-1918. Side 178.
- Valtavuo-Pfeifer, Ritva 1988: Tarrängnamn i Svenskfinland. Helsingfors 1988, s 82-86.

FORFATTEROMTALE

Margit Harsson (f. 1943) er født i Ål og har vært bosatt i Hole siden 1976. Hun er ansatt som navneforsker ved avdeling for Navnegransking, Universitetet i Oslo. Der arbeider hun blant annet med innsamling og bearbeidelse av norske stedsnavn. Hun har tidligere skrevet flere artikler for Heftet Ringerike, blant annet om gamle gårdsnavn i Hole og om Storøya i middelalderen.

Foto: ukjent

*Undervisningspersonalet ved Ringerikes høiere skole fotografert i 1925.
I første rekke nummer tre fra høyre sitter Otto Christophersen.*

Prost Christophersens skolelegat

Prosten hadde formue, men ikke barn. Han opprettet et legat som skulle komme tidligere elever ved Ringerikes høiere skole til gode. Flere av disse elevene har satt tydelige spor etter seg, blant annet innen utdanning og kulturliv.

Ragnvald Lien

”Kr 20000 – tyve tusen – skjænkes som legat hvis renter skal gå til utenlandsophold for interessert ungdom fra Hønefoss by der tidligere har været elev av Hønefoss middelskole eller hvad der av skole måtte avløse denne. Renterne anvendes til ophold i Tyskland, Frankrig eller England. Middelskolens lærerråd eller hva der måtte tre istedenfor dette forvalter kapitalen, bestemmer portionernes størrelse og utdeler disse mot forpliktelse for vedkommende ungdom til at avgi skriftlig innberetning om turen, der blir av vedkommende personlig at oplese på skolens årsfest og at opbevares i skolens arkiv.”

Slik skriver Otto Christian Christophersen (1867—1928) i sitt testamente fra 1920. Han var ansatt som timelærer i religion ved Hønefoss kommunale høiere almen-skole (”Middelskolen”) fra 1895 samtidig som han hadde forskjellige prestestillinger i Hønefoss og Norderhov. Ved siden av å være sogneprest i Hønefoss fra 1913 var han også prost i Ringerike prosti fra 1914. I 1928 ble gaven behandlet av lærerrådet som ga en uttalelse og den ender slik: ”...rentene av det omhandlede legat på kr. 20000,- skal tilfalle fru Ragna Christophersen sålenge hun lever,

således at legatet ikke blir effektivt for sit formål før efter fru Christophersens død.” Dermed tok det noen år før første tildeling kunne skje.

Tildelinger – først en filolog

Den første tildeling fra legatet ble offentliggjort i juni 1947 på avslutningsfesten ved Ringerikes høiere skole. Et stipend på kr 1 200 ble gitt stud. philol. Einar Gandrud til et studieopphold i England. Gjennomføringen var fra april til september 1948 og beretningen ble lest opp våren 1949. Einar Gandrud, uteksaminert på engelsk-linjen i 1943, husker svært godt at hans

Einar Gandrud i 1943 like før han måtte flykte til Sverige.

tidligere historielærer Ernst S. Nordvik oppfordret ham til å søke. Etter perioden som gymnasiast under krigen, var valget helt opplagt; det måtte bli England! ”For alt som på én eller annen måte hadde tilknytning til dette landet, hadde en spesiell tiltrekning på oss unge. At jeg gikk på engelsklinjen og var svært interessert i engelsk historie og litteratur, bare forsterket denne tilknytningen. Mange av oss drømte om – og håpet på – å komme til England under krigen, men for mitt vedkommende ble det ”bare” Sverige! Etter razziaen mot Universitetet i Oslo i november 1943, måtte jeg rømme til Sverige og ble med én gang innrullet i de norske polititroppene, som da var under oppbygging.”

Gandruds stipend ble brukt til et lærerkurs ved Universitetet i London. Han

skriver i rapporten om samlingen av studenter fra 52 nasjoner. Som eneste nordmann var han slått av fellesskapet mellom studentene. Det var ikke snakk om rasefordommer eller diskriminering, snarere fikk han inntrykk av et slags Forenede Nasjoner i miniatyr. Gandrud fikk også anledning til å praktisere i skoleverket i England. Han sammenligner i beretningen våre to lands skolevesen. Vår skole er en del av et mer demokratisk system, mens engelskmennene legger mer vekt på høflighet og hjelpsomhet. Han bidrar også med synspunkter på engelskundervisningen i Norge under hans skoletid. Den var, etter Gandruds mening, altfor bundet opp i gammel-dags skriftlig engelsk slik at kompetansen i moderne muntlig engelsk ble for svak. Hans råd til elevene den gang var å skaffe seg engelske aviser og

lytte til britisk kringkasting. I dag, to generasjoner senere, har pendelen slått motsatt vei og etter en periode med stor vekt på muntlig kommunikasjon, har de skriftlige engelskkunnskapene blant mange elever blitt noe mangelfulle.

Han tok språklig-historisk embets-eksamen og ble cand. philol. høsten 1949 med hovedfag i engelsk og bifag historie og norsk. Etter Pedagogisk seminar i 1950 var han lektor ved Senja realskole i Troms fram til 1955, de siste fire årene også som bestyrer. Gandrud var så rektor ved Nore og Uvdal interkommunale realskole og fra 1960 lektor ved Hamar katedralskole. Hans barndoms- og ungdomsminner fra Hønefoss er nedskrevet i flere årganger av Heftet Ringerike. Gandrud omtaler Ringerikes høyere skole som konservativ med en undervisning som var klart rettet mot forberedelse til eksamen. Han uttrykker at han bestandig har hatt en slags forkjærlighet for sin gamle skole. Både fordi han hørte til en generasjon som betraktet det å gå på gymnaset som et stort privilegium og fordi det under krigen og okkupasjonen utviklet seg et tett og nært samhold mellom lærere og elever – og mellom elever innbyrdes.

Så en realist

Neste utdeling – av kr 1 500 – er til jul i 1950. Kåre Eriksen, som senere tok navnet Elgmork, ble uteksaminert på engelsklinjen med en meget god eksamen i 1945. Etter tilleggseksamen i matematikk og fysikk på reallinjen i 1947, begynte han å studere realfag på Universitetet i Oslo. Han tok bifags-eksamen, først i matematikk og så i kjemi i 1950. Hovedfaget hans ble zoologi. I den sammenhengen var det aktuelt å søke på legatet. Han var interessert i å spesialisere seg innen zoologisk økologi, men retningen var ikke et eget fag ved våre universiteter. Derfor var et besøk i England nyttig. Elgmork skriver om bakgrunnen for søknaden og om hvilken betydning turen fikk for hans fremtidige virke:

”Da jeg søkte om og fikk tildelt legatet i 1950, hadde jeg begynt å planlegge hovedoppgaven i zoologi ved Universitetet i Oslo. Jeg hadde begynt å orientere meg i retning av ferskvannsökologi etter å ha sett et fenomen i noen små dammer på Hovsenga ved Randselva

Foto: Hans A. Eriksen.

*Kåre Elgmork (Eriksen) fra undersøkelsene i Bergstjern 20. februar 1953.
Prøver måtte tas til alle årstider. Ringkollveien i bakgrunnen.*

like nord for Hønefoss. I disse dammene lever en liten hoppekreps på ca. 1,5 - 2 mm lengde som på latin heter *Cyclops strenuus*. Noe norsk navn har den ikke. Den forekom i store mengder tidlig om våren og var lett synlig fra land. Utover våren ble det mindre av den og om sommeren forsvant den helt fra vannlagene. Dette gjorde meg nysgjerrig og jeg bestemte meg for å forfølge dette problemet videre. Hvor var de om sommeren?

Og her kom legatet til nytte idet jeg sommeren 1952 dro til et av de fremste ferskvannslaboratorier i Europa, nemlig laboriet til Freshwater Biological Association som ligger i Cumbria ved bredden av Lake Windermere i det naturskjønne Lake District i Nordvest-England. Selve laboriet var så vidt jeg husker, et ombygd hotell, nå innredet til laboratorium med plass til gjesteforskere. Det inneholdt også et rikholdig bibliotek som jeg fikk stort utbytte av i ettertid både med arbeidet med hovedoppgave og doktorgrad og senere virksomhet.

Laboratoriet hadde mange ansatte vitenskapsfolk som drev forskning på forskjellige emner innen ferskvannøkologien som studier av fisk, plankton, bunnfauna og fysisk-kjemiske forhold i vann. Jeg fikk derfor en bred innføring i ferskvannøkologi samtidig som jeg konsentrerte meg om plankton som omfatter de små planter og dyr som svever fritt i vannmassene. Det var denne gruppen de små hoppekrepsene i Hovsengdammene hørte til. Jeg fikk delta i innsamlinger av planktonprøver i alle innsjøene i Lake District og fikk erfaring i bruk av de metoder som ble brukt til å fange og studere disse dyrene. Jeg knyttet også forbindelse med forskerne der og det oppstod et livslangt vennskap med en som drev med den samme type forskning som jeg slo inn på. Han leste korrektur og justerte engelsken i mange av de avhandlinger jeg senere skrev om disse emnene. Jeg besøkte ham og laboriet igjen i 1992.

Særlig hadde jeg nytte av å lære om metoder til å ta prøver av slammet og

få tak i de små dyr som holder til der. Det skulle vise seg at nettopp studiet av slammet ble nøkkelen til å forstå livssyklus til hoppekrepsene i Hovsengdammene. Som nevnt forsvant de om sommeren, og ved å ta slamprøver fra bunnen av dammene, viste det seg at krepsdyrene var dukket inntil 10 cm ned i slammet og lå i dvale der. De lå helt urørlig i et veldig ugjestmildt miljø uten oksygen og med den giftige gassen hydrogensulfid til stede. Og dette kunne de utstå i hele 10 måneder, fra juni til april! Denne dvaletilstanden har mange likhetspunkter med dvale hos insekter og kalles for diapause.

Det viste seg at den samme arten fantes i Bergstjern, et lite vann like ovenfor Klækken Hotell. Dammene på Hovsenga er grunne, under en meter, og kan om sommeren bli varmet opp til hele 28 °C. Bergstjern derimot var 5,5 m dypt og hadde en temperaturfordeling som en stor dyp innsjø med kaldt bunnvann gjennom hele året som aldri oversteg 8 °C. Jeg fikk her en sjelden anledning til å sammenligne livssyklus

til den samme arten i varme dammer og i et kaldt tjern. Og det viste seg at arten hadde i prinsippet den samme livssyklus med forplantning om våren og dvaletid om sommeren i begge disse så forskjellige typer lokaliteter. Dette tyder på at miljøet spiller liten rolle for denne artens livssyklus som synes mer styrt av arvelige anlegg. Studiene førte til en hovedoppgave i zoologi i 1955 og til doktorgrad i 1959. Begge arbeidene er preget av hva jeg lærte under oppholdet i England i 1952.

Siden har jeg arbeidet med livssyklus og dvaletilstand hos andre arter småkrepser og har til sammen skrevet ca. 30 avhandlinger om dette emnet, alle på engelsk i internasjonale tidsskrifter. De fleste studier dreier seg om en art hoppekrepser som heter *Cyclops scutifer*. Den er meget vanlig i norske innsjøer. Undersøkelsene spenner over et stort område med studier av livssyklus hos

denne arten fra Oslo-området, Nordmarka, Ringerike, Hallingdal og i høyfjellet med undersøkelser i Gjende og Bessvatn. Mange av disse undersøkelsene er gjort i samarbeid med hovedfagstudenter. Av interessante resultater kan nevnes at mens hoppekrepserne vanligvis ikke blir mer enn ett år gamle, oppnår *Cyclops scutifer* en alder på både to og tre år. Dette er ikke nødvendigvis knyttet til lav temperatur da den er treårig i Store Tryvann ved Oslo. Også i Nord-Amerika har jeg gjort undersøkelser av *Cyclops scutifer* som også er vanlig der, og som den første kartlagt livssyklus til denne arten i USA.”

Kåre Elgmork er blitt en kjent zoolog med vide interesser. Han hadde stilling som dosent (1964—84) og professor (1985—) i zoologi ved Universitetet i Oslo. Hans hovedfelt er ferskvannsokologi, men han er kanskje mest kjent for sine mangeårige studier av bjørn i

Norge, spesielt i Vassfaret. Han har også undervist og skrevet om menneskets utvikling og utviklingslærens betydning i samfunnet. Elgmork har vært aktiv innen naturvernet og stått for utarbeidelse av verneplaner for Vassfaret og for Ringerike kommune. Kåre Elgmork er medlem av Det norske Videnskaps-Akademi siden 1986 og ble ridder av St. Olavs Orden i 2002.

Flere utbetalinger og en kampvotering

Vi beveger oss til 1955 og tildeling til Henning Grøtterud. Hans reise gikk til Modern English Centre, Eastbourne ved Den engelske kanal i juli 1957. Sentret arrangerte sommerkurs i engelsk for utenlandske studenter. Grøtterud var lærer i Finnmark det kommende året og engelskkunnskapene kom til nytte. Han rakk ikke avslutningen ved Ringerikes høyere

Foto: Håkan Wirstöm.

Per Vollestad opptrer på Vadstena slott, Sverige, sommeren 1985.

skole i 1958 og kunne ikke selv lese beretningen fra studieturen. Cand. jur. Fredrik Grøn fikk legatmidler i 1959. Nå var beløpet hevet til kr 2 000.

Stud. philol. Sverre Westheim fikk tildeling i 1963. Vinteren 1963/64 var han skitrener i Skottland, og om våren ga legatet tilskudd til et opphold i London i forbindelse med mellomfagsstudiet i engelsk ved Universitetet i Oslo. Han var tilbake i Hønefoss i juni og berettet fra oppholdet ved skoleavslutningen. Det har ellers ikke vært vanlig i de senere år at de som fikk tildeling fra legatet, innfridde bestemmelsene i statuttene og leste opp beretningen. Sverre Westheim har mellomfag i historie og var på slutten av 1960-tallet og fram til 1971 med på lokalhistoriske registreringer for Universitetets oldsakssamling. Westheim har etter hvert lang erfaring i skoleverket og er fortsatt aktiv ved Ringerike videregående skole. Hovedfaget i tysk brukte han først ved distriktshøgskolen i Volda, deretter

flyttet han til Årnes på Romerike og endelig til Hønefoss.

I 1968 fikk Per Christiansen, elev ved Statens Kunstakademi, sin porsjon. Det var kamp helt til mål siden han fikk 14 av lærerrådets stemmer, mens 13 stemte for cand. mag. Kolbjørn Kværum. Per Christiansen (examen artium 1963) er utdannet ved Statens Håndverks- og Kunstindustriskole i Oslo (boklinjen 1963-1966 og malerlinjen 1966-1967) og endelig Statens Kunstakademi (1967-1970). Han maler fotorealistiske bilder som forteller en historie om menneskets moderne virkelighet. "Til/Fra" (1971), to uttrykksløse ansikter i et togvindu, innkjøpt av Nasjonalgalleriet, henger nå i Museet for samtidskunst. Han har også levert arbeider til Norsk kulturråd, Riksgalleriet og flere kommuner. Christiansen deltok ved Høstutstillingen i 1973 og med en rekke separatutstillinger. Den detaljkarpe utførelsen er etter hvert erstattet av en mykere malemåte. Det kommer også fram skrift på hans bilder

uten at den har konkret betydning. Han er født i Bogøy i Nordland og er nå bosatt i Fredrikstad.

Kolbjørn Kværum hadde en "tradisjonell" skoleutdanning med hovedfag i historie (1970), og han tapte altså avstemningen mot kunstneren Per Christiansen. Christiansen brukte midlene til besøk i Tate og National Gallery i London for å bli inspirert av Turners og Constables arbeider. Interessant er tildelingen til en kunststudent. Framover dekkes også estetiske, tekniske og økonomiske fag. Orienteringen bort fra de tradisjonelle skolefagene er et resultat av utviklingen i skoleverket med større faglig bredde.

Stud. philol. Inger Angell Simonsen (examen artium 1968) nådde opp i 1971, for øvrig som første kvinne. Det var ved et språkkurs i Dijon i Frankrike hun traff sin kommende franske ekte mann. England hadde vært reisemål så langt og det må sees på som en følge av den sterke stilling England hadde for nordmenn i perioden etter andre verdenskrig. Nå var etterkrigs generasjonen på vei til litt mer "eksotiske" reisemål. Inger tok fransk mellomfag, engelsk og diverse kurs og fikk tittelen statsautorisert oversetter og tolk i Frankrike i 1985. Bostedet er Nice. Mange nordmenn som kjøper hus i Sør-Frankrike kan ha hatt kontakt med henne for å få hjelp med den franske fagterminologien. Inger Serradj er utnevnt til norsk honorær konsul i Nice fra 1992. Hun ble Ridder av første klasse av den Kongelige Norske Fortjenstorden i 2006.

I 1974 fikk Steinar Brenna (artium 1969) tildeling til musikkstudier i Frankrike. Steinar Brenna, da student ved Norges Musikkhøgskole i Oslo, avsluttet med eksamen på saksofon, den første i Norge. Han ønsket å bruke stipendiet på et sommerkurs i Nice. Det ble ikke noe sommerkurs, men et halvt års opphold i Paris. I tillegg til midler fra legatet, fikk han fransk statsstipend og studerte klassisk saksofon med Daniel Deffayet, Frankrikes fremste pedagog på den tiden. Steinar Brenna er nå bosatt i Tønsberg og arbeider som utøvende musiker. Undervisning i diverse kulturskoler og ledelse av femseks forskjellige storband, i en periode også Hønefoss Storband, hører med i presentasjonen av ham.

Per Christiansen med sitt bilde "Grunnstener eller atomvektens hemmeligheter" fra 2000.

De siste tildelingene

I 1984 ble beløpet høynet til kr 3000 og det var to søkere, Anne Jørgensen og Per Vollestad, som begge fikk støtte. Anne Jørgensen (avgangseksamen 1984) ønsket å studere et halvt år ved St. Godric's College som en del av en språklig/merkantil utdanning ved Otto Treiders Handelsskole. Hun ble cand. mag. i journalistikk, merkantil tysk og internasjonal handel og har senere arbeidet som nyhetsjournalist i NRK og som informasjonssjef i Den Norske Turistforening Oslo og Omegn. Hun er nå kommunikasjonsrådgiver og journalist i Godt Sagt kommunikasjon i Drammen og har også kontor i Hønefoss. Anne Jørgensen holdt hovedtalen for avgangselevne i juni 2007.

Per Vollestad (eksamen 1978) skulle være vel kjent som barytonsanger med mange utgivelser og fremføringer både lokalt og på store scener. Han har også fått anerkjennelse for sin doktorgrad fra Norges Musikkhøgskole på komponisten Christian Sinding. I 1984 gikk han siste året på Norges Musikkhøgskole og ville bruke stipendiet til et besøk hos tenoren sir Peter Pears på Pears-Britten School of Advanced Musical Studies. Vollestad ble invitert av sir Peter selv til å besøke ham og skolen. Peter Pears (1910–1986) var

tidens fremste ekspert på Benjamin Britten og gammel engelsk musikk. ”Jeg vil også prøve å få med meg noen sangtimer med Christopher Keyte ved Royal Academy of Music”, skriver Per Vollestad i søknaden.

En elevgruppe på 15 av skolens franskelever ble tildelt bidrag på kr 1 500 av legatet ved gjennomføring av en ukes språkreise til Paris i 1986. Det var ikke helt i tråd med legatets statutter at elevene ennå ikke var ferdig med sin skolegang, men skoleutvalget innvilget søknaden. I 1991 var det åtte kandidater og fire av dem fikk hver kr 1 500. Ingeborg Bleken (England), Jan Petter Lilja Bye (Frankrike), Øystein Arne Lundem (Frankrike/Tyskland) og Anne Mette Nistad (Frankrike) dekket ulike utdanninger. Tildelingen til flere personer kan sees som et tegn på at en ikke ønsket å sile ut kandidater etter karakterer ved avgangseksamen slik det var vanlig i legatets første år. I stedet var det en helhetlig vurdering som ga uttelling og tildelingen var spredt på fag, land og kjønn.

I 1999 var det tre søkere (Øystein R. Kristoffersen, Ingvild Lundem og Marthe Amanda Ottersen). Søkerne ønsket å studere datateknologi i fysisk planlegging i England, økonomi i Frankrike og tysk før medisinstudier i

Tyskland. Endelig var det en tildeling i 2005. Anne-Charlotte B. Sande fikk støtte til sin grad Bachelor of Photographic Arts ved University of Westminster, London. Det er altså tydelig at studenter søker til utlandet etter langt flere fag og fordypninger enn de tradisjonelle språkfagene.

Opphevelse av legatet

Prost Otto Christophersens legat ble opprettet i en tid da utenlandsreiser og studier for ”ubemidlet ungdom” var vanskelig. De tildelte beløpene var i de første årene en betydelig pengesum for studentene. Med synkende kroneverdi og økt levestandard hadde ikke tildelingen fra legatet så stor økonomisk betydning lenger. Legatets størrelse ga ikke rom for å heve beløpene til strekkelig så arbeidet med å administrere midlene ble urimelig stort i forhold til utbyttet.

Legatet ble opphevet med vedtak i Stiftelsestilsynet i 2008. Kr. 100 000 er overført til Ringerike videregående skole og beløpet vil finansiere deler av ekskursjoner for elever som fortsatt går på skolen. Det er årlig ønsker om å arrangere ekskursjoner til Storbritannia, Frankrike og Tyskland. Ved å bruke legatets midler slik at elever kan delta på studieturer, må legatstifters hensikter sies å være ivarett.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Borgen, P. O., 2000: Ringerike. By- og bygdeleksikon. Forlaget for by- og bygdehistorie, Drammen. 231 s.
- Elgmork, K., 1959: Seasonal occurrence of Cyclops strenuus strenuus in relation to environment in small water bodies in southern Norway. – Folia Limnologica Scandinavica No. 11 side 1—196. (Doktorgrad).
- Fonnum, H., 1949: Ringerikes høyere skole gjennom 25 år. 81 s.
- Færden, E. M., (red.) 1915: Hønefoss. Byens historie. Utgitt av Hønefoss kommune. 345 s. + 1 kart
- Gandrud, E., 1999: Minner fra Ringerikes høyere skole 1940-1943. Ringerike 71: 25—27
- Gandrud, E., 2002: Barndomsminner fra Hønefoss i 1930-årene. Ringerike 74: 19—24
- Ropeid, A., 1968: Hønefoss. Tredje bind. Kirke og skole – sentrum og service. Utgitt av Ringerike kommune. 326 s.
- Syvertsen, A., (red.) 1983: Den høyere skolen i Hønefoss 1884—1984. 124 s.

Nettsider

- Per Christiansen: <http://www.kik.no/>
- Anne Jørgensen: <http://www.godtsagt.no/>
- Per Vollestad: <http://www.vollestad.com/>
- http://no.wikipedia.org/wiki/Otto_Christian_Christophersen
- Christiansen, Elgmork, Vollestad: <http://www.snl.no/index.html>

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien er født (f. 1951) på Sokna. I 1965 begynte han på realskolen i Hønefoss. Examen artium på naturfaglinjen i 1970 ga grunnlag for realfagsstudier på Blindern. Etter et kort opphold som vitenskapelig assistent i Bergen, fikk han fast lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Lien har siden vært tilsatt ved skolen, fra 2005 som assisterende rektor. I 2009 er han konstituert rektor.

Fot. Normann.

11106 Sokna - Kjos Pensjonat.

Opi Bygderne

ANDERS MEHLUM vandret i Soknedalen omkring 1900. Anlegget av Bergensbanen var i gang, og veiene gjennom dalen var lagt om til de traseene som vi tilnærmet kjenner i dag. Om innholdet i avisen NU kan være spesielt, var personen Anders Mehlum en som ble lagt merke til og lett gjenkjent. Han var hvit i hår og skjegg, kledd i en lang svart frakk og gikk barbeint i sine halvpotter. Han bar bøker og blad med seg. 2. mai 1905 skrev Anders Mehlum i NU; her gjengitt med hans rettskriving:

Forfattet av redaktør Anders Mehlum for avisen NU

Fra Hamremoen i Krødsherad tog jeg Almandvejen over Skogen. Tømmermand Ole Tryterud fra Majbakken i Hol holdt paa aa tømre ei Husmandsstue for Hamremoen. Plassen ligger idyllisk i tykke Gran-skogen. Jeg fortsatte til Blikrsrud den første Gaard i Soknedalen og fikk kjøpt en tyk og god Melkeringe av Ole Blikrsruds Datter. Blikrsrud som døde for et par aar siden var en av Norges Bibliofiler. Han hadde Bøker heneft alle Vægge fra Gulv til Loft. Blikrsrud er en vakker Gaard med Skog omkring og et vakkert Vand nedfor Gaarden. I Solli var jeg ikke opom, i bygden var jeg først innom paa Narverud og Land. I Landsdalen abonnerede Jernbaneanarbejder, Karl Vallers Hustru på Bladet. Dette ekteparet er fra Sande i Vestfold.

Paa Skydsstasjonen Kjos var der Auktion og mange Mennesker. Det var en Møbelsamling fra Byen som bortauktioneredes for en Handelskars Rekning. En del rejsende Manufakturhandlere holder ogsaa Auktion paa Bygderne. Jeg var inde paa Kjos og kjøpte mig Kaffe og Smørrebrød, solgte Blade til en del udi en Løvhytte og saa på Folkelivet en Stund. Hørte ogsaa paa Lensmand Stalsbraatens Auktionsoprop. Han tog Saken meget nøktern og brukte ikke de saftige Auktionsvitser som ofte brukes til aa stimulere Folket. Det behøves sandelig ikke, for Folk er Regelen gælne nok til aa by let. Jeg havde gjerne dvelet der lengre for aa se paa Livet da der var god Orden og pent Folkeliv, ikke en eneste fuld Sjel, men

det lei til Kvelds og jeg vilde naa Ølde den Dag. Jeg gik til Slette, en vakker Herregaard, hvor den meget venlige Frue kjøpte "Nu" og trakterede med Vin og Kaker.

Saa gik jeg en middelalderligt romantisk Bejnvej over Elven til Austsiden av den smale Bygd. Jeg solgte Blad til en Jernbaneanarbejder nea Ruud som vilde bruke sin Fritid om Kvelden til aa fange Fisk med Stangen – eller kanskje det var med Kroken. En vakker Riddervej fører videre til Ølde hvor hen jeg kom i rette Kveldsverdtid.

Bankkasserer Ole E Aalde var paa Bytur, men hans Hustru som er en kunnskapsrik, dannet, religiøs og dygtig Kvinne gav mig et triveligt Natteherberge.

Paa min Rejse i fjor gik jeg fra Ølde til Lunder kirke hvor Biskop Dr. Bang St Hansdag holdt Visitas. Først gik jeg op til min Postabonnet, Kirkesanger Viker for at blive kvit min velsignede store Avismappe. Viker tok min mappe i Forvaring og jeg ble buden inn og serveret Melk og Viker betalte sin Kontingent. Saa travelt det end nu var og saa meget han maatte have i Hovedet da han straks efter skulde være Førstemand til aa katekisere.

Borte i skogen var et utall af Veje inn i den vakre Granskog rundt kirken og den sandstrødde Kirkeplads. Paa Kirkegaarden var der meget aa se, da der var mange vakre og ærverdige Mindesmærker. Ole Levorsen Slevigens Gravminde tiltrak sig min specielle Opmerksomhed. Han var en en mærkelig Mand, havde ikke gaat paa nogen Skole, men var saa dygtig i Mathematik at han løste akademiske Prisopgaver, og ble omtalt af Professor Hansteen. Ole Levorsen Slevigen budde i Krøshera, men var

opvokset i Soknedalen og han skjenkede en Kirkeklokke til Lunder Kirke for at ved sin død skulde faa en Gravplass der.

Hans Gravminde er en Malplate, hvorpaa der staar:

*Ole Levorsen Slevigen.
Født paa Gaarden Oppegaarden i Sognedalen 21. Sept. 1791.
Død i Krødsherred paa Gaarden Slevigen den 23. Januar 1833.
Her hviler Norske Bondemand,
en Hæder for din Hæderstand
Hans meget Gods, hans Gaard
og Grund var ringe ham imod
det Pund af Aandens Kløgt,
som Gud ham gav.
Med det han aagret til sin Grav.
Han kunde regne banen ud
som er hver Stjerne sat af Gud.
Han regned smaat, han regnet stort,
sin Tro han dog ei regned bort.
Mangt Tungemaal han havde lært,
men ett var ham for alle Kjært.
Det Sprog han fant i Bibelens Bog,
af det sin Trøst, sit Haap han tog.
Gud unde dig saavidt du kan,
at leve og at dø som han.*

Viker fortalte mig at Mindet er skrevet af Biskop Jørgen Moe, som den gang var Præst i Krøshera. Viker har alltid meget at fortelle med Aarstal og Datoer i sin Ringerikskundskap. Lunder Kirke er baade udvendig og indi meget ærverdig og ganske eiendommelig.

Ole Levorsens gravminne.

Foto: Elise Marie Abelgard

157
Oslo, 8. Juli 1930.

160
No. 4, 5, 6. 35. Aarg.

Nu

Redigeret og utgivet
af
And. Mehlum.

176
Kirkesanger E. Viker

i Lunder i Soknedalen er død 65 Aar gml. Fra Lærerskolen kom Viker ung til Lunder som Vikar for den syke Klokker, og da denne straks efter tok Afsked, fik Viker Posten og underviste efterhvert 3 Ætled. I det hejle læste han ved samme Skole i 47 Aar. Viker var Lærer af Guds Naade, fødd til Lærer og var ualmindelig afholdt og høgt agtet af alle. Elevene holdt af ham som af sin egen Far. De Tillitshverv han havde, viste hvilken Tiltru Folket havde til ham. Han var Forlikskommissær i over 30 Aar, like til sin Død. Skolestyrets Formand var han i over 20 og like længe Medlem af Værgeraadet i det samlede Norderhov. Han var en varm Bokven, havde over 4000 Bind utvalgt Litteratur, mest historisk. Politisk var han Totalafholdsmand, holdt 3 Oslodagblade og 3 fra Drammen men ingen fik vite hvordan han stemte. Viker var ingen Popularitetsjæger, møtte alle paa samme venlige Maate, var lun og reel og traust. Meire agtet end Viker var ingen paa Ringerike. Ved Begravelsen viste det sig, hvor rotfæstet han var i Folkehjerterne. Det var en travl Arbejdsdag og Skogsdriften i fuld Gang, men der møtte Mand af Huse, saa den store Kirke var overfyldt. Kranseene havde ikke Plass paa Kisten. Der var hængt Kranse paa alle Kirkestole. Der var et dypt Alvor over Bygden — det var som en organisk, stor Del af Bygden gik bort for altid. Pastor Haugerud holdt Mindetalen, og siden talte Provst Smith, Ordfører Larsen, Bokhandler Bye og Skoleinspektør Zigstad. Det er meget, meget sjelden, at en Menighejt staa saa dypt grepet paa Stranden, naar en Mand lægger fra Land over i Ewighejten.

Viker arbejdede meget med Ringerikes Kultur- og Ætshistorie, saa ingen kunde maale sig med ham i disse Ting. Han skrev et af de værdifuldeste Dele i Norderhovs store Bygdebok og havde samlet rikt Stof til Soknedalens Historie. Det er ordnet. Hermand Oppen har det i eldfast Hvelv, indtil Bygden faar Raad til aa publisere det.

Uttæn fra: Elise Marie Abelgard

Foto: Odlaug Berg

Salmaker Ole S. Kollen

Da Biskop Bang, Provst Færden og Præsterne Frost og Christophersen kom begynte Visitasgudstjenesten straks. Alle Bygdens Lærere var fremme og overhørte hver sine Skolebørn. Det gik meget godt altsammen. Gudstjenesten som afsluttedes med Overhøring og Hyrdetale, var overmaate opbyggelig. Kirken var fylt til siste Plads af Tilhørere. Biskop Bang er en Personlighed, udkommet i bare en Utgave. Provst Færden er Venligheden i egen Person og trods alle Angrep under den paagaende Kirkestrid bevarer han en kontemplativ Ro og Ligevægt.

Paa Kirkemoen er der nu svær Graving i den lange Granmo. Moen er saa flat at Jernbaneskinnerne kunde lægges i spor paa flate Marken. Et var der dog i vejen. Linien kunde ikke sør i fra hæves op til aa naa Niveau med Moen og saa maatte man grave en flere Mandshøgder dyp Rende gjennom hele Flaten fra Veltikol til Lundesgaardsjordet for aa faa Legeme til Banen.

Etter en god Overnatting med Adgang til Vikers rikholdige Bibliotek og den extra gilde Rømmegrauten til Fru Viker til Frokost gik jeg nordover igjen. Fru Oppen paa Lønnesgarden kjøpte Nu og trakterede Kaffe og Kaker. Gik saa til Oppegaarden hvor Hr. A.P. Oppegaard

vart Abonnet og hans Hustru trakterede med The og Kaker. Pastor Frost budde i 1. etage, men var i Kirken med Konfirmanterne.

Nu gik jeg til Berg. Baade Berg, Lønnesgarden og Oppegaarden er store Skoggaarde og reine Herregaarde baade ute og inne. Ind ad den stilfulle gamle indkjørselsport paa Berg staar der en høg Bauta paa hver Side med udhugget Skrift der Gjesten bydes velkommen i Guds Navn og Aarstallet 1761.

Oluf Berg er nylig kommen fra en fisketur op i Fjeldet og havde fisket meget godt. Berg er Idrettsmand i heile sin Sjæl, vant i sin Ungdom Norgesmesterskapet som syklist og har deltageret i al slags Sport. Sportemblemer og Jagt-trofeer er der fuldt af i hans Arbeids-værelse. Jeg vart buden til Middag, Ferskfisk, feit og gul som en Mongol, Saus med 90% fersk Fløte og Fiske-suppe med samme Fløteprosent. Fru Berg var i Kristiania, men husbestyrerinnen stelte udmerket. Gunder Uggen var der og, han havde været med Berg paa Fisketuren.

Fra Berg snudde jeg sørover om Hovland og til Pukerud hvor sønnen Elling Roverud betalte Kontingent og hans Mor serverede Kaffe og Pandekake og sa vart jeg buden Natteherberge. Men det var tidlig paa Eftan og jeg tog derfor en tur i den øvre Grend. Gik til Øvre Halkjenrud, hvor Elling E. Aalde, Bankkasserer Aaldes Søn, vart min Abonnet. Hans Hustru som er Elling Roveruds Datter, trakterede med Melk, Kaffe og Kaker, meget koselige Folk. Var saa et stykke sørover til Sørsdal, hvor Datteren kjøpte "Nu" og trakterede med Melk. Det samme skjedde paa Sørsdalshaugen og paa Nedre Halkjenrud.

Jeg kunde med god Samvittighed efter en velbrukt Dag gaa til Pukerud hvor jeg efter en fortræffelig Kveldsverd fik Elling Roverud sr. til aa fortelle sitt Levnetsløb. Oppaa det nette Soveværelse sad jeg og skrev Manuskript indtil den røde, runde Morgensol dryssede sit Smil paa en forfærdet Natterangler. Jeg var visst den siste i Seng i Soknedalen. Derimod tør jeg ikke rose mig af at jeg var den første som stod op. Ut paa Morgenen fik jeg Kaffe og Kavringer paa Sengen. Kavringer som jeg er saa glad i som mig selv. Forøvrigt er Kavringer en alt for sjelden Vare paa Landet. Da jeg endelig kom ned, havde E.Roveruds fortreffelige

Hustru en extra feit og flott Rømmegraut færdig.

Og saa lagde jeg ut paa Dalen igjen. I Tangen og Evjua solgte jeg Blad paa de fleste steder. I Evjua var Elling Flaskerud paa Besøk og vart resolut min Abonnet. Trakteret med Melk og Kaffe vart jeg og, før jeg gik sørover til Bornaas, tog over Elven og nordover til Tranby der Anders Dokka vart Abonnet. Det var et trivelig Hus og jeg vart servert Kaffe og Kaker og sat der længe for aa bie Skuren af mig. For til Glæde for hejle Bygden varte den stride Skuren næsten Timen til Ende. Alt skaut Vækst saa jeg nesten kunde høre Blade og Græs takke Gud for en god Skjænk. Jeg gik op til Lærer Thackle paa Øverby hvor jeg vart mottaget med største Elskverdighet og den gildeste Middag og buden til Natteherberge.

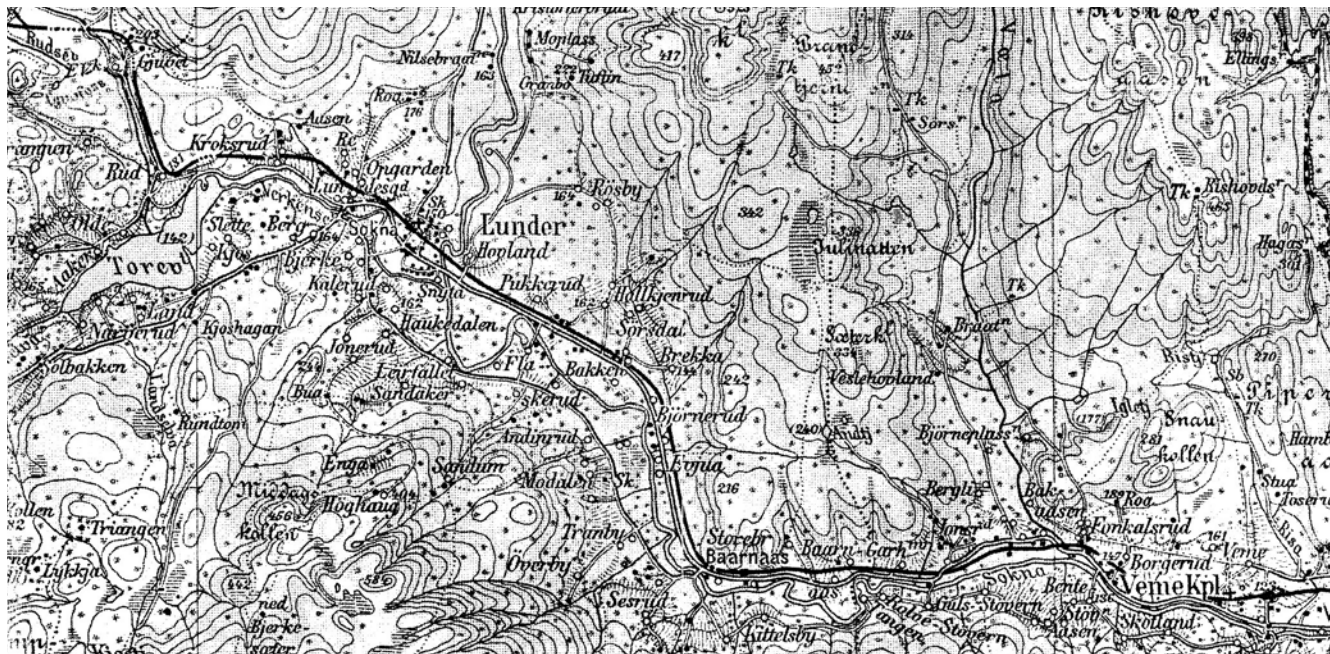
Foto: Else Marie Aabelgard

Da Anders Mehlum ble sjuk på Sjøheim, Sokna i 1942, kom han til Lunder gamlehjem der han døde 10. august 1942. Ståle Kyllingstads monument ble avduket på Lunder kirkegård 29.10 1944.

Da der var en del af Efdan igjen gik jeg en tur til Modalen der Skomaker Ole S.Kollen vart min Abonnent og til Erik Modalen paa nordre Gaard. Eriks Hustru er Datter af den bekjendte Kari Ejdal eller Kari Heje som man sier i Hallingdal og vart der til Midnat, før jeg kom tilbake til lærer Thackle. Om

Natten leste jeg også der i mange Bøker og skrev en del Manuskript. Neste Dag labbede jeg glad og fornøyd sørover Dalen til jeg kom til Johan Søhol, en rik Mand som var kommen fra Strømsodbygden og som er gift med en Datter af Gunnar G. Trommald i Flø og han vart min Abonnent. Hos

Elling Veme fik jeg kjøpt Middag, men da jeg skulle betale fik jeg ikke Lov til det. Saa gik jeg til Heggen Skole hvor Kirkesanger Grov i Veme Kirkesogn vart min Abonnent. Herr Grov er fra Stryn og hans hustru er bankasserer Aaldes datter. I god Kveld naadde jeg Hønefos.

Soknedalen, del av granteigskart F 34, første gang utgitt i 1919 av Norges geografiske oppmåling (i dag: Statens kartverk)

Hovedbygningen på Blixrud ca. 1900.

Modalen fotografert av kunstmaleren Hans N. Ødegaard i 1898.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Avisen NU fra 02.05 1905
- Gotaas, Thor 2004: Livslang skrivekløe, Spartacus forlag
- Gotaas, Thor 2005: Det beste om Hallingdal i NU, Haug forlag
- Guldal, Jon 1944: Små stubber om gamle gubber, Villvoll skrivestuggu

FORFATTEROMTALE

Anders Mehlum (1848 - 1842) ble født i Børsaskogen, Skaun i Sør-Trøndelag. Han vokste opp på husmannsplassen Melan, til daglig kalt Bjørnstu. Anders var eldst av tre brødre. Han var lærer, journalist, folkeminnegransker, forfatter og redaktør. Anders Mehlum var kjent for utgivelse av bladet "NU", forfatter av 7 bøker og flere småskrifter. Han døde på Lunder gamle hjem og ble gravlagt på Lunder kirkegård. Den 29. oktober 1944 ble det avduket en minnestein på hans grav.

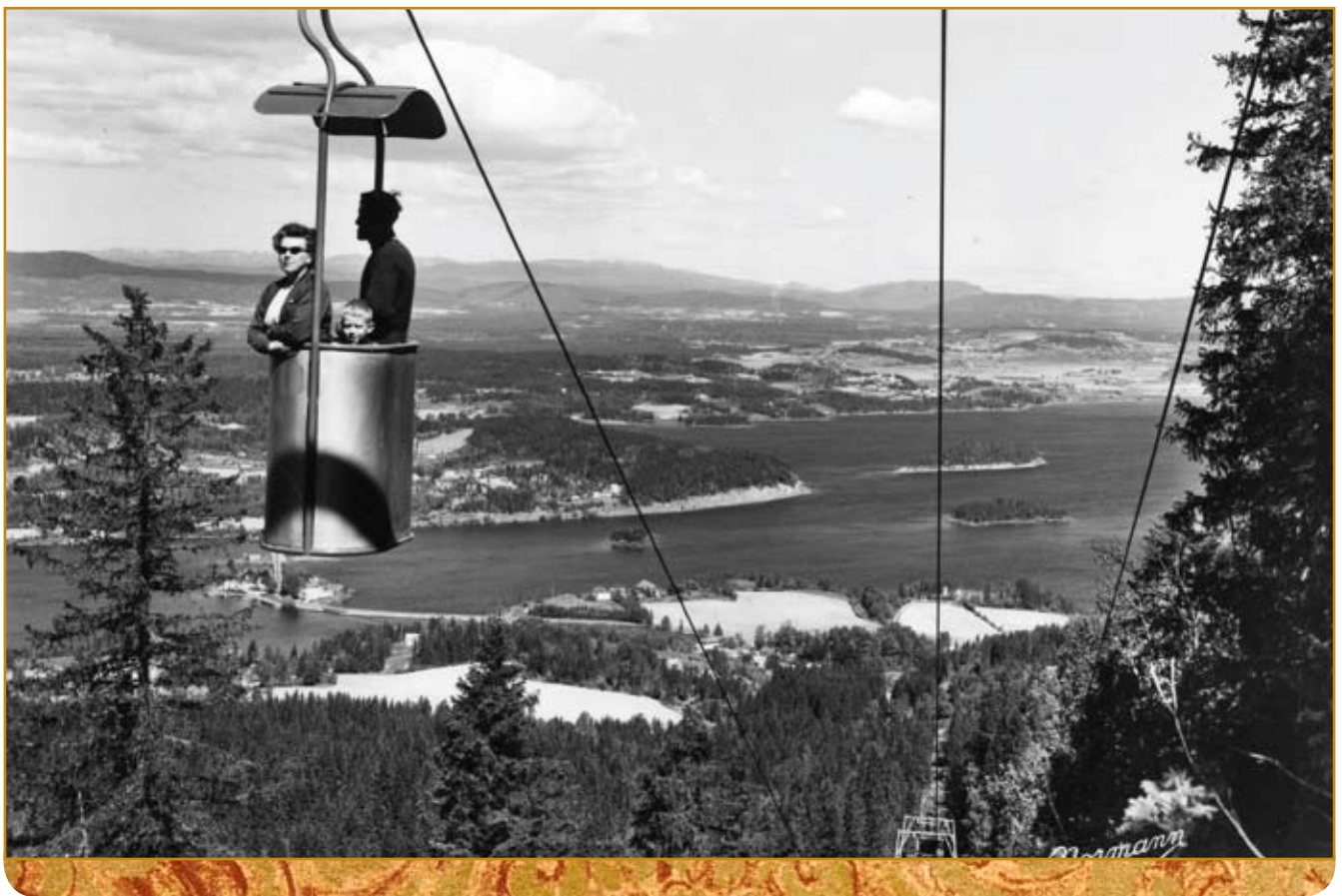

Foto: Postkort

Tønne i øvre del av taubanen i Krokkleiva, trolig fra 1960-årene.

Taubanen i *Krokkleiva*

Taubanen i Krokkleiva er for de fleste på Ringerike et velkjent begrep, men få kjenner antagelig til dens forhistorie som startet på Jevnaker under krigen.

Per Ole Rønning.

Bak Hadeland Glassverk ligger en sand- og grusmo som dekker et areal på ca. 120 mål. Området eies av Moe gård og har navnet Moesmoen. Skogsområdet er avgrenset av Bergensbanen og riksvei 241. I dag er dette et yndet område for spaserturer og trening. Moe er den største gården på Jevnaker med ca. 1 000 da dyrket mark. Hele sentrum – Nesbakken – og Hadeland Glassverk ligger på Moes grunn. Grensen for gården følger Moeselven fra utløpet av Mosjøen i Nordmarka. Moesmoen ligger rett bak Hadeland Glassverk.

Allerede på 1700-tallet ble området tatt i bruk til militært formål. Soldatene

som ble utskrevet til Oplandske regiment hadde fra 1762 sine øvelser på Tandbergmoen ved Norderhov kirke i Ringerike og på eksersisplassen i Moesmoen på Jevnaker. Kanonhuset som fremdeles står ved innkjøringen til Moe gård, stammer fra denne tiden og ble oppført i 1782. Da militærleirene rundt Hønefoss ble anlagt på slutten av 1800-tallet gikk Moesmoen ut av militær bruk for en periode.

Da tyskerne angrep Norge i 1940, foregikk det kraftige trefninger og krigshandlinger i Haugsbygd under fremrykningen mot Jevnaker. De norske

styrkene trakk seg stadig tilbake og den siste forskansingen i dette området var i Moesmoen. Tyskerne ble drevet tilbake under første angrep, men før neste angrep hadde de norske styrker trukket seg tilbake mot Hadeland. Tyskerne kunne marsjere inn i Jevnaker uten noen ødeleggelser.

I de første krigsårene var det ikke stasjonert tyske soldater på Jevnaker inntil tyskerne fant ut at området i Moesmoen var godt egnet som ammunisjonslager. Anlegget av ammunisjonslagret startet sannsynlig i 1942/43. Tyskernes begrunnelse for stedsvalget antas å være de gode vei-

og jernbaneforbindelsene til området, gode grunnforhold, lett å grave ut bunkere og anlegge veier. Skogen var tett og ga bra skjul og det var allerede et tett veinett i skogsområdet.

Tyskerne anla flere bygninger for soldatene og rekvirerte også en rekke bygninger i Jevnaker. Moesmoen ble gjerdet inn og ca. 90 bunkere ble anlagt rundt om i det 120 mål store skogsområdet. For transporten av ammunisjonen ble det anlagt et eget sidespor på Jevnaker jernbanestasjon og derfra ble det bygget en ca. 2,5 km lang taubane gjennom området og inn til kommunegrensen mot Ringerike. Taubanen ble bygget av tyske ingeniørsoldater og hadde tre stasjoner for av- og pålessing der bunkerne var anlagt. Store mengder ammunisjon ble sendt til Jevnaker for lagring og lageret var i full bruk av tyskerne frem til frigjøringen i 1945.

I november 1945 kan man i Ringerikes Blad lese at ammunisjonslagrene skal fjernes. Det ble stilt til disposisjon ti lastebiler som skulle gå i fast rute med ammunisjon til Oslo. I tillegg ble mye fraktet til Eggemoen for sprengning og store mengder senket i Randsfjorden. Området ble ryddet for piggråd, bunkerne ble revet og installasjoner fjernet.

Den 2,5 km lange taubanen ble flyttet til Krokkleiva og montert som heis for persontransport. Anretningen på taubanen for frakt av ammunisjon ble påmontert en krakk slik at man kunne sitte på denne under turen opp og ned kleiva. Taubanen ble etablert av Inga og Leif Falk som drev Kleivstua, og den ble åpnet 17. mars 1948. Taubanen ble en stor turistattraksjon og folk kom i busslast etter busslast fra Oslo for å ta turen i heisen, oppleve Kleivstua, se den flotte utsikten over Ringerikslandskapet og gå turen til Kongens utsikt. I løpet av fem påskedager i 1948

ble 5000 personer fraktet opp og ned Krokkleiva.

I 1958 ble de gamle stolene skiftet ut med ”tønner” av metall og heisen fikk raskt navnet tønneheisen i Krokkleiva og var en viktig turistattraksjon inntil den ble nedlagt i 1978. Hver ”tønne” kunne ta inntil ca. fire personer, og

man sto i ”tønnene”, mens man kunne sitte to og to i stolheisene.

I løpet av 1960 ble Dronningveien bygget ferdig, og den ble en stor konkurrent til taubanen. Generelt strengere krav til vedlikehold av taubaner kom i 1970-årene, og de var også medvirkende årsak til at taubanen i Krokkleiva ble nedlagt.

Foto: Postkort

Svevebanen til Kleivstua - Ringerike

Nedre del av stolheisen i Krokkleiva, trolig omkring 1950.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Harsson, Margit 2000: Holekalenderen 2000
- Olsen, Einar (1923-2003): Muntlig informasjon
- Ringerikes Blad 1945, november

FORFATTEROMTALE

Per Ole Rønning (f. 1959) er født og oppvokst på Jevnaker. Han er utdannet som ingeniør, og har siden tidlig ungdom vært historieinteressert. Han har vært formann i Jevnaker historielag, og sittet flere perioder i styret for Hadeland Folkemuseum. Rønning satt 7 år i redaksjonen til ”Årbok for Hadeland”, hvorav 3 år som redaktør. Videre var han med og bygget opp Kistefos- Museet. Per Ole Rønning har vært aktivt med i politikken gjennom 20 år, hvorav 4 år som ordfører i Jevnaker. Hans arbeidsplass er Hadeland Glassverk.

Hønefoss videregående skole i Osloveien, ca 1960.

Fra Hønefoss tekniske aftenskole til Hønefoss videregående skole – yrkesopplæring i 100 år

I 2009 har Hønefoss videregående skole dobbelt jubileum. Det er 100 år siden skolen ble grunnlagt under navnet Hønefoss tekniske aftenskole og det er 50 år siden skolen tok i bruk lokalene i Osloveien. Den tekniske aftenskolen startet virksomheten i lokalene til Middelskolen, hvor dagens Ringerike videregående skole holder til.

Bodil Johansen

I 1907 nedsatte Hønefoss formannskap og Hønefoss Håndverkerforening en komite for å forberede opprettelsen av en teknisk aftenskole i Hønefoss. Komiteen bestod av stadsingeniør L. Gudbrandsen, gullsmed Thv. Jørgensen, verksmester Eriksen, farver J.B.O. Grønlie og lærer K. Espe. Denne komiteen leverte sitt forslag til Hønefoss bystyre, som i møte av 23. juni 1908 beslutta å opprette Hønefoss tekniske aftenskole fra høsten 1909.

Bakgrunnen for ønsket om å opprette skolen var at de som hadde et håndverksyrke, skulle kunne få ei mer formell utdanning og et papir på at de var kvalifiserte for yrkesutøvelse innafør sitt fag.

Hønefoss byhistorie er i stor grad knyttet til sagbrukene som lå ved fossen. En av forutsetningene for opprettelsen av skolen var at de ungdommene som hadde tilknytning til Hønefoss Brug

(Bruget) skulle få anledning til å søke skolen, og da måtte undervisninga tilrettelegges best mulig for dem. De var ellers i alderen 14-20 år. En annen forutsetning var at staten skulle bidra med to tredeler av utgiftene og Hønefoss og Norderhov kommuner med hver sin halvdel av resten. Dessuten måtte elevene betale skolepenger. Det kosta 75 øre per måned å være elev, men det var mulig å søke fri plass for dem som ikke kunne greie å betale en slik kostnad.

I januar 1909 ble det satt i gang et forberedelseskurs, med 91 påmeldte elever. Det ble oppretta tre klasser med hhv. 27, 28 og 36 elever. Kurset ble avsluttet i begynnelsen av april samme år. Høsten 1909 starta den "egentlige" aftenskolen opp undervisninga i leide lokaler ved Middelskolen. Det er der Ringerike videregående skole holder til i dag. Kirke- og Undervisningsdepartementet (KUD) godkjente skolen formelt da skolens styre var på plass. Skolestyret ble godkjent av Hønefoss bystyre og Norderhov herredsstyre i 1909, og bestod av adjunkt J. Lorentzen, gullsmid Thv. Jørgensen og verksmester Erik Eriksen for Hønefoss, mens Norderhov var representert ved reparatør Karl Johansen og formann Levor Pedersen. Skolestyrets formann ble Lorentzen mens Jørgensen ble varaformann. Ved oppstarten var det i alt 36 elever, med 14 elever i 1. klasse og 16 elever i 2. klasse samt seks hospitanter i forskjellige fag. Undervisningstida var fra kl 18:00-19:45 mandag til fredag. På dagtid var elevene i ordinært arbeid. Elevene fikk undervisning i "Norsk med samfundskundskab og regnskabsførsel, skrivning og regning, geometri og utmaalingslære, konstruksjons- og projekstegning, frihaands-tegning, fagtegning med tilhørende undervisning og naturkundskab (fysikk/kemi) med materiellære. I tegning begynner man med tegning efter klodse og gjenstande". Skolen var for øvrig tre-årig.

Skolens første lærere var Knut Espe, som underviste i regning og geometri, stadsingeniør Ludvig Gudbrandsen, konstruksjonstegning, arkitekt Sverre Hurum, frihåndstegning, S. Kinnerød, norsk, regning og geometri, Knut Tvedte, norsk og J. M. Sørensen, norsk og regning. Ikke alle fikk forlenga engasjementet etter at forberedelseskurset var avsluttet, og den tekniske aftenskolen starta med tre lærere: Ludvig Gudbrandsen, J. Steffensen og K. Tvedte. Sistnevnte ble også valgt til skolens kasserer og regnskapsfører. Samtlige lærere var timelærere og hadde annet arbeid på dagtid. Lønna var kr 1,50 per time, men den økte til kr 2,00 pr time fra januar 1910.

Vanskelige tider

Skolen ble drevet videre med noenlunde stabilt elevtall utover mot 1920-tal-

let og videre. I 1929 kom det store børskrakket, og det fikk konsekvenser også for vårt distrikt. Arbeidsledigheten steig dramatisk og for mange betydde det rein og skjær nød fordi det var umulig å finne arbeid. I 1936 fikk derfor landets tekniske aftenskoler en anmodning fra Sosialdepartementet og Kirke- og Undervisningsdepartementet om å sette i gang tiltak for arbeidsledige. Hønefoss tekniske aftenskole imøtekom anmodninga og satte i gang et snekkerkurs og lokaler ble leid ved Hønefoss folkeskole. Høsten 1936 starta det første kurset opp med 14 elever. Et par år seinere ble det satt i gang et kurs i jern- og metallarbeid som ble holdt i lokalene til "den lille kraftstasjon" på bybrua. I våre dager er det bare den nederste etasjen som står igjen.

Begge disse kurs var svært attraktive, og i hvert fall ved en anledning var det ca 40. søkere til 14 plasser slik at elevene måtte gjennom en opptaksprøve. Kurstida var på åtte måneder med 30 timers praktisk undervisning per uke på dagtid pluss ti timers kveldsundervisning i teoretiske fag. Elevene fikk også tilbud om tilleggskurs i faglig kalkulasjon og bokføring.

Krigsåra

Ved krigsutbruddet den 9. april 1940 ble skolen innstilt fordi undervisningslokalene ved Ringerike høiere skole (tidligere Middelskolen) var tatt i bruk til innkvartering av militære tropper. Først den 14. mai samme år kom un-

dervisninga i gang igjen. Elevene skulle like fullt ha eksamen og KUD sendte ut retningslinjer for hvordan eksamen skulle gjennomføres under de rådende omstendighetene. Da retningslinjene fra KUD kom, var imidlertid eksamen allerede i gang ved aftenskolen og den ble gjennomført etter de planene som forelå før krigsutbruddet. Det ble likevel tatt hensyn til elevenes situasjon. Det var også vanskelig å komme i kontakt med alle som skulle ha vært oppe til eksamen fordi noen hadde slutta og andre hadde blitt borte av andre grunner. En av lærerne var også borte under hele krigen fordi han tok del i motstandskampene. Den praktiske undervisninga gikk, etter hva jeg veit, som normalt gjennom alle krigsåra. Til tross for krigen måtte en prøve å holde hjula i gang så godt som råd var, og i 1940 ble det vedtatt å starte en "forskole for håndverkere". Det var for å forberede dem som gikk på de såkalte "krisekurser" (snekkerkurs og jern- og metallkurs) på overgangen til fagskoler. Undervisninga foregikk i lokalene til Hønefoss Karosserifabrikk i Øyabakken, eller Arnemannsveien som den heter i våre dager. I tillegg hadde elevene kveldsundervisning i lokalene til Ringerike høiere skole. Samme år ble det bestemt at skolen skulle bytte navn fra Hønefoss tekniske aftenskole til Hønefoss yrkesskole, med virkning fra skoleåret 1941/42. Skolen fikk ordinært driftstilskudd fra KUD og skoleåret ble utvidet fra åtte til ti måneder. Den daglige undervisningstida i verkstedene var fra

Foto: Knut Espe, Buskerud fylkesforarkiv

Fysikktime.

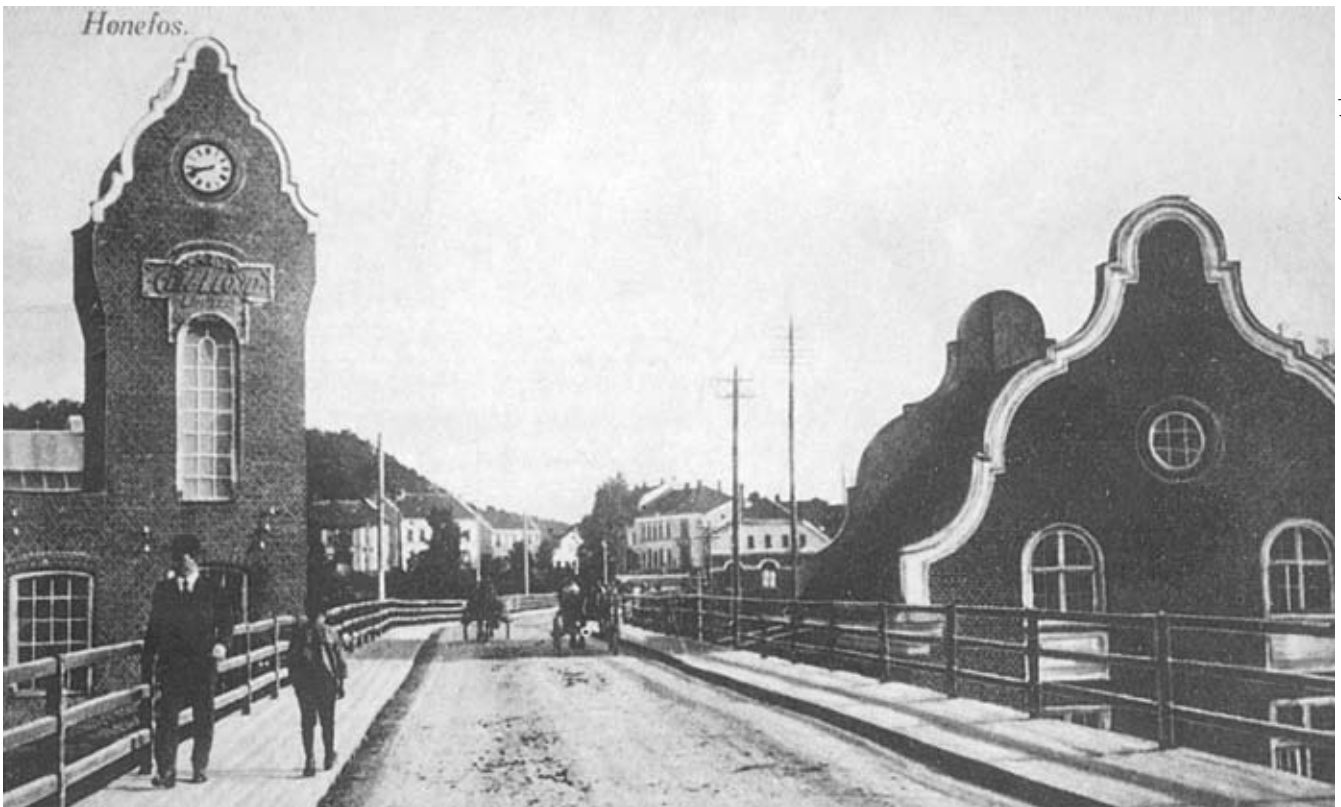

Foto: Knut Espe, Buskerud fylkesfotoarkiv

"Den lille kraftstasjon" på bybrua (på høyre side)

klokka 07:00-13:30, lørdager til klokka 12:30. I tillegg var det teoriundervisning ved Hønefoss lærlingskole fra klokka 18:00-19:30. Skolen hadde da en egen fagavdeling for jern- og metallarbeidere, men skolen uteksaminerte ikke bare elever innafor dette fagområdet. I skolens årsberetning for 1946/47 kan en lese at ni av elevene var elektrikere, tre var rørleggere og tre var barberere/frisorer. Disse elevene var kun kveldselever og var i arbeid på dagtid.

Veien videre

I 1951 ble det bestemt at Hønefoss og Norderhov kommuner skulle bygge en ny yrkesskole, og Norderhov kommune gav tomt til det nye bygget på eiendommen Bråten i Dalsbråten. Likevel ble ikke bygginga satt i gang før i 1957. Den nye skolen stod ferdig til skolestart høsten 1959. Da den stod ferdig, fikk skolen igjen nytt navn – Ringerike yrkesskole. Fagkretsen og klassetallet ble nå betydelig utvida:

- tre klasser for jern- og metallarbeidere,
- en klasse for kjole- og draktsyere,
- en klasse i husstell (organisert i to kurs à ½ år),
- en klasse for bilmekanikere og en klasse for elektrikere.

Til sammen var det 85 elever det første

skoleåret. Til rektor- og lærerstillingene meldte det seg over 100 søkere, og Richard Borge ble tilsatt som rektor. 11 lærere ble også tilsatt.

Prislappen for det nye og prektige skolebygget var på 1,6 millioner kroner og arkitektene Evensen og Torset hadde grunn til å være stolte. Likevel var ikke alt på plass til skolen åpna, blant annet mangla en hel del undervisningsutstyr.

Det kom på plass etter hvert og fra høsten 1960 var det full drift. Det kom delegasjoner fra både nær og fjern for å ta den nye skolen i øyesyn. Til og med utsendinger helt fra Finland kom på besøk, enda finnene var kommet langt med sine yrkesskoler. Skolen i Osloveien var så flott at den ble kalt Norges peneste yrkesskole! Det var bare ett skår i gleden, og det var at det allerede var for trangt på skolen, og mange elever og foreldre var svært frustrerte fordi så mange som 48% av søkerne måtte avvises på grunn av plassmangel.

Først i 1968 ble byggetrinn 2 påbegynt og etter alle omkalfatringene stod både den nye og gamle delen klar til bruk høsten 1970. Nå kunne all undervisning for første gang foregå under eget tak og skolen hadde også endelig egen gymsal.

De store skolereformene

Det skjedde flere endringer i skolen i tida framover, og spesielt på 1990-tallet. Skolen skulle igjen få nytt navn, og denne gangen var det Ringerike yrkesskole som ble byttet ut med Hønefoss videregående skole. Det betydde at skolen nå gikk over fra å være en rein yrkesskole til å også tilby allmennfaglig utdanning – det som før ble kalt for "gymnasfag". I 1990 starta det første kullet med elever som tok allmennfaglig tilbygging og i 1991 avslutta disse elevene påbyggingskurset. De hadde da gjennomgått to års "gymnaspensum" på ett år og i alt 27 rødruss ble uteksaminert det året. I 1991 mottok også ti yrkessjåfører fagbrevet, som de første i landet.

I 1994 kom den store skolereformen – Reform 94, som medførte store forandringer. Antall grunnkurs ble dramatisk redusert fra noe over 100 til 13, og det ble også slutt på praksisutplasseringa for grunnkurselevener. Det betydde mer teoriundervisning og mindre praksis for elevene, og mange var bekymra for yrkesfagenes framtid. For Hønefoss videregående skoles del medførte reduksjonen i fagtilbudene også at sømlinja forsvant, til store protester både fra elever og lærere. Søm- og konfeksjonsutdanninga hadde kanskje

stått spesielt sterkt på Ringerike siden flere konfeksjonsbedrifter hadde tilhold i distriktet, som for eksempel Blystad/Udis og Kongress. På den annen side var en av fordelene med reformen at langt flere grunnkurs enn før ville bli fulgt opp med videregående kurs, slik at elever slapp å bevege seg sideveis i utdanningssystemet, men heller kunne flytte opp på et høyere nivå på den utdanninga de hadde begynt på. Dessuten fikk 16-åringene fortrinnsrett til skoleplassene og alle som gikk ut fra grunnskolen ville være sikra rett til tre års videregående utdanning. I denne perioden kjøpte Buskerud fylkeskommune deler av anlegget på Risesletta, og byggfag, bilfag og transportfag ble flytta dit.

I 2006 kom det enda en ny skole-reform: Kunnskapsløftet. Reformen omfatter hele utdanningløpet fra 1. år på barnetrinnet til og med videregående utdanning, og målet er å få de enkelte trinna i utdanningløpet til å bygge på hverandre. For yrkesfagas del betyr også reformen en stor forbedring fra Reform 94, nemlig at elevene er utplassert en dag per uke gjennom hele skoleåret for å jobbe innafor sitt fagområde.

Hønefoss videregående skole de neste 100 år

Som vi har sett, har det skjedd mye med skolen siden den starta under relativt beskjedne forhold i 1909, og det er naturlig å gjøre seg tanker om hva som vil skje de neste 100 år. Det som er helt klart er at de to videregående

skolene i Hønefoss skal slås sammen til en ny, stor skole. Buskerud fylkeskommune har bestemt at den nye skolen skal stå ferdig i 2014 og at den skal bygges i Osloveien, hvor Hønefoss videregående skole fortsatt holder til. Foreløpig har fylkeskommunen satt av mellom 500 og 600 millioner kroner til utbygginga.

Den nye videregående skolen vil ha plass til mellom 1500 og 1600 elever og vil trolig ha mellom 300 og 400 ansatte. Slik Hønefoss videregående skole framstår i dag, er den en velfungerende skole og arbeidsplass for de ca. 750 elevene og ca 140 ansatte, og skolen har stor bredde i utdanningstilbudet:

- Restaurant- og matfag
 - Design og håndverk
 - Studiespesialisering m/formgivingsfag
 - Helse- og sosialfag
 - Bygg- og anleggsteknikk
 - Service og samferdsel
 - Elektrofag
 - Teknikk og industriell produksjon
 - Medier og kommunikasjon
- I tillegg tilbyr skolen:
- OPUS Ringerike (voksenopplæring og realkompetansevurdering)
 - Yrkesjåføropplæring
 - Påbygging til studiekompetanse.

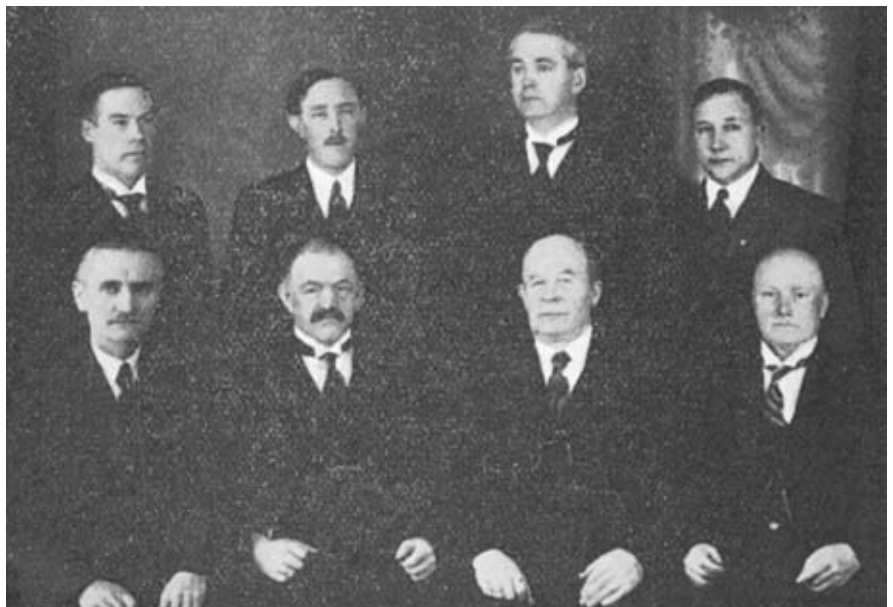

Foto: Skolens arkiv

*Lærere ved Hønefoss tekniske aftenskole 1934.
Bakre rekke f.v.: T. Svendsgård, R. S. Nesse, Alf Løge, J. Torset.
Foran f.v.: P. Dyrhaug, Erik Eriksen, Knut Tvedte, Peder Magnussen.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Hønefoss videregående skole: Årsmeldinger i skolens arkiver fra 1930-tallet, 1950-tallet og 1980-tallet
- Kveseth, Aasnæss og Svensrud: Hønefossboka 2002
- Ringerike By- og Bygdeleksikon. Forlaget for by- og bygdehistorie 2000
- Ropeid, Andreas 1965: Hønefoss, annet bind, handverk og industri. 1800–1900
- Syversen, Arnfinn (red.): Den høyere skolen i Hønefoss 1884–1984. Haakon Arnesen A/S, Oslo 1984
- Østlund, Jan Helge: Med Hønefoss i Sentrum. Kolltopp Forlag 2002

Bjørn Johnsen ved Buskerud fylkesfotoarkiv takkes spesielt for velvillig utlån av gamle fotografier. Takk også til Ringerikes Blad for god hjelp med å leite fram materiale om skolen på mikrofilm.

FORFATTEROMTALE

Bodil Johansen (f. 1964) er bosatt i Haugsbygd. Hun er utdannet adjunkt, og har norsk og engelsk som fag. Hun har arbeidet som lærer i 20 år, hvorav de 12 siste årene ved Hønefoss videregående skole.

Foto: Frank Tverran

Hønefossen i 2009

Hønefossen

I "Ringerike" 2002 har Margit Harsson skrevet en grundig og kyndig utredning om bynavnet Hønefoss og beslektede emner. På grunn av mange forhold er jeg først nå blitt oppmerksom på dette viktige bidraget til forklaring av byens navn.

Martin Kloster-Jensen

Når jeg ber om plass til følgende, er det fordi jeg har funnet litteratur om bynavnet som illustrerer en kjent tendens i lydhistorien: Når en språklyd, i dette tilfelle n, kommer mer enn en gang i et ord, tilsier "talens økonomi" at det blir spart på den. Det er lettere å sløyfe en n og si bare "Hønefoss", eller "Hønefossen". Dette gjelder også "Holmekollen" og "Gardemoen" og ordene "kontigent" og "spetakkel", der en k (spektakkel) blir sløyfet, enda noen ofte også legger til en overflødig lyd i ordet "løy(n)tnant". I tredje bind av Samlede Digterverker (1851) beretter J.S. Welhaven

om en "Sommertour" over "det nu snart europæisk berømte, Ringerige" (Vasdrag og Skovmarker 1851). Der nevner han tre ganger "Hønefossen", s. 102, s. 103 og s. 104. På skilt i byen står "Hønegata". Men byens borgere, bl. a. en nylig avdød 91-åring som jeg kjente godt, uttalte navnet "Hønegata", med talens økonomi.

For øvrig er det interessant å finne formen "Hønefossen" på en rekke steder i Andreas Ropeids verk "Hønefoss" (1952-68). Det gjelder bl. a. "Hønefossens Arbeiderforening", II, s. 131 øverst og s. 147 to steder. Det bør også huskes at det på samme side står "Hønen-

bækken". Om "det vanskelige og spennende spørsmål om navnet Hønen og Hønefoss" sier Ropeid i forordet til 1. bind at "et tilfredsstillende svar måtte bygge på en utredning som ville sprengre rammen for en byhistorie og som jeg ikke har forutsetninger for å skrive." Dette innlegget er bare et lite bidrag til å løse en side ved problemet om Hønefossnavnet. Det er nok gammelt at vi sier Hønefoss. Tekster i ulike hefter av "Ringerike" har eksempler på meget tidlig bruk av denne formen. Det var ingen som var tidsnok ute til å redde oss fra "Tuppebyen" og "Chicken Falls".

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Harsson, Margit 2002: Heftet Ringerike 2002
- Ropeid, Andreas 1965: Hønefoss, annet bind, handverk og industri. 1800–1900
- Welhaven, JS 1851: Vassdrag og Skovmark, Christiania

FORFATTEROMTALE

Martin Kloster-Jensen (f. 1917) er gammel Hønefoss-gutt. Han har studert ymse språk, også norsk, og vært lærer ved høyere skoler og ved universiteter i Norge og i utlandet. Som spesialitet har han språklydlære (fonetikk).

I 1833 ble Ringerikets Sparebank stiftet på Østre Hønen. Siden har vi levd med ringeriksdistriktet i tykt og tynt.

- En bank med lange tradisjoner og tette bånd til lokalmiljøet.

SpareBank 1 Ringerike

- Lokal og personlig -

Formålet med Heftet Ringerike

er å

*fremme interesse for, samle og formidle
folkeminne og lokalhistorie
med tilknytning
til Ringerike.*

ISBN 978-82-996833-9-5

Pris kr. 50,-